

С. Абрамович, С. Баженова, М. Чікарькова

Культура

Стародавнього світу

в ілюстраціях

*Навчальний
посібник*

Київ
2020

УДК 904:621

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор В. С. Степанков
(*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*);

доктор філософських наук, професор О. В. Рупташ
(*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*)

Друкується за ухвалою Вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(*протокол № 5 від 28 травня 2020 р.*)

A 162

Абрамович С., Баженова С., Чікарькова М. / Культура Стародавнього світу в ілюстраціях. Навчальний посібник. — К.: ФОП Гуляєва В.М., 2020.— 340с.

ISBN 978-617-7901-08-1

У посібнику подано багатий ілюстративний матеріал, покликаний продемонструвати найвидатніші культурні досягнення суспільств Стародавнього світу (первісне суспільство, Месопотамія, Єгипет, Іран, Індія, Китай, Греція, Рим, Ізраїль); матеріал кожної з цих сигніфікацій структурований за рубриками «Релігійна культура», «Політико-правова культура», «Науково-освітня культура». «Літературно-мистецька культура», «Побутова культура»; ілюстрації супроводжуються вербальними вставками-довідками науково-освітнього характеру. Перед тим, хто розкриє книгу, розгорнеться панорама храмових комплексів, палаців та буденного житла, артефактів, що фіксують ключові для даної культури ідейно-естетичні принципи, – типу стели з Законами Хаммурапі або римських Законів XII таблиць; це також картини, скульптури та графічні твори, які вважаються шедеврами світового мистецтва; зразки манускриптів; прилади та винаходи стародавніх інженерів; зброя різного гатунку, безліч неповторних костюмів, взуття, зачісок, посуду та побутового начиння тощо. Кожний розділ закінчується системою питань для самоперевірки.

Для студентів вищих навчальних закладів, що вивчають історію, культурологію, право, філологію, мистецтвознавство, психологію, філософію та теологію; усіх, хто цікавиться питаннями стародавньої культури, особливостями архаїчного світосприйняття та вічно живими досягненнями людського генія.

ISBN 978-617-7901-08-1

© Абрамович С., Баженова С., Чікарькова М.

З М І С Т

1. КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА	4
2. КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ.....	27
• Культура Стародавньої Месопотамії	29
• Культура Стародавнього Єгипту.....	63
• Культура Стародавнього Ірану	103
• Культура Стародавньої Індії.....	121
• Культура Стародавнього Китаю	155
3. КУЛЬТУРА АНТИЧНОСТІ	196
• Культура Стародавньої Греції	197
• Культура Стародавнього Риму	240
4. КУЛЬТУРА НА СТИКУ СХОДУ Й ЗАХОДУ	
Стародавній Ізраїль і раннє християнство.....	300

К УЛЬТУРА

ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА

ФОРМУВАННЯ ЛЮДСТВА

НЕАНДЕРТАЛЕЦЬ І КРОМАНЬЙОНЕЦЬ

Неандерталець

Кроманьйонець

За останні півсотні років запанував погляд, згідно якому ми, люди, є в основному нащадками кроманьйонців, які непримиренно воювали з *іншим видом людини* – неандертальцями, котрих було винищено бл. 30 тис. років тому. Батьківщиною неандертальця була Європа, тоді як кроманьйонець родом з Африки, й дослідження показали, що це були різні за генотипом істоти. Струнка схема Дарвіна, за якою неандерталець був попередником кроманьйонця на шляху від мавпи до людини, зруйнувалася.

З кроманьйонцем пов'язується уявлення про творчість, винаходи, продуктивність у створенні артефактів і загалом розумову й духовну активність. Та неандерталець не був «нижчим» видом: він так само знав знаряддя, оброблені іншим способом, ніж у кроманьйонця, носив прикраси, піклувався про старих та слабших, створив доволі емоційний погребальний культ. І, подібно, війною між цими двома видами людини та поїданням тіл вбитих справа не вичерпувалася. Хоча спочатку панувала думка, що ці два види не могли схрещуватися, останні дослідження свідчать про протилежне. Так, руде волосся в сьогоднішньої людини є, як вважають, ознакою присутності неандертальських генів. А якщо вважати справедливим припущення про підвищену емоційність та бурхливість натури неандертальця, то стає зрозумілим, чому Ч. Ломброзо вважав типово неандертальські риси на кшталт розвинених надбрівних дуг та скошеного підборіддя ознаками злочинця: нащадкам неандертальця буває важко адаптуватися в систему цінностей кроманьйонця з його більш лагідною вдачею. Але це не більше, ніж наше припущення.

У всякому разі, подібно, що культура людства творилася не без участі неандертальця, що, звичайно, може колись стати об'єктом особливої уваги науковців.

РЕЛІГІЯ ЯК ЧИННИК КУЛЬТУРИ

Слово *релігія* означає «поновлення зв'язку» – мається на увазі зв'язок з іншим, потойбічним світом. Наявність релігії й культу відрізняє людину від інших земних істот з перших кроків її існування. Як свідчив античний мислитель Плутарх, він зустрічав народи, які обходились без грошей, державних установ і навіть одягу, але жоден народ не обходився без релігії.

Не варто вважати, що релігія виникає “історично” – сьогодні, мовляв, вона існує, а завтра – перестане існувати. Подібно, що вона – такий само постійний показник духовного життя людини, як і наука або прагнення до встановлення законів. Інша справа, що в одні епохи релігія домінує в культурі й визначає буття всіх інших її галузей; в інші епохи – поступається цим чільним місцем. Але те ж само можна сказати і про науку, право або мистецтво.

Часто в наших книжках на перший план виступають *соціальні функції релігії* – скільки людей її сповідає, які народи та класи є прихильниками тієї чи іншої віри тощо. Проте зводити релігію до самої лише соціальності не можна: вона насамперед є задовольняє жагу окремої людини до знання *екзистенціальних питань*: нащо я живу? в чому сенс життя? чи є загробне існування? що таке добро і зло тощо. Тобто, тут панує **психологічний**, а не соціальний аспект. Саме тому релігія – найважливіша складова культури.

Відомий вчений Дж. Фрезер, до речі, переконаний атеїст, сказав: *уся культура зійшла зі сходів храму*. Це дуже влучне зауваження: адже чи не все в культурі спочатку породжується з лона релігійного культу.

Абрамович С. Д. Культурологія : навч. посіб. / С. Д. Абрамович, М. С. Тілло, М. Ю. Чікарькова. К. : Кондор, 2003 . С. 25.

«У цілому плюралізм як толерантність і взаємоповага – це прекрасно. Але водночас не варто забувати, що історія релігій – це частина історії становлення людської цивілізації, поступового позбавлення варварства <...> Можна також продовжувати трактувати всі релігії підряд як «міфологію» і «марновірство», змішуючи вірування й сподівання цивілізованого людства й архаїчне язичництво в одну купу, але це вже не переконує: більшості грамотних людей (якщо не брати до уваги маргінальні групи), очевидно, що архаїчна людина, яка приносить у жертву ідолові власне дитя, перебуває незрівнянно далеко, скажімо, від християнина з його вірою у Безкровну Жертву».

Абрамович С. Д. Об'єктивність чи індиферентність? (до питання про методологію вивчення релігій) // Вісник Прикарпатського ун-ту ім. В. Стефаника. Філософські і психологічні науки. В. 15. Івано-Франківськ: 2011. С. 171.

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО ЛЮДСТВА

У первісних віруваннях обожнювалися сили природи, якою люди захоплювалися і якої боялися водночас. Повітря, вода, вогонь, земля, тварини й рослини – усе було таємничим і могутнім. Формується *політеїзм*, віра в численних богів і демонів, які втілюють ці сили природи. Зазвичай політеїзм розглядають як першу стадію релігійності. Та, як показують деякі дослідження (Шмідт, Оля та ін.), вже у народів, які перебувають на стадії кам'яного віку, зустрічається уявлення про Верховного Бога, який, зазвичай, є й творцем світу. Це дає підстави думати, що численні божества, які уособлюють потужність природи, з'являлися по мірі того, як людина опановувала нові земні обрії. Так, формування культури землеробства спричинило появу грона таких міфологічних постатей, як Мати-Земля, «життя матінка», «русалка польова» (Мавка) тощо. У такому випадку політеїстичний пантеон може розглядатися як подрібнення первісного цільного релігійного почуття (т. зв. *прамонотеїзм*).

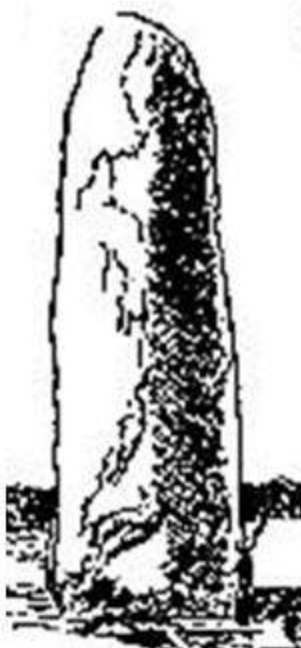
НЕАНДЕРТАЛЬСЬКЕ ПОХОВАННЯ

Реконструкція

Відомо 18 неандертальських поховань, які свідчать про віру в потойбічне життя. Небіжчика покладено в позі ембріона в материнській утробі та посипано червоною вохрою – (символ життя, крові й сонця); в могилу вміщено речі та їжу для «користування» в іншому житті. В одному похованні навіть збереглися зотлілі рештки квітів.

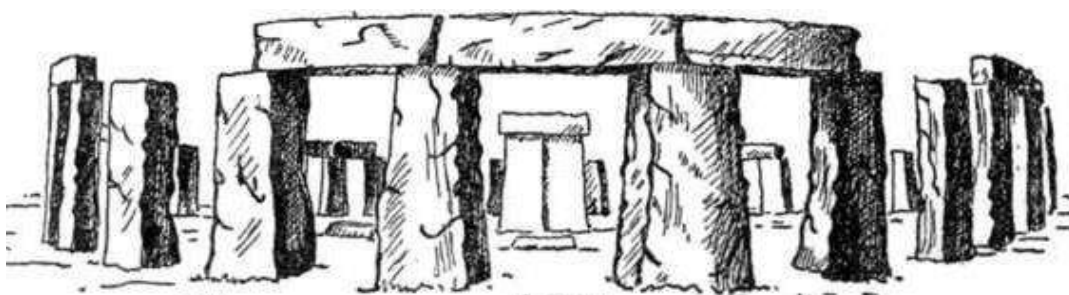
НАЙДАВНІША РЕЛІГІЙНА АРХІТЕКТУРА

Менгір

Дольмен

Кромлех

ВШАНУВАННЯ ЗВІРА

Обожнення деяких представників тваринного та рослинного світу (тотемізм) породжує промисловий культ – *вшанування звіра*, котрий був не просто «м'ясивом», поживою, але й викликав жах і захоплення недоступними для людини можливостями.

**Культіві зображення
бізона, мускусного вівцебика та мамонта**

«ОБОРОТНИЦТВО»

ЯК ПРАГНЕННЯ ВЖИТИСЯ В ПРИРОДУ ІНШИХ ІСТОТ

У відомому вислові давньогрецького філософа Протагора «Людина є мірою всіх речей» можна відчувати присмак жалю за первісними часами, коли людині начебто була зрозуміла мова тварин та рослин. У фольклорі різних народів живе уявлення про *перевертнів* – міфологічних істот, котрі начебто можуть перетворюватися з людини на тварину й навпаки. Так, Вовк з казки «Червона шапочка» є типовим перевертнем. Його родичі – українські вовкулаки, китайська лисиця, що перетворюється на людину тощо. Це явище зазвичай пов'язували з повним місяцем¹.

Зображення, відоме під назвою «Великий чаклун»
(палеоліт)

Сучасний магічний обряд індіанців у маскарі крокодилів

¹ Австралійські вчені висунули припущення, що місяць дійсно може породжувати у нас звіра, перетворюючи людей на тварин, що кусаються, плюються і дряпаються. Хоча ми не можемо фактично перетворитися на кровожерливих істот з байок, проте дослідження показують, що ми подаємо тривожні симптоми. У липні цього року до лікарні неподалік від Сіднея потрапив 91 хворий з гострим поведінковим порушенням, схожим на поведінку перевертнів. (див.: <https://tsn.ua/tsikavinki/vcheni-doveli-shcho-perevertni-isnyuyut.html>).

ПОШУК ТРАНСУ (ВИХОДУ ЗА МЕЖІ РЕАЛЬНОСТІ)

Ритуальне вбрання сибірського шамана²,
яке імітує птаха (символіка польоту)

Шаман, або жрець диявола

*Гравюра нідерландського дослідника Н. Вітсена
(XVII ст.)*

²Евенкійське слово, яке означає *несамовитий, божевільний*.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО ЛЮДСТВА

Поняття «політична культура» виникає з порівняння типів функціонування тих чи інших політичних моделей у конкретно-історичних системах соціально-політичних і економічних відносин, яке визначається специфікою державотворчих процесів. Арістотель виділяв три основних типи політичної культури: *монархію, олігархію та демократію*, що, по суті, будувалося на співвідношенні свободи та насильства.

Сьогодні поширена християнська за генеозою концепція відмови від насильства як фактору політичного життя. Але формувалася ця концепція на тлі багатотисячолітньої практики узурпації влади різноманітними агресивними групами або особистостями й обмеження ними прав тих чи інших верств суспільства. Фактично вся історія людства постає історією насильства, й війна на земній кулі не переривається ніколи. Більш того, у XX ст. в тоталітаристських ідеологіях було зроблено спробу виправдання насильства як рушійної сили історії, що закінчилося небувалими за масштабом людськими жертвами. Зокрема воскресли з небуття архаїчні уявлення про Вождя, за чим крилося прагнення реставрації монархії та пошана до тиранії.

ФУНКЦІЯ ВОЖДЯ В АРХАЇЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасний вождь племені
(Африка)

Вождь індіанців
(Північна Америка)

У суспільстві завжди змагаються дві моделі: *необмежена влада однієї людини – і намагання цю необмеженість чимось врівноважити*. Вождь, що гнобить і утискує спільноту, – прикмета малорозвиненого, архаїчного суспільства. Але у стабільно екстремальних умовах боротьби з природою, навалами чужинців та деструктивними відцентровими тяжіннями всередині громади такий варіант себе, безумовно, виправдовував.

Розгорнуто подібна модель вимальовується в епоху бронзового віку, коли розширюються товарний обмін та інші контакти між окремими спільнотами. Починаються постійні воєнні зіткнення за володіння худобою, землями, металом. У суспільстві з'являються військові керівники, що спираються на силу зброї, а з часом виникає справжній культ вождя, особистості найпотужнішої й найжорстокішої, що диктує особливе ставлення до нього. Йому надається право першочергового користування благами життя, функція судочинства та покарань тощо. Вождь *сакралізується*; неможна – під страхом смерті – навіть наступити на його тінь; над похованнями вождів насипаються кургани, з яких згодом виникнуть піраміди, мавзолеї й т. п. речі. Утім, вожді (ранні царі) були в язичницькі часи особами не стільки всевладними, скільки трагічними: коли володар ставав старий та немічний, його зазвичай просто вбивали на користь більш молодого та спритного.

ІНЕРЦІЯ САКРАЛЬНОГО ВШАНУВАННЯ ВОЖДЯ В ПІЗНІШІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ

Татування
вождя скіфів

Скіфський курган над могилою вождя

Піраміди у Гізі
(Єгипет)

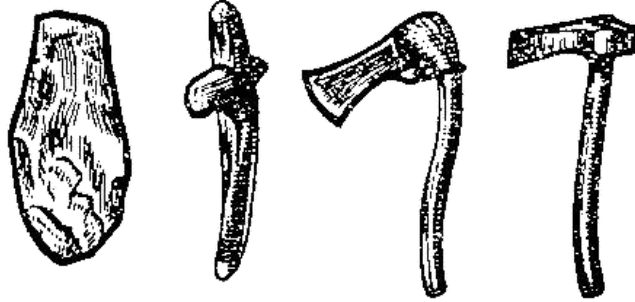

Татуований
полінезійський ватажок

Мавзолей Леніна
у Москві

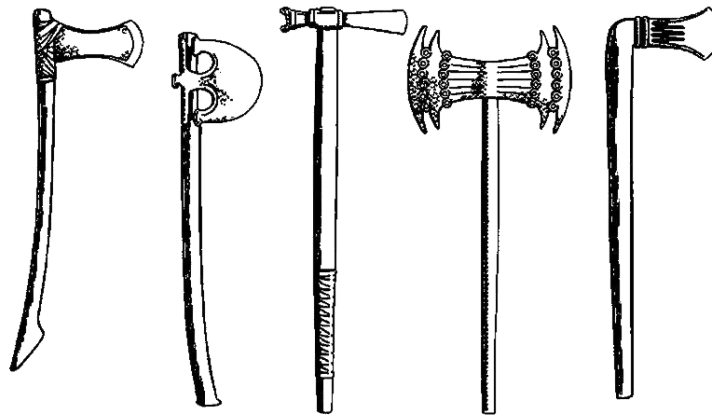
АРХАЇЧНА ЗБРОЯ

Палеоліт Неоліт Бронзовий вік Залізний вік

Кам'яна, бронзова та залізна сокири

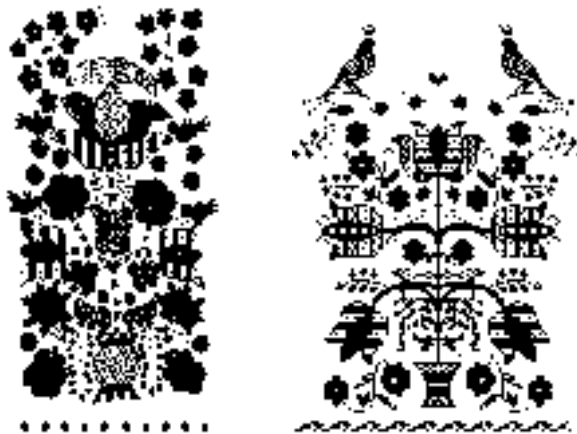
Бойові сокири бронзового віку

Лук

ФОРМУВАННЯ ПОЧАТКІВ ПОЗИТИВНОГО ЗНАННЯ В ЛОНІ ПЕРВІСНОЇ МАГІЇ

Сучасна наука зародилася в лоні первісної магії, у процесі відокремлення фантастично-міфологічних уявлень від позитивного знання, коли одна з півкуль людського мозку в ході еволюції взяла на себе функцію логічного мислення. Тільки шляхом практичного досвіду можна було переконатися, що одні рослини – цілющі, а інші – отруйні, що зірки в небі рухаються за певними законами, і це якось відбивається на кліматі, на родючості землі тощо. Але про справжню науку ще говорити передчасно. Знання первісної людини – це дивовижна суміш досвіду й марновірства. Та палке прагнення перемогти природу, опанувати її таємничі сили, одчайдушне дерзання та подолання власного страху перед незрозумілим робить нашого пращура з кам'яного віку справжньою людиною в повному сенсі цього слова.

**Образ Світового дерева – найдавніша космогонічна модель –
і досі живе в українській народній вишивці**

Приборкання вогню – величезна перемога людини

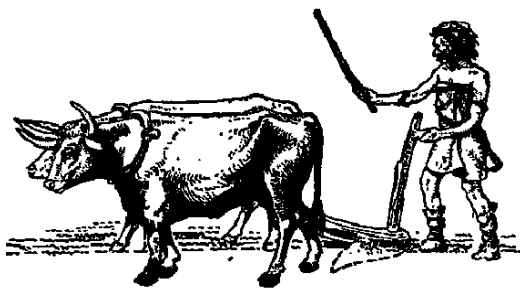
ПЕРЕХІД ВІД МИСЛИВСТВА ДО ЗЕМЛЕРОБСТВА Й ОБРОБКИ МЕТАЛІВ

Полювання на оленів
автентичний неолітичний малюнок

Рибальство

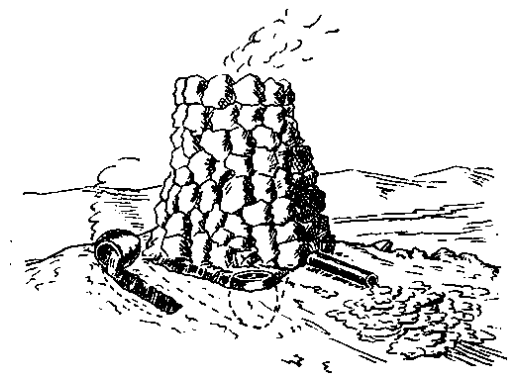
Землеробство

Ткацький верстат

Гончарне коло

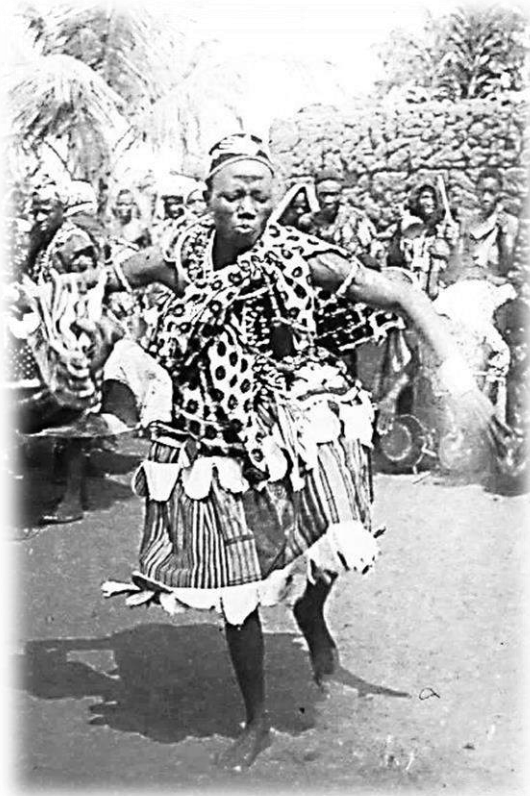

Виплавляння міді

МИСТЕЦЬКА КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО ЛЮДСТВА

ПЕРВІСНІ ДІЙСТВА

Часто виникнення мистецтва пов'язують з магічними практиками первісної людини, її бажанням вплинути на приховані сили природи, використовуючи аналогії і символічні паралелі. Так, дріботіння ніг по землі в танку нагадувало звуки дощу; отож танцювали, аби побороти засуху.

Магічний танок викликання дощу в сучасній Африці

Поступово розвивалася драматургія подібних дійств, склалися певні канони та ритуали. З простого перевдягання в шкуру звіра під час полювання виникали цілі вистави, які були водночас тренуванням мисливців і магічним опануванням майбутньої жертви.

Дикун зовсім не прагне бути «голим на голій землі», як іноді вважають; навпаки, він завжди намагається «покращити» свою природу – розфарбуванням тіла, татуюванням, чудернацьким одягом тощо.

Особливу роль в таких ритуалах починає відігравати

М А Ш К А Р А:

маски звірів, духів, предків тощо

Ритуальні маски

«...феномен маски неодноразово слугував об'єктом уваги багатьох філософів, культурологів, релігієзнавців. У певному розумінні можна стверджувати, що поняття маски проглядає в працях З. Фрейда (агресивне несвідоме id, яке "маскується" в ході процесу сублімації, пристаючи на умови психічного комплексу *super ego*), К.-Г. Юнга (архетип Персони), М. Гайдеґґера (уніфікуюче, нівелююче утворення-символ *Das Mann*), Й. Гейзінґи (маска як безумовний логічний компонент гри у філософському розумінні), П. Флоренського (маска як сакральний атрибут, особливий рід прадавньої ікони) тощо».

Маловицька Л.Ф. Театрально-культурологічний аспект феномену маски: генеза, традиції та сьогодення // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2006. № 30. С. 18.

ПЕРВІСНІ СКУЛЬПТУРА ТА ЖИВОПИС

Образотворче мистецтво виникає в суспільстві кроманьйонців, і його походження теж найчастіше пов'язують з магічними ритуалами, які мали забезпечити вдале полювання, добру погоду, плідність полів тощо. Від початку це були рельєфні різьблення або малюнки-фрески – найчастіше на стінах печер, що використовувалися як святилища.

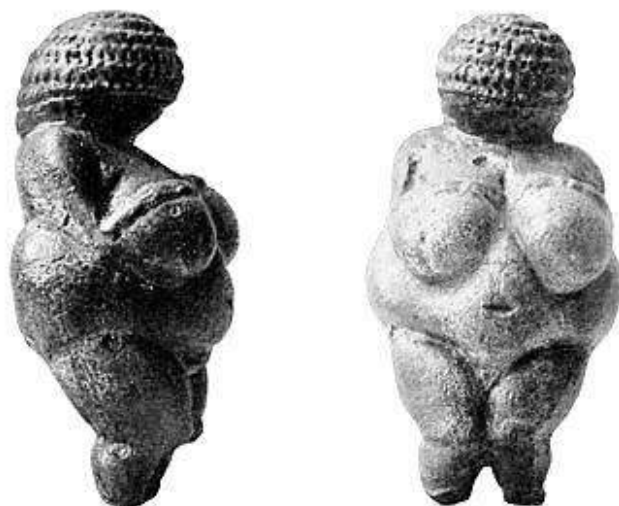
В епоху **палеоліту** переважає цікавість до світу звіра, його анатомії, поведок, характеру тощо – вочевидь, то був «погляд мисливця», який вивчає свою майбутню здобич.

У композиції цих фресок ще немає відчуття простору, тварини малюються «купою», хоча й кожна окремо, у різноманітних ракурсах; відчувається, що художник, намалювавши одну постать, просто повертався, міняв точку бачення; отож другий звір поруч з першим міг виглядати «догори ногами».

Людина ж приваблювала первісного митця значно менше. Так, кругла скульптура – «палеолітичні венери» – виникає пізніше; різьбяр ще зовсім не цікавить обличчя (індивідуальність), його захоплюють насамперед гіперболізовано зображені прикмети жіночості.

В епоху **неоліту** цей характерний «реалізм» й увага до детального вивчення природи зникають. Малюнок часто спрощується до лінійної схеми. Зате з'являються організація простору, перспектива, перший і задній плани; фігури, як і в природі, можуть закривати одна одну. Це свідчить про розвиток здатності до абстрагування та інтелектуальну роботу.

Стадо оленів, що переходить річку

ПЕРВІСНА МУЗИКА

Примітивна, як на сучасний смак, первісна музика базувалася на барабанних ритмах, які, втім, як засвідчили сучасні наукові дослідження, активно впливали на електричну активність мозку. Часткове повернення до подібних моделей притаманне й сучасному музичному мистецтву.

Музично-театралізоване дійство в сучасній Африці

Зображення первісних танцюристів на стіні печери

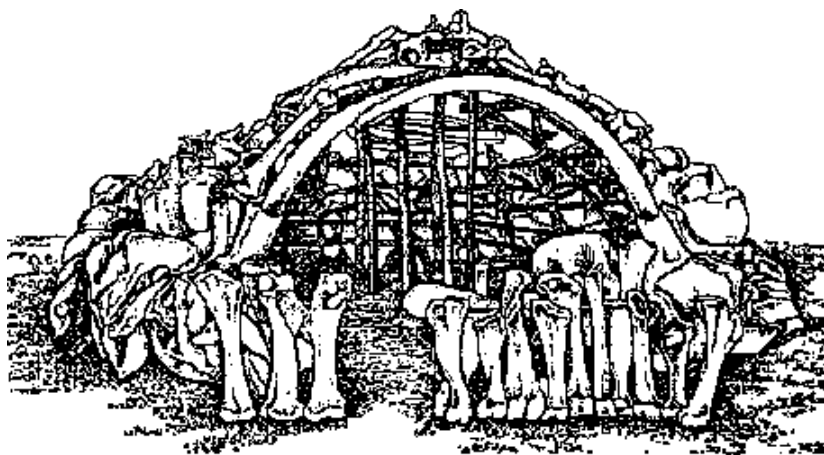

Музичні інструменти кам'яного віку з кісток тварин

ПОБУТОВА КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО ЛЮДСТВА

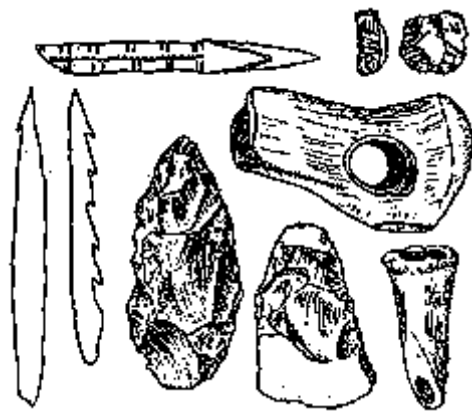
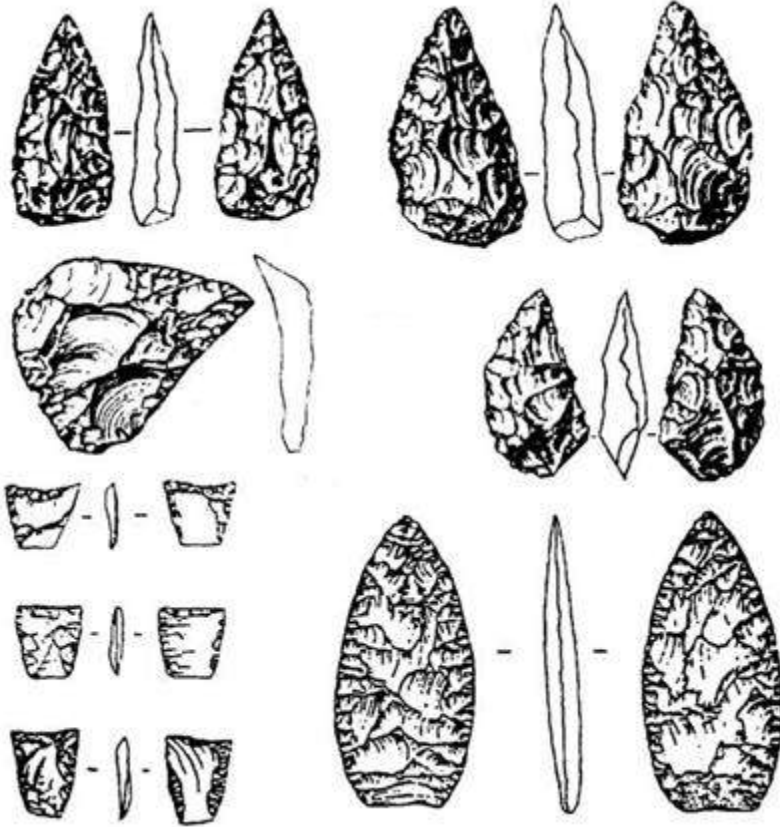
Шкіряний одяг первісної людини

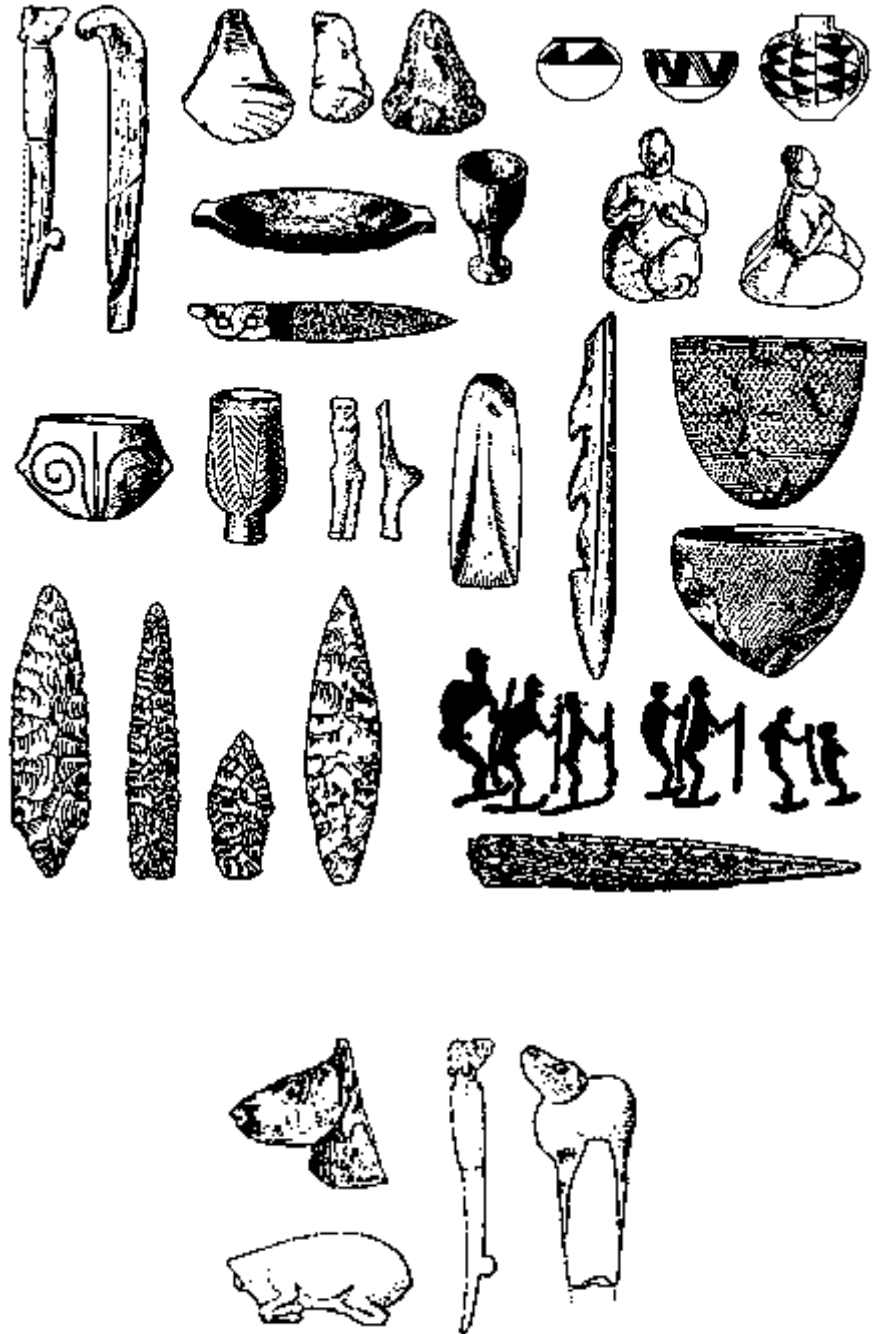
Житло з кісток мамонта

Виокремлення людини з світу природи й формування початків цивілізації, виготовлення знарядь праці, фундація першооснов духовної культури відбувалися протягом епохи кам'яного віку. У добу палеоліту й панування первіснообщинного ладу людина ще вповні залежна від природи, рівень розвитку продуктивних сил низький, праця має колективний характер; мисливсько-збиральницький спосіб життя є переважно кочовим. На зміну цьому приходять «*неолітична революція*» (Г. Чайлд), суттю якої був перехід від полювання та збиральництва до одомашнення тварин і переходу до осілого способу життя та землеробства. Це спричинило появу поселень, формування зачатків позитивного знання, писемності та складання основ потужних духовних систем. Починають також активно розвиватися ремесла, особливо ж з винайденням у перспективі металургії («бронзовий» і «залізний» віки).

ПАЛЕОЛІТИЧНЕ ЗНАРЯДДЯ

ЗНАРЯДДА, НАЧИННЯ ТА ЗОБРАЖЕННЯ ДОБИ НЕОЛІТУ

ЕНЕОЛІТ

(мідно-кам'яний вік)

У IV тис. до н. е. людство опанувало нову сировину – мідь, а з відкриттям олова з'являється *бронза*, сплав цих двох металів. Це значно розширило можливості людини. Зокрема енеоліт – це час розквіту землеробських культур, що стало початком осілого життя та виникнення перших цивілізацій.

Збагачення матеріалу та пластичних форм виробів в добу енеоліту

Технологія виготовлення металевих виробів

Трипільська кераміка

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що Ви можете сказати про сучасні погляди на генезу людського роду?
2. Чому систему релігійних уявлень треба розглядати як глибинне підґрунтя культури? Охарактеризуйте поняття «розвиток релігійної культури».
3. Назвіть характерні риси первісної політичної культури. Чи можна говорити про усталені правові підстави суспільного життя в цей період?
4. У чому полягає своєрідність формування позитивно-наукових уявлень у добу кам'яного віку?
5. Чому первісне мистецтво пов'язується з магічним світоглядом?
6. Як співвіднести поняття «побутова культура» та «цивілізація»?
7. Що таке *палеоліт*, *неоліт* та *енеоліт*?
8. Чому первісне мистецтво називають синкретичним? Як це проявлялося у конкретних артефактах?
9. На основі малюнків із зображеннями первісного знаряддя проаналізуйте, чи ставили перед собою його творці лише утилітарні цілі? Як пов'язано вдосконалення техніки виготовлення знаряддя з розвитком естетичного почуття?
10. Як було відкрито якості металів? Чому первісні ковалі вважалися чаклунами? Які можливості давав метал для розвитку художнього смаку?
11. Що Вам відомо про особливості та еволюцію первісного живопису? Що слугувало пензлем і фарбами? Чи вміли первісні художники передавати об'єм і перспективу?
12. Чому первісну архітектуру називають мегалітичною? Назвіть основні її форми, охарактеризуйте їхні функції та символічний смисл.
13. Що слугувало матеріалом для створення первісної скульптури? Як вона була пов'язана з магічно-релігійними уявленнями? Чому у палеолітичних венерах головна увага приділена не обличчю жінки, а її тілесним формам?
14. Що таке зоолатрія? Як вона проявлялася у первісному мистецтві? Якої мети прагнули досягти первісні дійства, учасники яких «перевтілювалися» в звірів? Чи можете згадати релікти подібних дійств у сучасній культурі?
15. Які теорії походження трипільської культури Вам відомі? Що саме перейшло від трипільців, на Ваш погляд, в українську народну глиняну скульптуру?

К УЛЬТУРА

СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

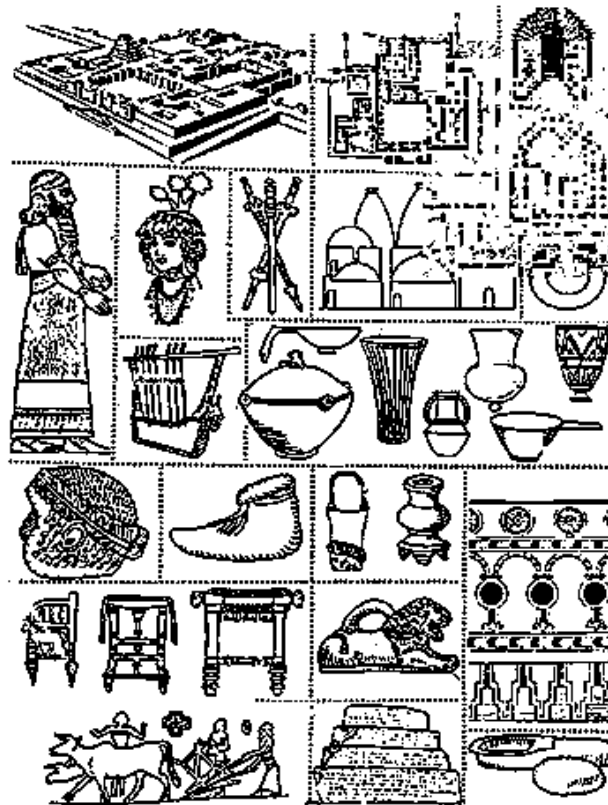
*Най*давніші цивілізації – месопотамська, давньоєгипетська, іранська, індійська, китайська – виникають на Півдні 6 тис. – 4 тис. років тому. У долинах Нілу чи Євфрату достатньо було висипати відро зерна у багнюку, яку залишали розливи цих великих рік, аби отримати врожай сам-триста (ще й не раз на рік).

Тому величезні *географічні ареали* – Північ, Південь, Захід та Схід – визначимо як природні фактори, що впливають на розвиток культури того чи іншого народу.

Існують деякі традиційні недоречності у визначенні цих ареалів. Здавна великі цивілізації давнини визначалися як Стародавній Схід: Єгипет, Месопотамія (Дворіччя), Індія, Китай тощо. Так називали їх греки та римляни, щодо яких це дійсно був Схід. Але щодо нас це південні краї (Єгипет, наприклад, розташовано в Африці). Проте ми уживаємо поняття *Стародавній Схід*, аби не порушувати традицію.

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

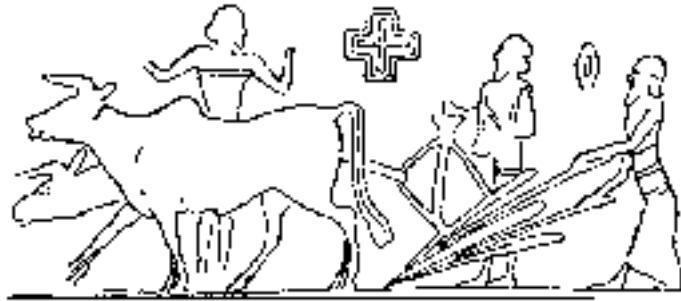

Стародавнє **Межиріччя** (Дворіччя), або **Месопотамія** (грецьк.) – одна з великих цивілізацій Стародавнього світу, що існувала на Близькому Сході в долині річок Тигр і Євфрат (сер. IV тис. до н. е. – сер. VI ст. до н. е.). Тут протягом століть по черзі змінювалися царства Шумеру, Аккаду, Вавилонії, Ассирії.

Завдяки іригації заболочену місцевість було перетворено на впорядкований землеробський край; почали широко використовуватися метали; месопотамці винайшли клинописну писемність, створили багату літературу, скульптуру та архітектуру й навіть ноти. Власне, тут, у Межиріччі, розпочалася світова історія як така.

Започаткували цю цивілізацію **шумери**, люди незрозумілого походження. Але сюди почали просочуватися **семіти-аккадці**, вихідці з кочової Аравії, які з часом захопили владу, перейнявши основи шумерської землеробської культури. Вавилонію й Ассирію створено вже переважно семітами.

ЗЕМЛЕРОБСТВО – ОСНОВА МЕСОПОТАМСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Вавилонський плуг з трубкою для сипання зерна

«У Стародавньому Шумері існувало навіть міністерство іригації, а кодекс законів вавилонського царя Хаммурапі (близько 2 тис. років до н.е.) містить цілу низку положень про водокористування. Перемога над болотом та пустелею увінчалася створенням мережі міст-оаз, що приваблювали зеленим вбранням.

Водночас вавилоняни вже у ті давні часи продемонстрували небезпечність переробки природи – безпосередній наслідок, як би сказали наші сучасні екологи, антропоцентричного мислення. У Стародавній Месопотамії мала місце перша у світі екологічна криза, пов'язана із сільським господарством. Землероби Межиріччя, які близько 5 тис. років тому вже осушили болота та зросили пустелі своєї місцевості, перетворивши безплідні землі на врожайні, прагнули отримати якомога більші врожаї. Вони почали зловживали зрошенням. Рясне поливання полів та випаровування вологи при досить високому вмісті солі у ґрунтових водах призвело до засолення ґрунтів. Земля ставала безплідною. Селяни збирали сіль руками, але вона з'являлася знову. Врешті-решт поля перестали родити, і Вавилон спорожнів. Цивілізація знищила сама себе».

М. Ю. Чікарькова. Біблійний антропоцентризм та його роль у становленні європейської культури. – К. : Видавничий дім Д. Бураго, 2010. – С. 78.

Збирання плодів пальми

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

«Родюча земля зачинає нове життя в темних, вологих надрах; і, подібно до того, як в глибинах Океану-Упсу таяться початкові універсалії-Ме (Закони), в глибинах Землі виникає життя як таке з його таємничою впорядкованістю й вітальною незнищеністю.

Людина в цьому космічному універсумі розгублена й часто безпорадна, а її діяльність, спрямована на пристосування природи до власних інтересів, тобто, власне, культурна діяльність, часто обертається їй на шкоду. Можна сказати, що проблему «людина та культура» певною мірою підсумовано в колоритному месопотамському міфі про невдачу-садівника Шукалітуду, у якого ніщо не родило, і лише вітри били його по обличчю «пилем гір». Проте він звернув свій погляд на Схід та Захід, на зоряне небо, вивчив прикмети, зрозумів божественні закони і, керуючись набутою мудрістю, посадив у своєму саду дерево сарбату, чия тінь забезпечила процвітання його саду, цього прототипу біблійного раю. Підкорення природи нерозривно пов'язане з пізнанням законів цієї природи. Та, прогнівивши одного разу богиню Іннану, він ховається від гніву небожительки у місті, де навіть божественний погляд не може його знайти <...> Прагнення людини до перемоги над природою, творення нею цивілізації, в товщі якої буцімто можна сховатися від гніву богів, тут виступають як надзвичайно опукло окреслені параметри алгоритму <...> На природу й богів, які її таємниче населяли, можна було спробувати вплинути, безумовно, хіба що за допомогою магії».

М. Ю. Чікарькова. Біблійний антропоцентризм та його роль у становленні європейської культури. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2010. – С.60.

Перетворення болотистої пустелі на прообраз Едему

БОЖЕСТВА ШУМЕРУ

У Стародавній Месопотамії, землеробська цивілізація якої дуже залежала від природних умов, божества та демони утворюють розгалужену політеїстичну ієрархію. Тут панував двобій людини з міфологізованими силами природи, які слід було підкорити через магічний ритуал.

Бог Неба Ану та бог Океану Енкі (Еа)

Бог Місяця Сін на небесному троні

Іннана, богиня родючості та кохання

ПАНТЕОН АККАДСЬКИХ БОЖЕСТВ

Семіти-аккадці родом з Аравії – завойовники Дворіччя – цілком запозичили релігію і міфологію шумерів. На території Дворіччя не виявлено жодного осередку чисто семітського культу. Всі відомі нам аккадські боги – шумерського походження.

Боги Шумеру та Аккаду:

Адад, Ашшур, Мардук, Сін, Тешуб, Уту, Шамаш, Енкі, Енліль.

В основі релігійного почуття стародавніх месопотамців була відсутня любов до божества: останнє уособлювало страхітливість і незрозумілість сил, які керують Всесвітом. Їхню прихильність можна було завоювати лише самоприниженням і жертвами; якщо це не допомагало, людина вступала в магічне змагання з божеством.

Цариця ночі Енгурра

**Демон,
що викликає розбрат**

Енума Еліш — вавилонський міф про створення світу (зруйнована табличка з бібліотеки Ашишурбаніпала)

e-nu-ma e-liš la na-bu-ú šá-ma-mu
šar-liš am-ma-tum šu-ma la zak-rat
ZU.AB-ma reš-tu-ú za-ru-šu-un
mu-um-mu ti-amat mu-al-li-da-at gim-ri-šú-un
A.meš-šú-nu iš-te-niš i-ḫi-qu-ú-ma
gi-pa-ra la ki-is-su-ru su-sa-a la she-'u-ú
e-nu-ma dingir dingir la šu-pu-u ma-na-ma

Коли небо вгорі не мало назви
І земля внизу ще не мала імені
І первісний Апсу, який породив їх
І хаос, Тіамат, мати їх обох,
Їх води змішалися разом,
І рівнина була ще несформована,
Коли богів ще не було викликано до життя.

*Переклад М. Москаленка
з російського перекладу І. Дьяконова*

Коли в Межиріччі почав домінувати аккадський Вавилон, на роль чільного бога висунувся Мардук, з яким пов'язувалася ідея перетворення первісного хаосу на впорядкований космос. Було створено міф про те, що Первісна Мати Тіамат, чудисько, яке породило богів й одразу спробувало їх з'їсти, зустріла опір з боку старшого сина Мардука й була ним розрубана на дві частини, що стали Небом і Землею. Характерно, що в образі Тіамат переважають тваринні риси, а Мардук вже цілковито олюднений.

Боротьба Мардúка, верховного бога вавилонян, з Тіамат.
(Вавилонський міф)

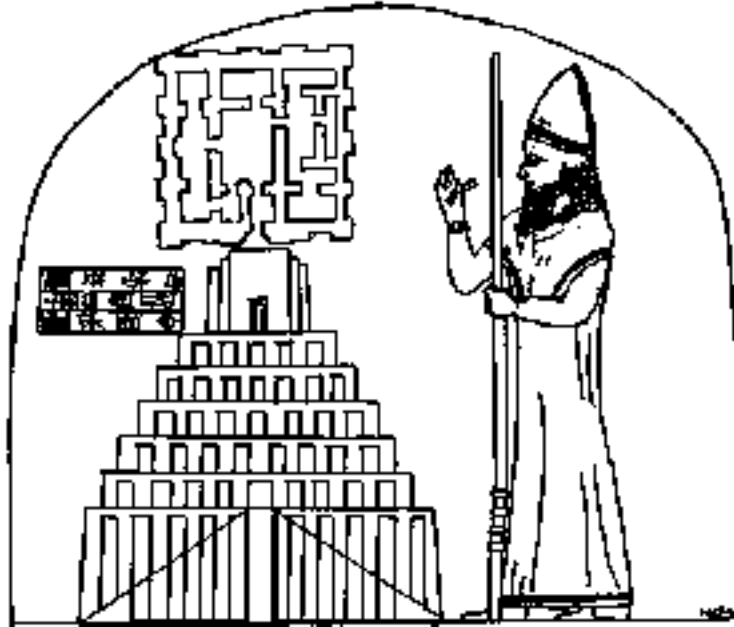
Навуходоно́сор II,
руйна́тор Єрусали́му

МОЛИТВА НАВУХОДОНО́СОРА

Великий цар Небукаднецар
Сидить у Вавилоні,
Реве, неначе бурі бог,
Лютує, наче лев.
На вибранців своїх великих,
Мов лев, сердито грима,
До Мардука, до пана Вавилона
Іде його благання:
«Чи довго ще мені зітхати
І в поросі валяться?
Чи довго ще у моїм краї
Простоїть плач і смуток?
Чи довго, пане Вавилона,
Забавиш ще в чужому краї?
Згадай, о пане Вавилона,
Усю його пишноту,
На храм твій любий Есагіль
Зверни лице своє!»

*Переклад І. Франка
<з німецького перекладу>*

КУЛЬТОВА АРХІТЕКТУРА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

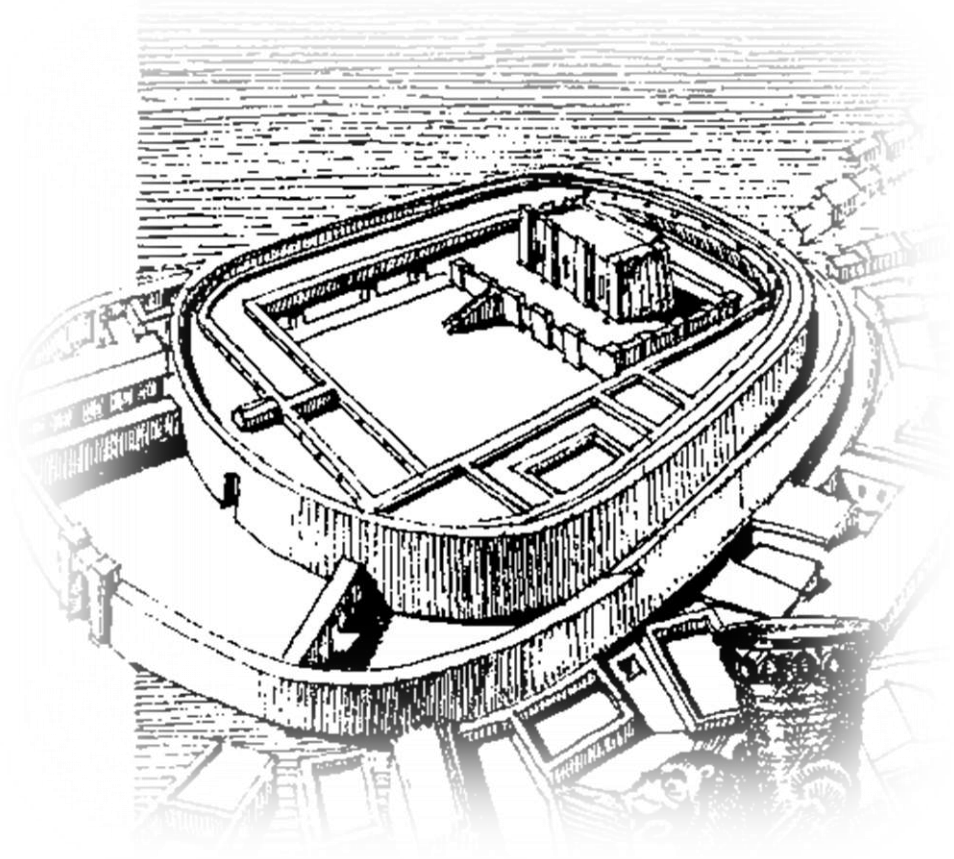

**Створення креслення зіккрату,
який ідентифікується як Вавилонська вежа**

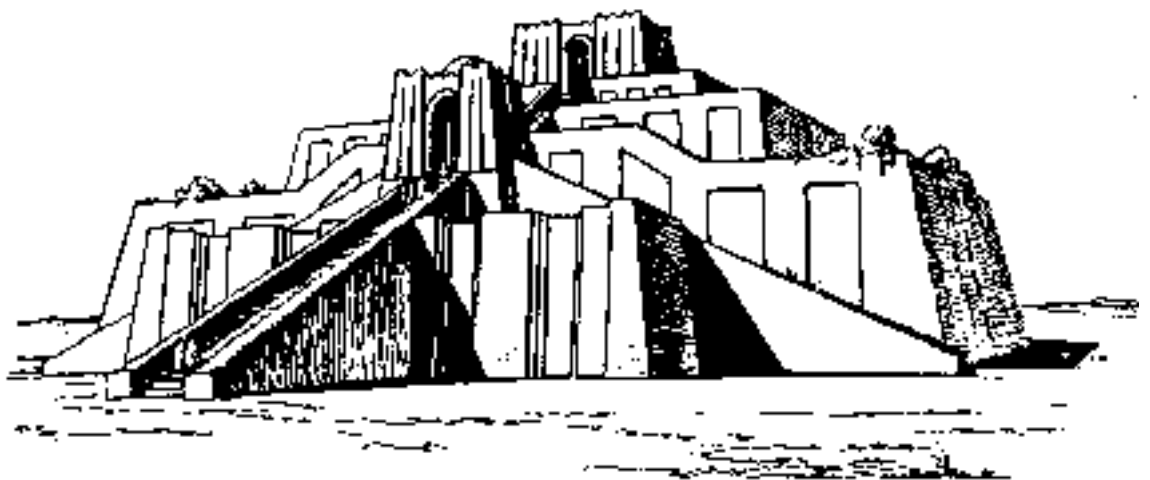
Доказом того, що шумери, які першими заселили Межиріччя, могли бути вихідцями з Кавказу, вважають те, що вони молилися своїм богам на штучних горах – *зіккуратах*, які височіли серед месопотамської рівнини. Класичний зіккрат являв собою сім поверхів – образ семи небес, на які піднімався жрець до оселі божества. З зіккратом пов'язується й біблійний образ Вавилонської вежі, символу людської гордовитості та зухвалості.

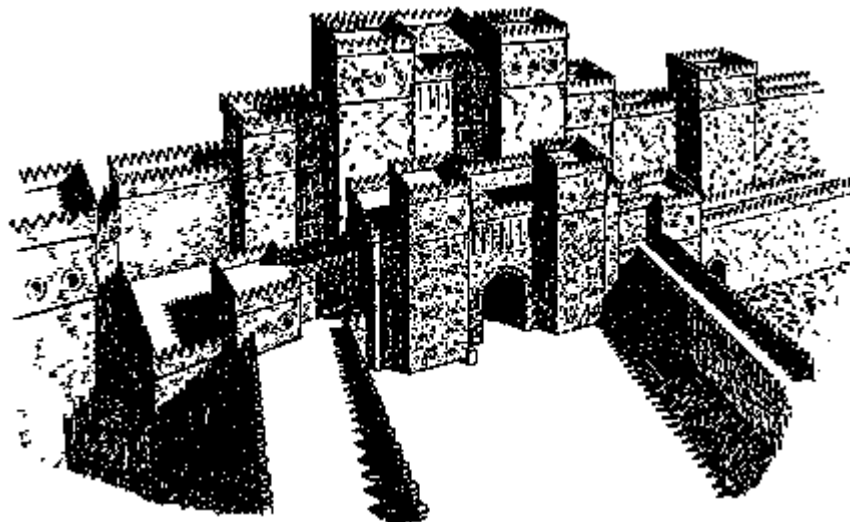
Кавказький краєвид

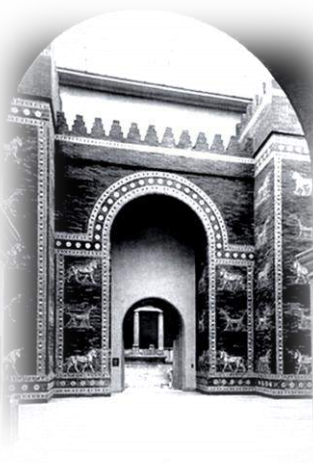
Шумерський круглий храм

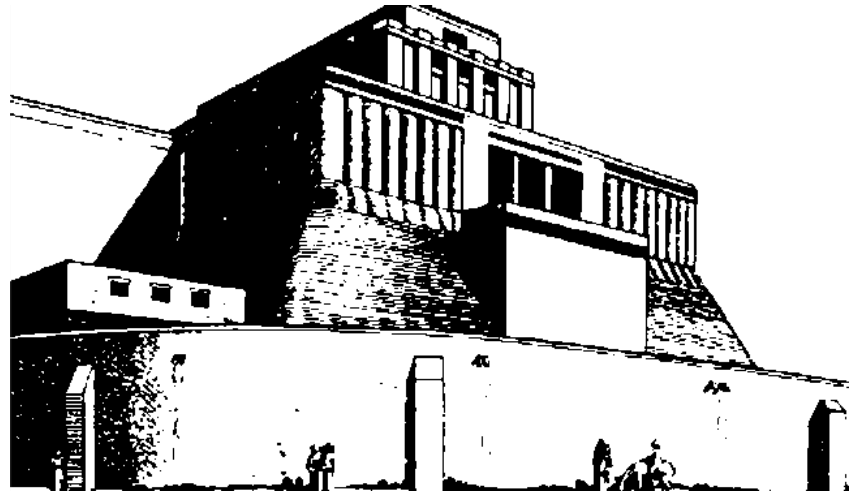
Зіккрат в Урі, одному з найдавніших міст землі
(можливий конкретний прообраз Вавилонської вежі)

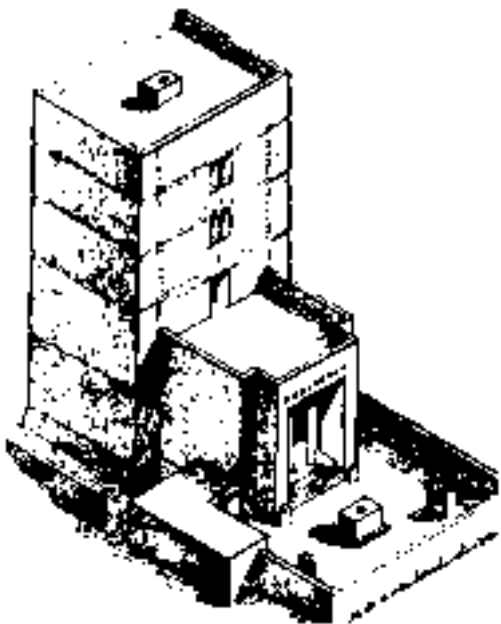
Брама Іштар у Вавилоні
Реконструкція

Кахельні лев і дракон з прикрас брами

Храм Еріду

Храм Ваала

Ідол Ваала

Жрець Ваала

ПОЛІТИЧНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

МОНАРХІЯ У ДВОРІЧЧІ

«З первісного культу вождя кристалізується й найдавніша стабільна модель державно-політичного устрою людства – *централізована самодержавна монархія*. Коротко окреслимо ситуацію в античному світі – в широкому розумінні слова, включаючи не лише греко-римський ареал, а й Схід. Монархія виникла найперше в Стародавній Месопотамії й утвердилася у всьому Стародавньому світі. Ця модель полягала у примусовому підкоренні власного суспільства та якнайбільшого числа інших народів одноосібній царській владі, що супроводжувалося неймовірними жорстокостями. Не виняток навіть Ашшурбаніпал, найінтелігентніший серед правителів Ассирії, володар величезної бібліотеки. Недарма в епоху його правління країну називали лігвищем лева, а Ніневію – містом крові. Характерний уривок з царського напису асиро-вавилонської доби – самовихваляння царя з приводу знищення ним близько 6 тисяч військовополонених («Клянусь богами Шамашем і Амалом, що це не брехня, а чиста правда»»).

Абрамович С. Трансформація ідеї монархії в Біблії та формування поняття прав людини // «Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи». – Житомир – Вінниця. – [Матеріали конф. 14–15.05.2015]. – Вінниця : Scientific Publisher, 2015.– С. 166.

Найдавніше елітне ритуальне вбрання з хутра

Шумерський цар Ішбі-Ерра перед богинею Інанною

**Вавилонський цар Хаммурапі
отримує закони від бога Сонця Шамаша**

Ассирійський цар на троні

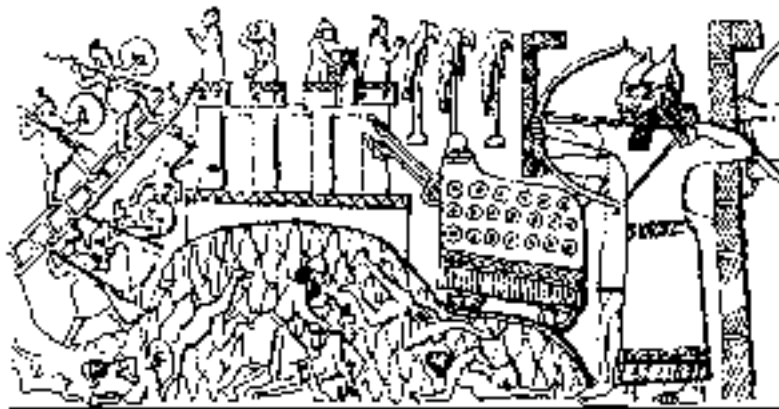
Шеду – небесні охоронці царських покоїв у Ніневії

Полювання ассирійського царя

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

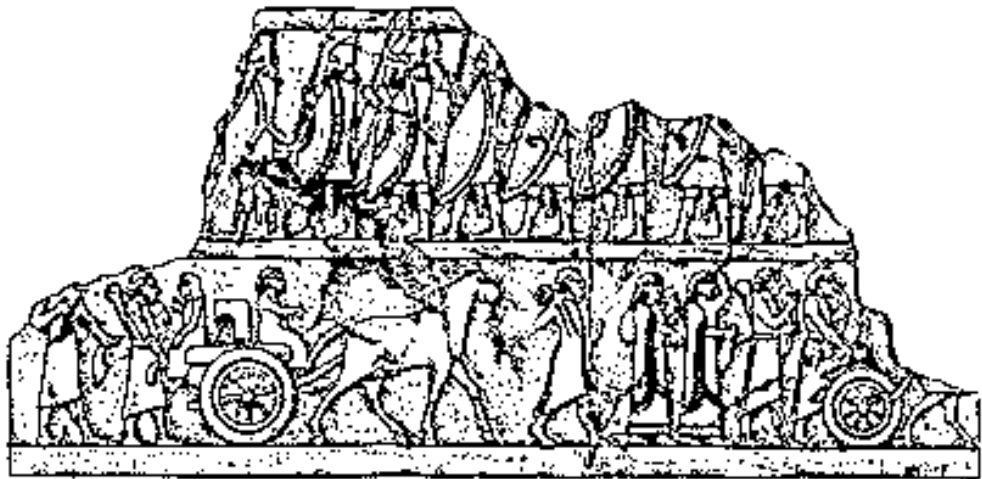
При беззастережності влади царя велику вагу в суспільстві мали й *жерці*. Вони тримали у своїх руках юстицію й управління. На найвищих жрецьких посадах перебувала зазвичай знать, аж до родичів царя включно. Інші люди ділилися на дві категорії: *авілум* («сини мужа»), цілком вільні члени громади й власники майна, та *мушкенум* («ті, що схиляються долілиць»), люди поза громадою, які наділялися землею тільки у винагороду за службу. Основне населення становили вільні селяни-общинники та ремісники. Рабів тримали у царських палацах та при храмах. Володіли рабами також *тамкари* – грошовиті торгівці. У добу домінування Вавилону в Дворіччі встановився справжній культ грошей: не було дивом, коли син відсуджував маєток у батька і викидав останнього на вулицю жебракувати. Це сполучалося з неймовірними жорстокостями в покараннях (винних садовили на палю, з них здирали живцем шкіру чи спалювали у вогні тощо). У зовнішній політиці панувала агресія та культ війни.

Ассирійці руйнують вороже місто

Подать цареві

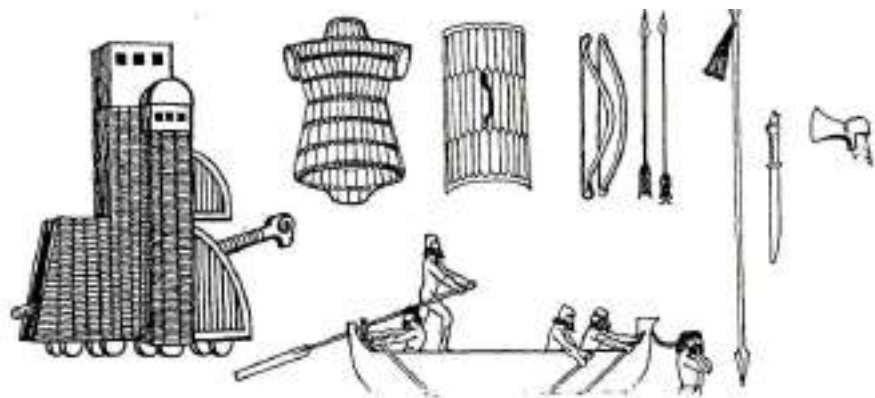

Ассирійське військо

Ассирійські воїни водили полонених за гачки, просмикнуті через носи й губи

«І скаже того дня мешканець того побережжя: Оце таке місце, куди звернений зір наш, куди ми втікали за поміччю, щоб урятуватися перед ассирійським царем. І як ми втечемо?» (Ісаї, 21:1). Пер. І. Огієнка.

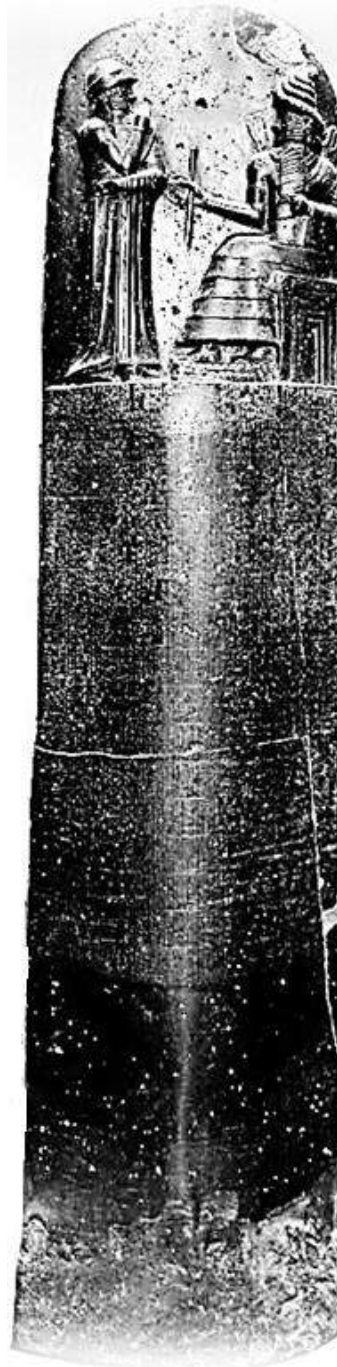
Воєнне знаряддя ассирійців

ЮРИДИЧНІ ЗАСАДИ ЖИТТЯ

Один з найперших законодавчих кодексів світу –

Кодекс вавилонського царя Хаммурапі

бл. 1780 року до н. е.

Це чорний стовп з діориту з вирізьбленими клинописом на його обох сторонах 282 законами. У верхній частині стовпа зображений сам Хаммурапі, що одержує закони з рук бога сонця Шамаша.

Закони Хаммурапі ґрунтуються на шумерській правовій традиції. У центрі уваги – господарські, економічні та сімейні відносини. Тут затверджується повний державний контроль над усім господарським життям.

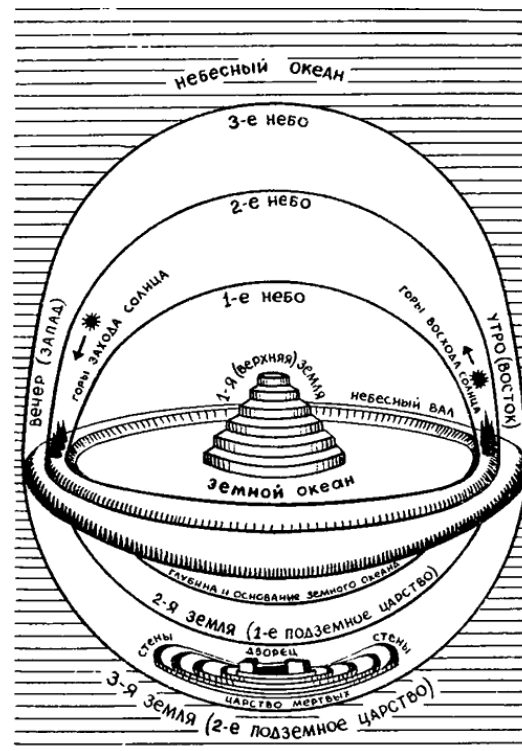
Подано детальний опис покарань за правопорушення, зокрема на практиці будь-яка крадіжка карається смертю.

Разом з тим, закони покликані захистити «сироту й удовицю», спрямовані на встановлення справедливості. Почасті їх адаптувала Біблія, а через її посередництво вони увійшли до підвалин законодавства цілого світу.

НАУКОВО-ОСВІТНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

Месопотамія стала колискою наукового пізнання. Приблизно біля ХХІХ ст. до н.е. шумери вже знали письмо та вміли читати. Писці загостреною очеретяною паличкою креслили по м'якій глині. Знаки, схожі на клин, які утворювалися при цьому, означали склад або слово. Так виникає *клинопис*.

**Картина світу
стародавнього месопотамця**

Узято з книги: Матвеев К. П., Сазонов А. А. Земля Древнего Двуречья (мифы, легенды, находки и открытия). М. : Молодая гвардия, 1986. 160 с.

Хранителями мудрості вважалися жерці. Багато відкриттів зроблено ними у сфері *астрономії*. Зокрема у вавилонський період жерці-астрономи систематично спостерігали за небесними світилами: «козлами» (тобто планетами), та «вівцями, що спокійно пасуться» (зірками, які не рухаються); вони раніше за єгиптян вирахували закони обігу Сонця, Місяця, повторюваності їхніх затемнень: вони вміли розрізняти планети та зірки і навіть спостерігали за рухом планет. Знання астрономії було необхідне у зв'язку з розвитком мореплавства та встановленням строків господарських робіт. Уже в середині II тис. до н. е. вавилоняни знали 12 сузір'їв Зодіаку. Щоправда, в ту пору астрономія була невіддільна від *астрології*³.

**Глиняна табличка
з астрологічними прогнозами**
(з бібліотеки царя Ашшурбаніпала)

**Вавилонський
зодіак**

Це сполучалося з розвитком математики. «Достатньо згадати, що для давніх греків, які були якоюсь мірою нашими вчителями і у сфері математики і у сфері астрономії, поняття 10 000 пов'язувалось з поняттям “тьми народу”, поняття мільйону виникло на Заході лише в XIX столітті, а клинописний текст, знайдений на пагорбі Куянджик, наводить математичний ряд, кінцевий підсумок якого виражається числом 195 955 200 000 000, тобто такими числами, якими не могли оперувати навіть у часи Декарта та Лейбніца». Тут задовго до Піфагора була відкрита теорема, яка відома нам сьогодні як Піфагорова. Знали вавилоняни й число пі. Рік поділяється на 12 місяців також за вавилонською традицією, за якою 12 було одним із священних чисел. Добу вавилоняни поділяли не на 24, а на 12 годин, пам'ять про що збереглася на циферблатах наших годинників. Вавилонська шестидесяткова система числення живе в наших хвиликах і секундах. Шумери вже в давнину вміли вимірювати час. Вони винайшли сонячний та водяний годинники»².

³ Гороскопи, створені вавилонськими астрологами, чомусь широко популярні й сьогодні, хоча вникли на непорозумінні – обожненні числа 7 (неозброєним оком ми спостерігаємо на небі рух лише 5-ти зірок окрім Сонця й Місяця, хоча в сонячній системі планет, як відомо, більше).

² Керам К. Боги, гробниці, ученые. – СПб: КЭМ, 1994. С. 277.

ЛІКУВАННЯ У СТАРОДАВНІЙ МЕСОПОТАМІЇ

Шумерські лікарі радили лікувати добрим словом і ласкавим поглядом, а також насінням сосни, піхти й гірчиці, нафтою, сіллю та внутрішніми органами водяних змій.

Рецепт шумерського лікаря

Вавилонська та асирійська емблеми медицини

Значних досягнень домоглися месопотамці в медицині. Вони вміли робити операції, у тому числі ампутації, зрощення кісток тощо, хоча медицина в ті часи була ще тісно пов'язана з чаклунством. Жителі Межиріччя вірили, що хвороби викликаються злими духами, які проникають у людський організм. Щоби вилікувати хворобу, лікар намагався вигнати злого духа з тіла хворого, для чого ліпили зображення демонів і розбивали їх, вірячи, що це допоможе вилікуванню.

Статуетки демонів хвороб

Про покарання лікаря у разі невдалого лікування повідомляє 218 параграф законів зоря Хаммурапі, творця вавилонської імперії (XVIII ст. до н. е.):

«Якщо лікар зробив вільній людині сильний надріз бронзовим ножем і умертвив цю людину, або зробив надріз в області бров або скроні і погубив очі цієї людини, такому лікареві слід відрізати руку».

Подібні закони діяли протягом століть і навряд чи сприяли розвитку хірургії. Так, зберігся клинописний текст листа, написаного лікарем на ім'я Арадан і адресованого Ашшурбаніпалу. Лікар повідомляє про хворобу царського сина, який вже протягом місяця страждає через сильно розпухлі ясна. Арадан не робить жодних спроб хірургічного втручання і висловлює надію на те, що в результаті застосування лікувальних паст і мазей царський син позбавиться від болю і не помре.

Статуетка собаки, принесена в жертву лікарем з Лагаша богині Нінисині за здоров'я Суму-Еля, царя Ларси (XIX ст. до н. е.).

«Характерно, що лікування людини було спрямоване не на позбавлення її тіла від демонів взагалі, а лише – на вигнання злих демонів, місце яких мали зайняти добрі <...> Велику роль у магічних операціях відводили слову, «сокровенне слово» заклинань передавали як таємне знання⁴. Це слово відкривало, вважалося, глибини буття, як, наприклад, у заклинанні проти Уруку (демона, що викликає хворобу), що будується на гіпнотичній ритміці повтору: «Злого бога, злого демона, демона пустелі, демона гірських вершин, демона моря, демона болота, злого генія, могутнього Уруку, злого вітру, злого демона, який на тіло хворобу напускає, вражає все тіло, – заляни його, дух неба! Заляни його, дух землі!» <...> Заклинателі користувалися пошаною й були хранителями культурної традиції, починаючи, мабуть, від дописемних часів».

М. Ю. Чікарькова. Біблійний антропоцентризм та його роль у становленні європейської культури. К. : Видавничий дім Д. Бураго, 2010. С. 66-67.

⁴ Зауважимо принагідно, що шумерські лікувальні заклинання виявилися напрочуд живучими. У середньовічній Європі лікарі, оглядаючи хворого, повторювали формули шумерських жерців: «Хілка! Беша!», хоча значення цих слів було вже давно втрачено. Лише через декілька століть, після розшифровки клинописних таблиць Месопотамії, з'ясувалося, що це було звернення до духів: «Згиньте!», «Всоромтеся!» ...

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

ФОЛЬКЛОР МЕСОПОТАМІЇ

Барельєф-ілюстрація
до шумерської казки про тварин

ЕПОС ПРО ҐІЛЬҐАМÉША

Клинописна табличка
з записом епосу про Ґільгамéша

«Епос про Гільгамéша», або поема «Про того, хто все бачив» – один із найдавніших літературних творів людства, який вважають чи не першим маніфестом песимізму.

Гільгамеш

**Гільгамеш та Енкіду вбивають
небесного бика-злочинця**

Царевич Уруку Гільгамеш сповнений жаги життя та дії. Після вдалого змагання з богами і низки героїчних подвигів Гільгамеш раптом втрачає друга Енкіду, якого забирає смерть. Герой страждає і прагне секрету безсмертя. Пошуки приводять його до Утнапішті, єдиної людини, що колись вціліла після всесвітнього потопу. Від Утнапішті Гільгамеш отримує знання про траву безсмертя, що росте на дні моря. Він поринає й зриває її, але тут же втрачає через «лева землі» (змію?), що краде чарівний здобуток. Розчарований герой, якому не вдалося перехитрити богів і оволодіти долею, доходить висновку: боги злі та примхливі, їхню волю не збагнеш, людині нічого у світі не змінити. Отож – їж, пий і веселися, поки не прийде смерть⁵, хоча у цьому «гедонізмі» прочитується не радість, а радше розпач:

Уту, слово тобі скажу, до мого слова слух прихили!
Про свої задуми мовлю, до надій моїх слух зверни!
Люди вмирають у місті, сумує серце!
Люди відходять, і серце в тузі!
Через мур міський похилився я,
Трупи в річці побачив я,
Чи не так само і я відійду? Воістину так, воістину так!
Найвищий з людей не досягне небес,
Найбільший з людей не вкриє землі,
Ворожіння на цеглі не віщує життя!
В гори піду, здобуду славу!
Серед славних імен себе прославлю,
Де імен не славлять – богів прославлю!

.....

Гільгамешу, куди ти рвешся?
Життя, яке шукаєш, – не знайдеш ти!
Боги, коли творили людину, –
Смерть вони судили людині,
Життя собі залишили.
Ти ж, Гільгамешу, наповнюй утробу,
Вдень і вночі – завжди будь веселий,
Учту справляй щоденно,
Вдень і вночі грай і танцюй ти!⁶

⁵ Буття після смерті не обіцяло месопотамцям ніякого блага. Після смерті душа – *етімму* – сходить в царство мертвих («країну без повернення»), аби мучитись там, їсти глину, пити брудну воду та продовжувати хворіти тими хворобами, від яких людина страждала у земному існуванні. Лише дехто на посмертному суді міг заслужити своїми земними справами прерогативу воскресати у т. зв. «дні Таммуза», раз на рік.

⁶ На ріках вавилонських: з найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини. К., 1991. С. 55.

МИСТЕЦТВО ШУМЕРУ ТА АККАДУ

Голова богині
з Уруку

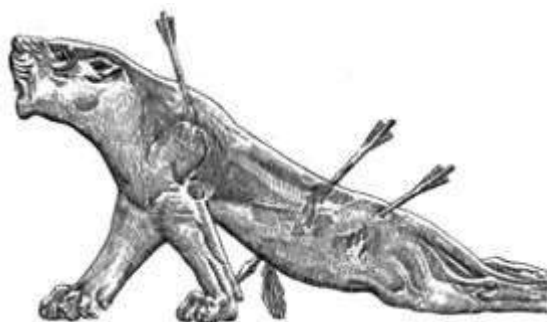
Астарта,
богиня родючості

Шамаш,
бог Сонця

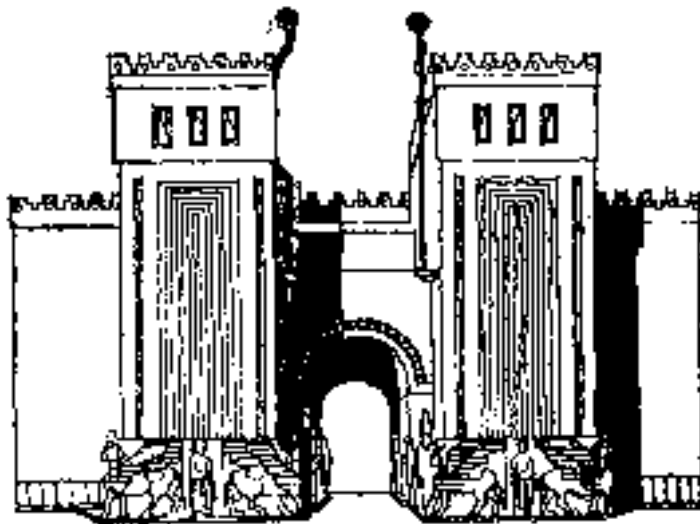

Портрет в мистецтві Межиріччя

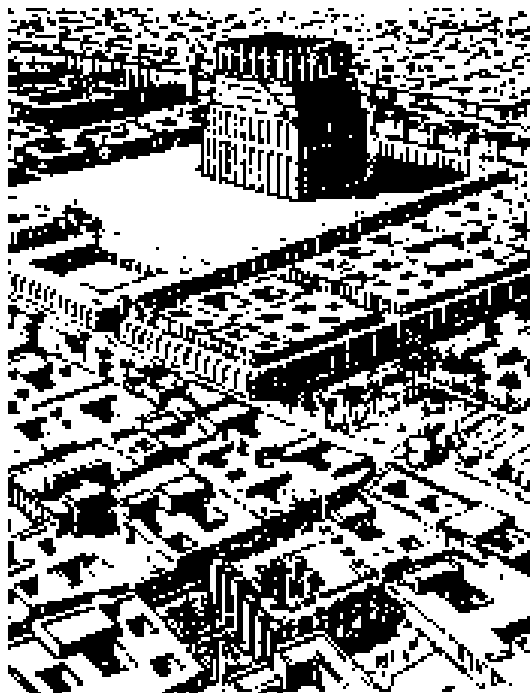

Поранена левиця
(ассирійський барельєф)

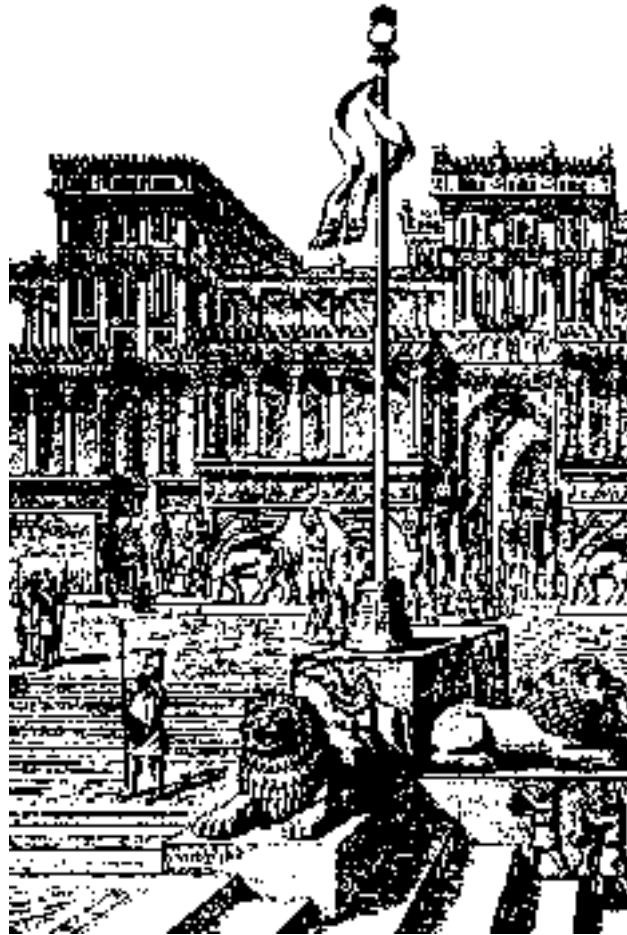
ДОСЯГНЕННЯ СВІТСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ ДВОРІЧЧЯ

Дур-Шаррукін
(фортеця царя Саргона)

Панорама Вавилону

Ніневія, столиця Ассирії
Реконструкція

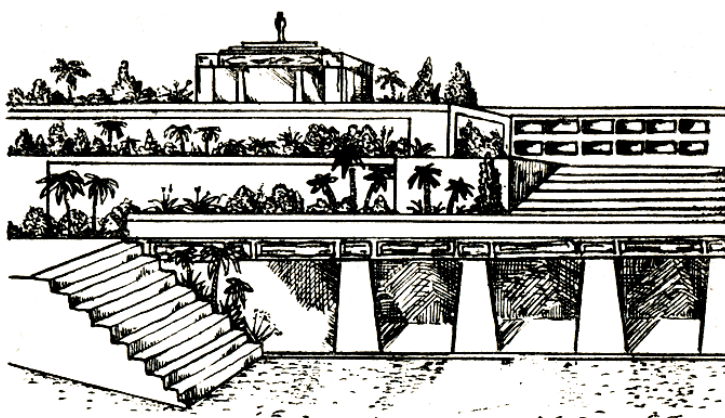
Ассирійський палац
Реконструкція

Ассирійські фортифікаційні споруди
Реконструкція

Сади Семіраміди
(очима сучасника)

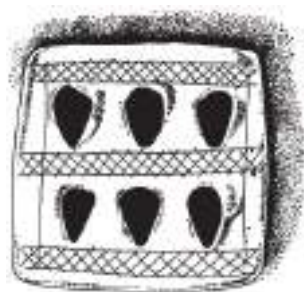

Сади Семіраміди
Реконструкція

ФОРМУВАННЯ УРБАНІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Вулиця у Вавилоні

Вікно вавилонського
будинку

Кухня вавилонян

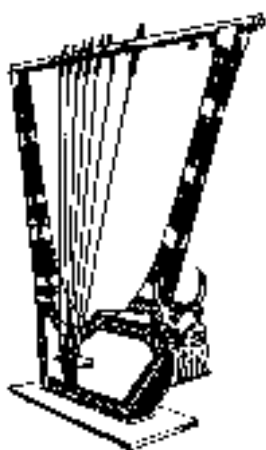
МУЗИЧНО-ВИДОВИЩНЕ МИСТЕЦТВО МЕСОПОТАМІЇ

У храмах Дворіччя, а по певних днях – й на площах та вулицях, виступали літератори, артисти, численні співаки та музиканти. Тут грали на арфах, лірах, флейтах, кімвалах і бубнах.

У дні Таммуза грайте на блакитній флейті,
На порфірному бубні з нею мені пограйте,
З ними мені грайте, співаки і співачки.

Вавилонська поема «Зішестя Іштар до обителі мертвих».

Домінувала храмова музика, яка виконувалася жерцями. Практикувалися дійства-містерії з ліричними плачами-молитвами. Світську, розважальну музику виконували спеціально навчені раби.

Ліра

Брязкальця

Кіфара

Спів з акомпанементом

ПОБУТОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

ШУМЕРИ

ВАВИЛОНЯНИ

Жрець

Представники знаті

Слуга

АССИРІЙЦІ

Прості люди та суддя

Одяг знаті

Жрець і цар

Ассирійські бороди

Варіння пива вавилонянами

Бенкет месопотамців

Вавилонський кухар

«Бокс» у Вавилон

Гривна-намисто

Гиря у вигляді лева

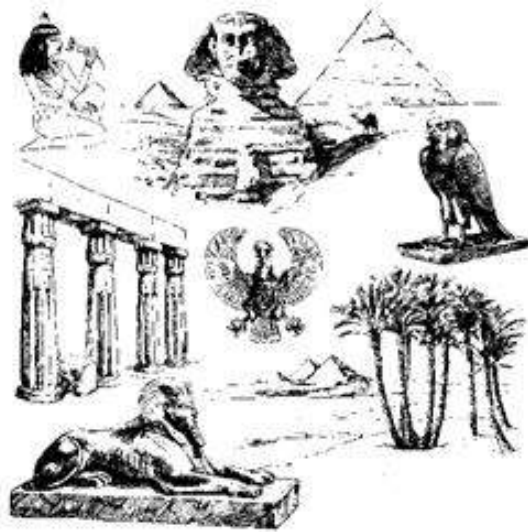
МЕСОПОТАМСЬКІ МЕБЛІ

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Який тип політичної культури та державності склався на Стародавньому Сході, найперше у Межиріччі?
2. Чому владу царя вважали божественною та від яких первісних традицій це пішло?
3. Чому образ царя на зображеннях дорівнює за розміром постаті божества, але перевищує постаті звичайних людей?
4. Коли виникають закони Хаммурапі? Які сфери життя вони регулювали?
5. Які наукові відкриття месопотамців дожили до нашого часу? Наведіть приклади того, що наука для них часто була тісно пов'язана з магією.
6. Хто така Іштар? Які міфи з нею пов'язані? Чому брама Іштар вважалася у Вавилоні найголовнішою? Що Ви можете сказати про характер зображень, які їх прикрашають?
7. Яких ще богів Месопотамії Ви знаєте? Охарактеризуйте їхні функції.
8. Як релігійні уявлення месопотамців вплинули на формування юдео-християнської культури?
9. Чому зіккурат розглядається як доказ того, що шумери прийшли в Межиріччя з гір? Які Ви знаєте відмінності між шумерським та вавилонським зіккурами? З якого матеріалу будувалися ці споруди та яке їх призначення?
10. Чому в ансамблі царського палацу знаходиться святилище з зіккуратом?
11. Чому сади Семіраміди вважалися одним із семи чудес світу? Що вони собою являли?
12. Перекажіть фабулу епосу про Гільгамеша та поясніть, чому його називають не лише літературним, але і філософським твором.
13. Які статуї називалися *шеду* та яку функцію вони виконували? Частина тіл яких реальних тварин скомбіновано в цьому образі й навіщо?
14. Звідки йде традиція зображувати божественні істоти зі звірячими рисами? Які риси *шеду* перейшли в пізніші зображення янголів?

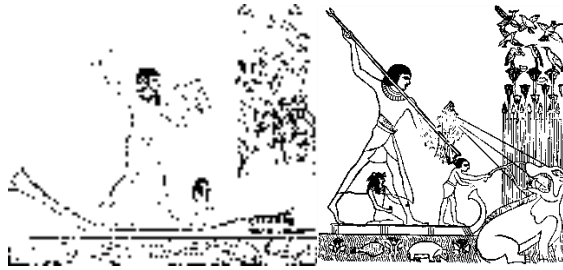
КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Єгипет, розташований на півночі Африки, зводився до зелених смуг по берегах Нілу, що проходить через безводну пустелю Сахару і є єдиним джерелом життя. Перші люди, мисливці, яких приваблювала величезна кількість дичини, з'явилися тут ще у кам'яному віці. Тут утворилася суміш двох рас: чорношкірих вихідців з Африки та азійських семітів.

Назву «Єгипет» (*Загадковий*) придумали греки. Єгиптяни ж називали свою країну «Чорна земля» (*Кемет*), протиставляючи її смертоносній пустелі – «Червоній землі» (*Дешрет*): піски пустелі різко відрізнялися від родючого ґрунту, який утворювався по берегах Нілу після весняного розливу води. Це стимулювало перехід до землеробства: намулу було стільки, що врожаї збиралися й тричі на рік. Тому Єгипет називають «дитиною Нілу». Спочатку існувало два Єгипти – Верхній та Нижній, але у 3000 р. до н. е. цар Верхнього Єгипту Міна об'єднав їх у єдину державу. Тут поклонялися природі, втілений у тисячі богів. Країною керували жерці на чолі з фараоном; єгипетська цивілізація проіснувала 4,5 тис. років. У 332 до н. е. Єгипет був підкорений Александром Македонським і став частиною елліністичного світу; згодом ним керують Птолемеї, нащадки Александрового полководця; тоді Єгипет стає головним постачальником хліба в античному світі. Остання з Птолемеїв цариця Клеопатра втягнулася у політичну боротьбу з Римом, а після її поразки та самогубства (30 р. до н. е.) Єгипет став римською провінцією.

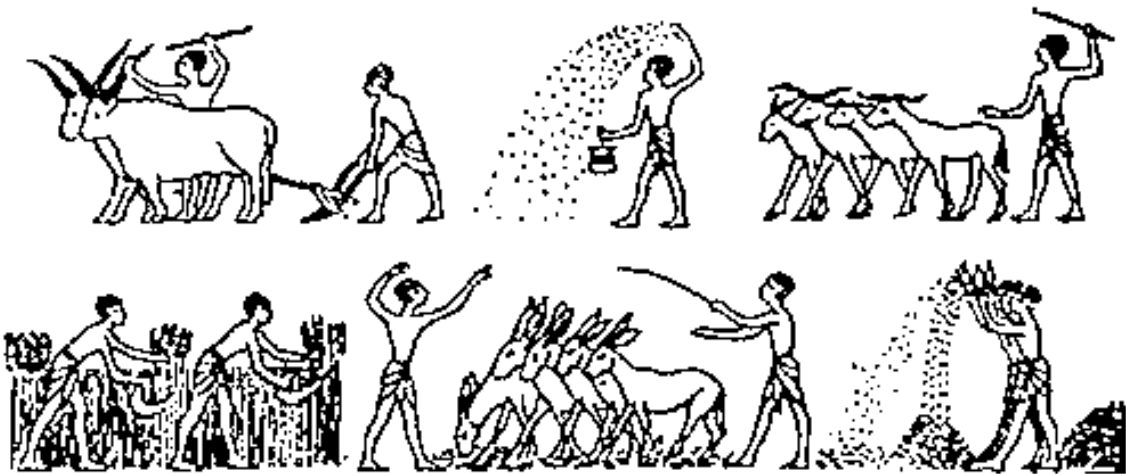

Сцени полювання в водах Нілу

ЗЕМЛЕРОБСТВО ЯК ФУНДАМЕНТ ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Селяни нещадно експлуатувалися. Сільська община дещо нагадувала колгосп, що не був володарем результатів своєї праці й підлягав тиранії чиновника, особливо ж коли рік видавався неврожайним: якщо зерна не було, селянина били палицями та пальмовими прутами.

Землеробські роботи в Єгипті

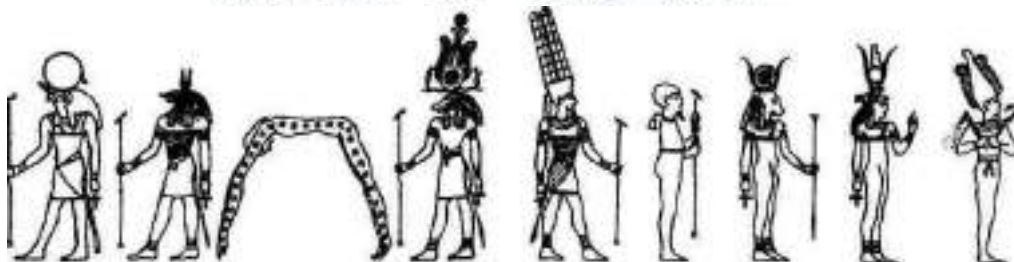
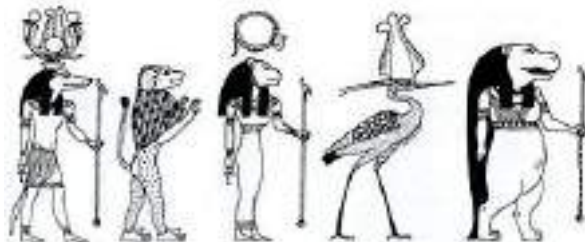
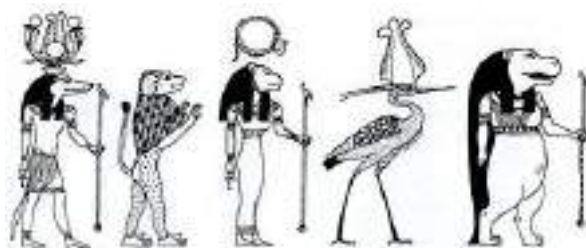

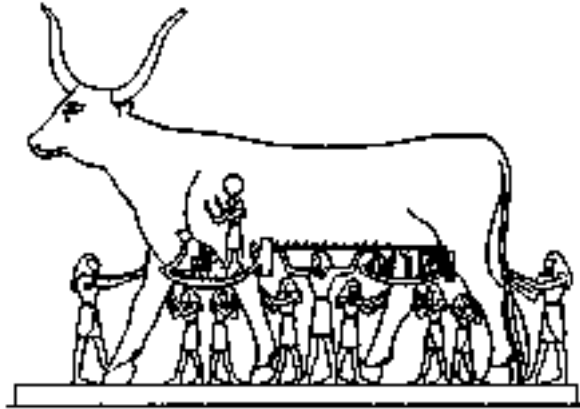
Шадуф – колодязь-«журавель»
для підйому води з Нілу на поля

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

ПАНТЕОН БОГІВ

У єгиптян нараховувалася тисяча божеств. Усі вони уособлювали сили природи: Сонце, Місяць, річку Ніл, Пустелю, Плідність, Смерть тощо. Від мисливців кам'яного віку їхнім єгипетським нащадкам-землеробам передалися жах і зачарування творчою силою природи; боги мали тваринні риси, які підкреслювали їхню незрозумілу людині міць. Це були Амон (потім Ра) – бог сонця, Ях – бог місяця, Гор – бог ранкового сонця, Шу – бог повітря, яке розділяє небо і землю, Озіріс, бог родючості, Себек – бог природних вод, Анубіс – покровитель світу мертвих, величезний змій Апоп, бог п'їтьми тощо. Вірування єгиптян базувалися на ідеї теургії, «нав'язування» богам волі людини. Релігія стародавніх єгиптян будується на заклинанні демонічних сил, на практичній магії.

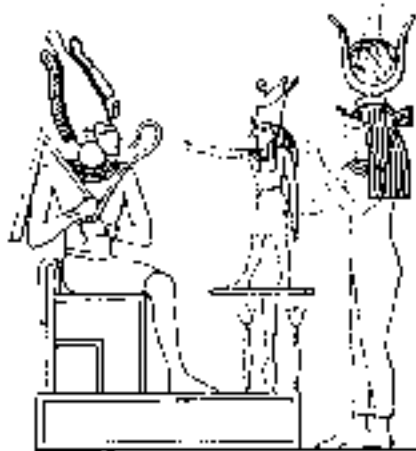

Небо у вигляді корови Хатхор, що народила Сонце
(пізніше Хатхор буде осмислена як богиня кохання)

Бог Хнум ліпить людей з глини на гончарному колі

Озіріс, Гор та Ізіда

ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКЕ ЖРЕЦТВО

Особливу роль відіграла в Єгипті каста жерців на чолі з фараоном, які були хранителями знань, правлячим класом, винахідниками писемності та різних наук. У жерці брали здібних людей із різних верств суспільства. В Єгипті стабільно функціонувала теократія (влада жерців). При цьому жерці не замикалися у своїй касті: якщо їхні діти не були достатньо здібними, вони ставали ремісниками або ще кимсь на цей кшталт; зате здібні діти простолюду змалку відбиралися в жрецькі школи. Такий «приплив» свіжої крові запобігав виродженню та стагнації: на чолі країни завжди стояли життєздатні, здібні й освічені люди.

ЗАУПОКІЙНИЙ КУЛЬТ У ЄГИПТЯН

Єгиптяни вірили, що в людині, окрім тіла, існує кілька духовних сутностей (*Рен* – Ім'я, *Ка* – ідеальний Двійник, яким людина мала би бути, *Ба* – вітальна, біологічна душа, *Ах* – Сяйво, аура, яка належить Вічності, *Шуїт* – Тінь тощо). Якщо тіло не забальзамувати, ці двійники розсіються в безвісті. Померлий йшов на суд Озіріса, а його духові допомагав пройти крізь натовп ворожих демонів жрець, що протягом ночі читав над небіжчиком Книгу Мертвих.

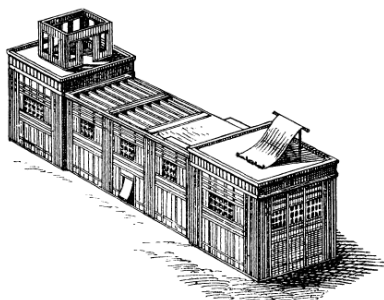
Ба повертається до мумії

Фрагмент сувою «Книги мертвих»

“Я приходжу до тебе, пане Озірісе, з чистими руками. Я була справедлива в усіх моїх справах, не грішила проти фараона і не зробила нічого, в чому люди могли б звинуватити мене! Дивися, я непорочна, о, прийми мене! Зверни до мене своє милостиве обличчя, пане Озірісе!”

(з погребального папірусу цариці Макарá)

«Дім життя» – хранилище священних текстів при храмі

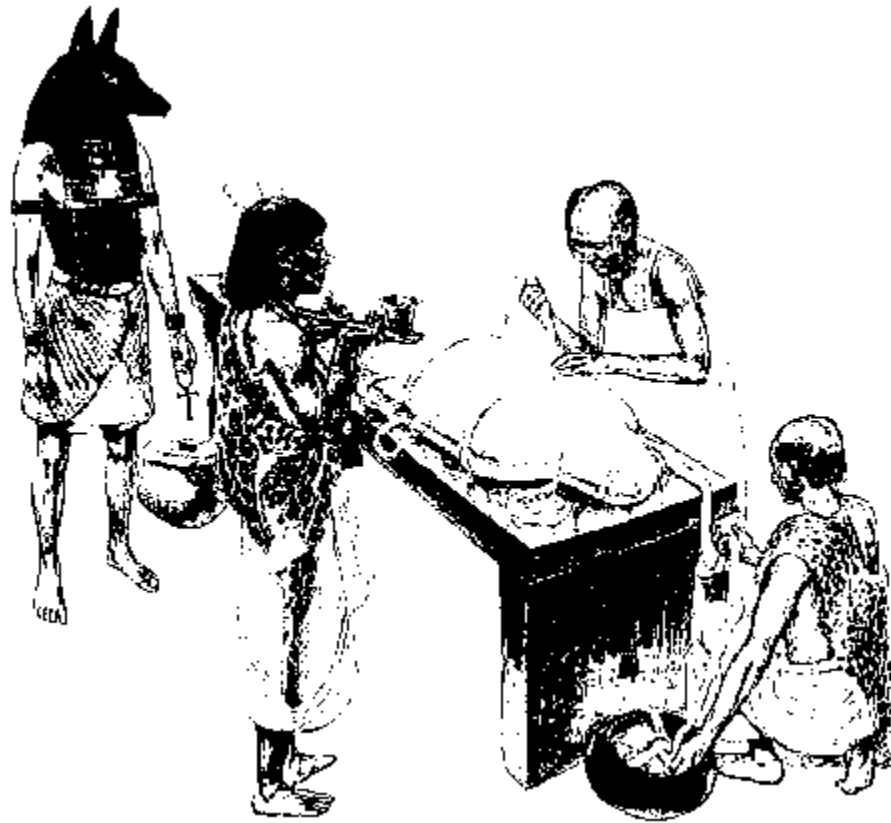
Саркофаг з мумією

**Анубіс – поводитир душі
вмерлого до Озіріса**

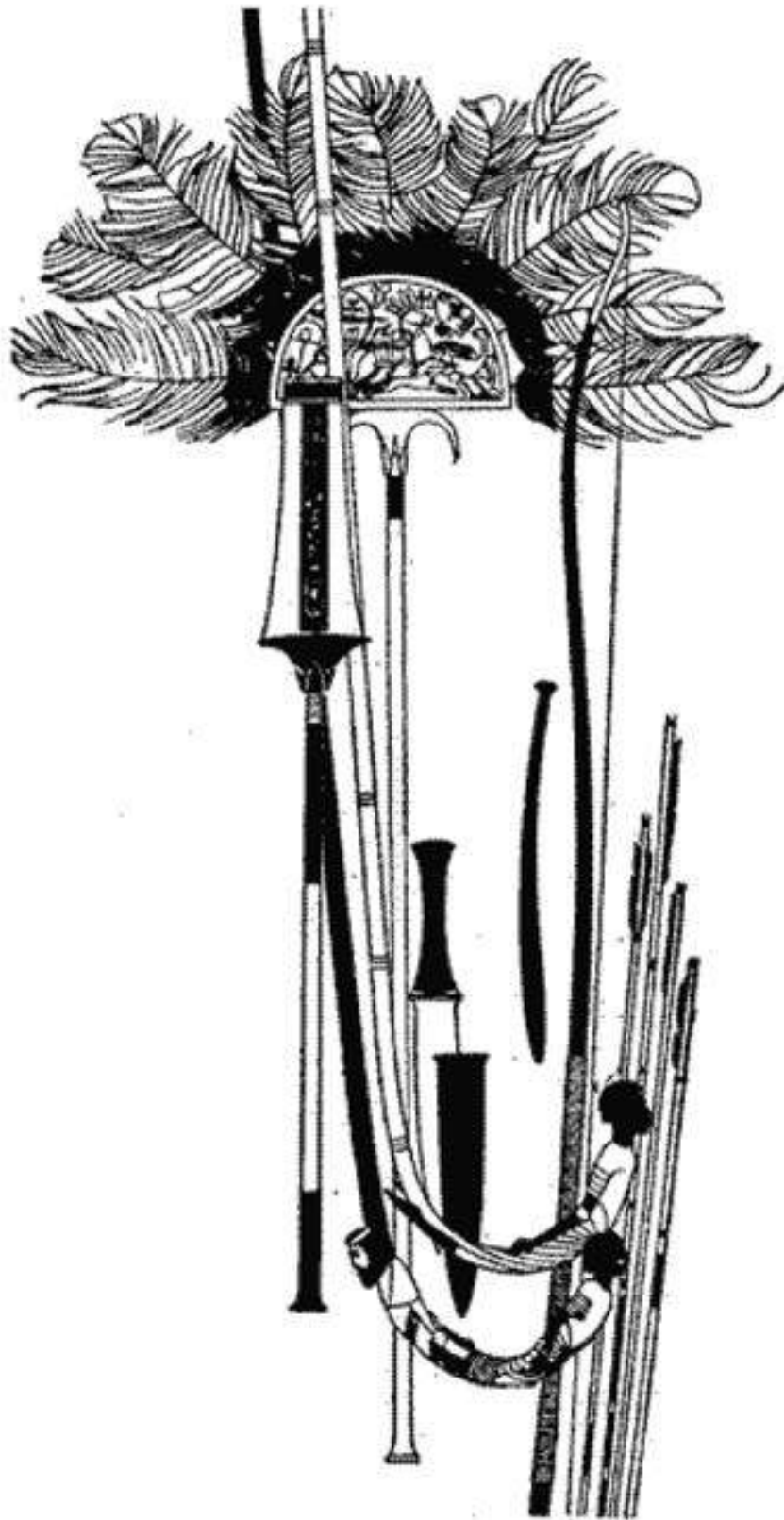
Анубіс бальзамує померлого

Муміфікація

**Ізіда передає оживленому нею Озірісові
містичний символ життя Анкх**

Єгипетські поховальні дари

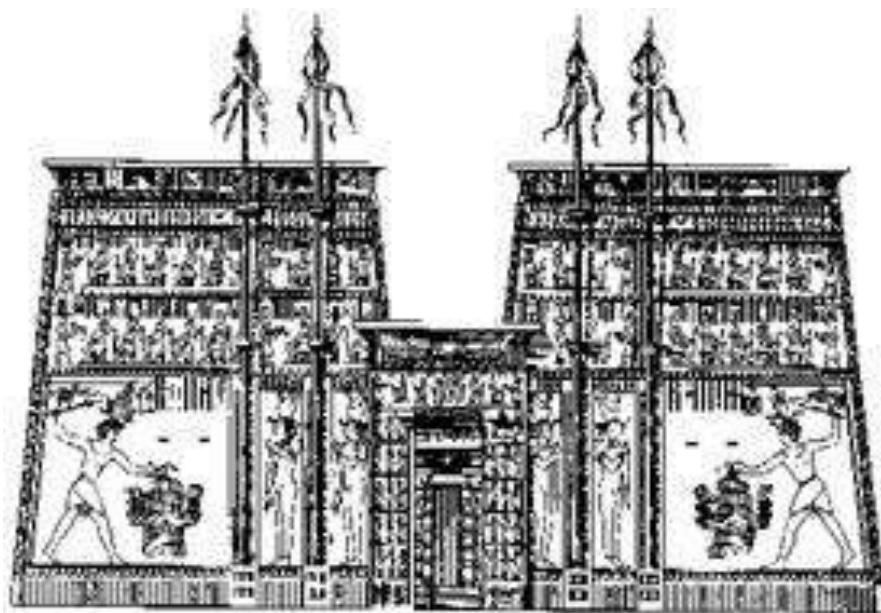
Піраміда Хеопса

Посмертний спокій фараонів мали забезпечити піраміди.
Написи, накреслені у внутрішніх приміщеннях піраміди, мали
забезпечити фараонові вічний спокій.

Внутрішній вид піраміди

ХРАМОВА АРХІТЕКТУРА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Храм Гора в Едфу

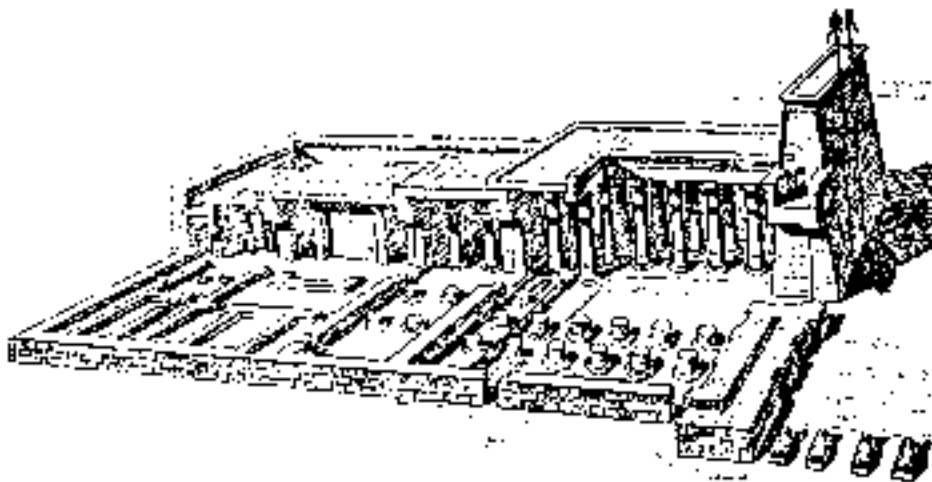
Храм Амона в Карнаку

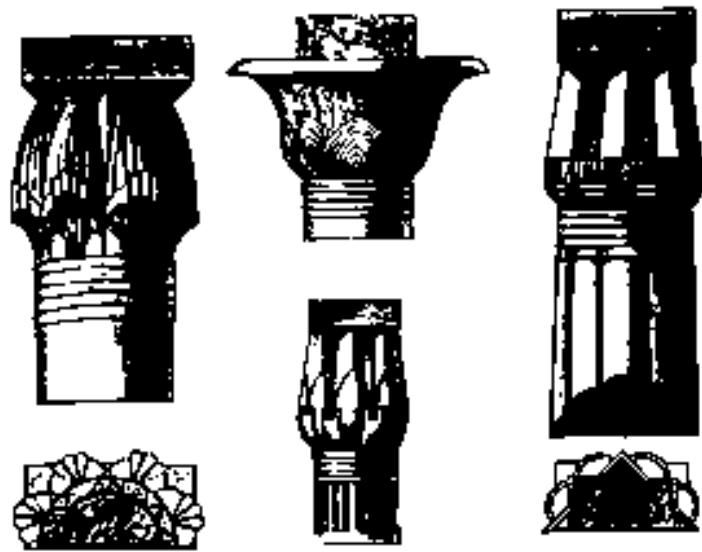
**Храми будувалися без даху – в Єгипті не бувало дощів.
Через те над головами молільників завжди було небо.**

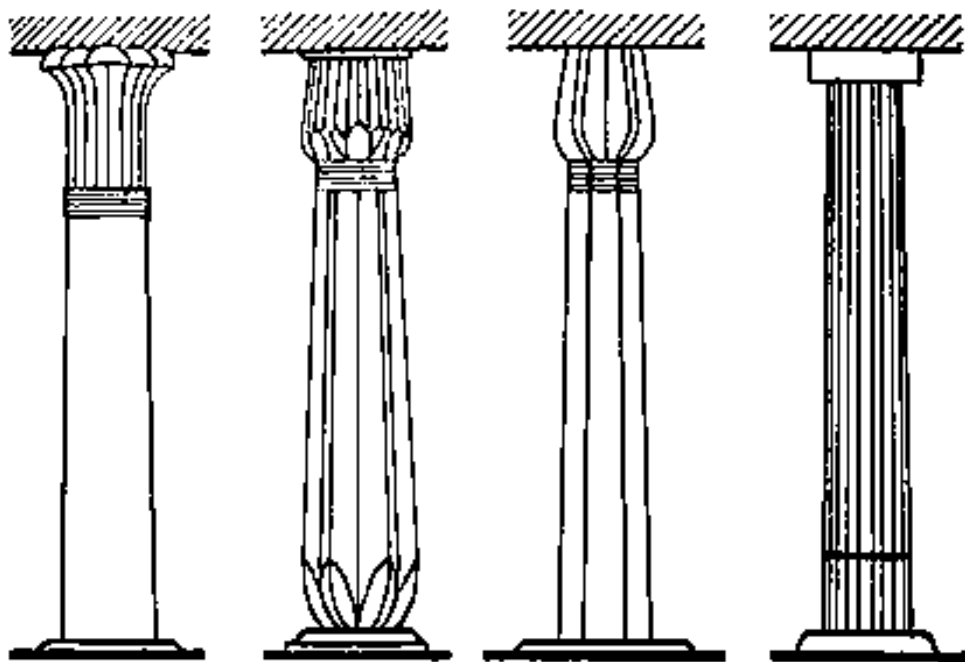
Елементи храмового ансамблю

Храм Хонсу в Карнаку

Капітелі єгипетських колон

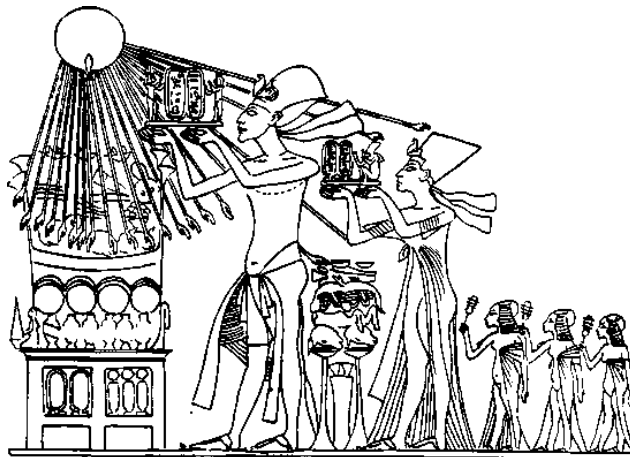
Типи єгипетської колони

**Давньоєгипетський обеліск
з ієрогліфічними написами**

РЕЛІГІЙНА РЕФОРМА ФАРАОНА ЕХНАТОНА

Фараон Ехнатон (XIV ст. до н. е.) встановив культ єдиного бога – Атона-Сонця, заклавши храми усіх інших богів і розігнавши жрецьтво. Але після смерті фараона ім'я його було всюди знищене, а традиційні структури поновлено.

Ехнатон і його сім'я вклоняються Сонцю

Уривок з гімну Сонцеві-Атону, написаного фараоном-єретиком Ехнатоном

“Ти встановив плин часу, аби знову й знову народжувалося створене тобою, – встановив зиму, щоб охолодити паші свої [...] Ти створив далеке небо, аби сходити на ньому, аби бачити все, що тобою створене. Ти єдиний, ти сходиш в образі своєму, Атоне живий, сяючий і блискучий, далекий і близький! З тебе, єдиного, твориш ти мільйони образів своїх. Міста і селища, поля і дороги, і Річка [*тобто Ніл*] споглядають тебе, кожне око спрямоване до тебе...”.

Бенкет Ехнатона

ПОЛІТИЧНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

У Стародавньому Єгипті утворився політичний лад, дуже подібний до того, що був у Дворіччі. На чолі держави стояв фараон, який мислився нащадком богів і не корився звичайним людським законам. Так, фараони мали право одружуватися з власними сестрами та доньками, що фактично було пережитком первісного проміскуїтету, але тепер вже сприймалося як божественне право. Фараон був водночас верховним жерцем і визначав правителів областей, що спиралися на численне чиновництво й військові сили. Влада трималася на жорстокості. В одному з тодішніх написів чиновник нахваляється тим, що викликав у людей жах. Фараони буквально вимагали вбивати тих, хто їм не кориться, знищувати їхні сім'ї і саму пам'ять про цю людину.

Фараон з суддею та рабом

Фараон на ношах

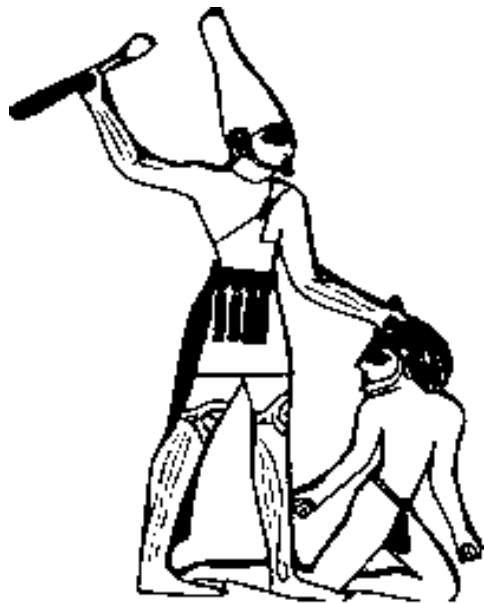
Фараон на бойовій колісниці

Фараон на полюванні

Корони фараонів різних періодів

Фараон карає непокірного

Фараон приносить жертву

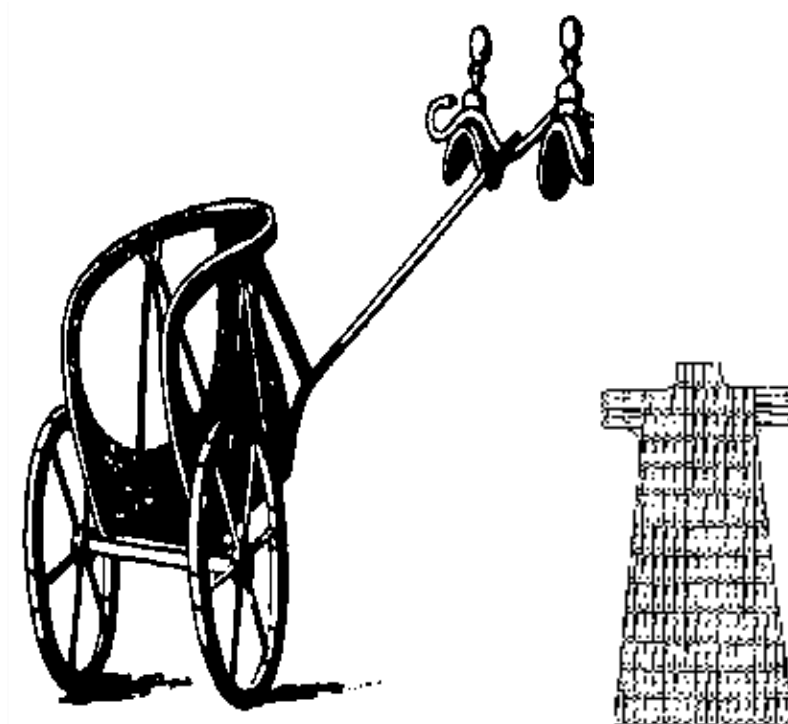

Голова дружини Ехнатона Нефертіті

Вбрання цариці

ВІЙСЬКОВА ТЕХНІКА СТАРОДАВНІХ ЄГИПТЯН

**Єгипетська
бойова колісниця**

**Кольчуга
з бронзових пластин**

Мечі-хопеші

Бойова сокира

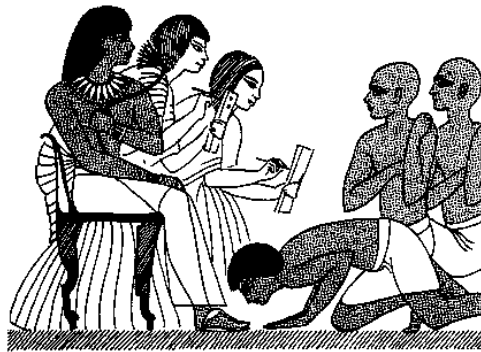
Інші види зброї

ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКЕ СУДОЧИНСТВО

Злочинами в Єгипті вважалися вбивство, недбале лікування, зрада, заколот, недотримання державної таємниці, вбивство священних тварин, чаклунство. Широко застосовувалася смертна кара, особливо щодо жінок.

Суд вершили владні особи; вважалося, що вони захищали інтереси всіх громадян, а не тільки верхівки. Кожна людина, викликана на суд, мала захищати себе сама. Відома “Повість про красномовного поселянина”, у якій розповідається, як селянин не просто переконав володаря в тому, що його скривдив грабіжник, але й отримав усе майно кривдника. Цікаво, що володар, прийнявши справедливе рішення одразу, примушував селянина дев'ять разів розповісти історію лише для того, аби насолодитися його красномовством і, записавши його оповідь на папірус, потішити фараона.

У кожному місті був свій власний суд (“кенбет”). Судді здійснювали також поїздки в селища. Згодом з'являються суди вищого ступеню, що отримали назву “суди слухачів”. Найвищими вважалися два Верховних суди (відповідно у Верхньому та Нижньому Єгипті), у яких головували візири.

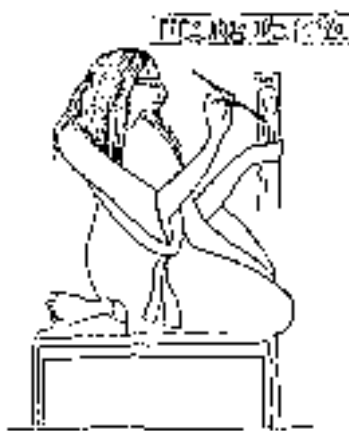
Сценка судового розслідування

Побиття кийком

НАУКОВО-ОСВІТНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

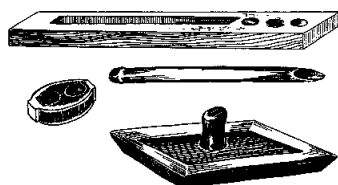
Єгиптяни рано винайшли писемність. Тут здавна починається виготовлення з рослини папірус матеріалу для письма, який використовується і з метою увічнення життя та справ фараона (звідси укр. “папір”). Найдавніше письмо з'явилося тут вже наприкінці IV тис. до н. е. Це ієрогліфічне письмо, назва якого утворилася від грецьких слів, що означали “священний” і “різьбити”. Писали єгиптяни на поклеєних сувоях папірусу, довжина яких іноді сягала 30-40 метрів. Письменні люди становили всього 1% населення; отож бути писарем означало мати престиж і багатство.

**Писар – одна з ключових постатей
давньоєгипетської культури**

Еволюція єгипетських ієрогліфів

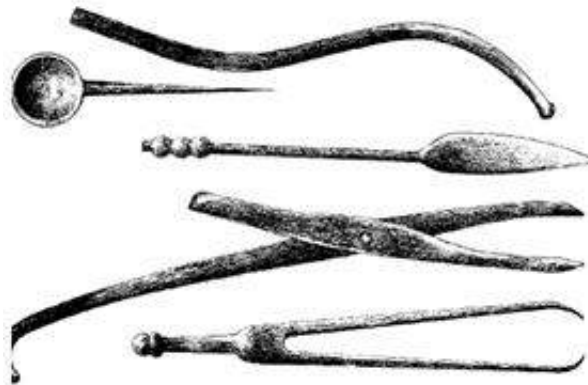

Знаряддя єгипетського писця

ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКА МЕДИЦИНА

Мабуть, найбільші досягнення єгиптян – у галузі *медицини*. В Єгипті з'являється перша у світі жінка-лікар (не знахарка!) – єгиптянка Песечет (III тис. до н.е.). На папірусах перелічуються методи зцілення: починаючи з огляду та лікування ран голови й закінчуючи ранами на ногах. Окремо згадуються безнадійні випадки, коли лікар не повинен братися за лікування, щоби хворий не помер в нього на руках (за лікування, яке не увінчалось успіхом, з лікарями суворо розправлялися). Розвиток єгипетської медицини пов'язаний насамперед з бальзамуванням, завдяки якому єгиптяни добре розбиралися в анатомії, вміли робити розтин трупів. Саме єгиптяни зробили відкриття, що керівним центром організму є мозок (а не серце). Водночас єгипетська медицина мала тісний зв'язок з магією. Коли, наприклад, болить зуб, то до нього прикладали живу мишу, оскільки у мишей чудові зуби.

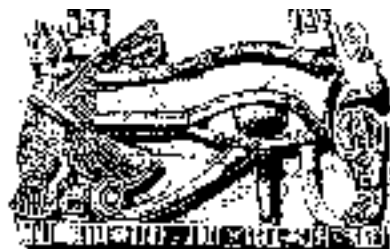
Досягнення єгипетської медицини, насамперед в сфері хірургії, цінувались при дворах іноземних володарів, і слава єгипетських лікарів надовго пережила їх самих. У середньовічних арабських і європейських медичних текстах міститься чимало рецептів, запозичених із єгипетських джерел.

Хірургічні інструменти

Хірурги за роботою

Талісман «Око Гора»

ВИНИКНЕННЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Давньоєгипетський зодіак

Математичні завдання
(папірус Ахмеса)

«Із року в рік розливи Нілу змивали межі між полями, тому їх доводилося визначати наново. Для справедливого обкладення податками потрібно було вміти обчислювати площу різних за формою земельних ділянок. Знайдено папіруси з точними вказівками, як обчислити об'єм зрізаної піраміди. У IV тис. до н. е. єгиптяни винайшли ніломір, який допомагав хліборобам прогнозувати не лише час розливу Нілу, а й розмір паводку. Існувало 3 типи ніломірів. Перших два – це прибережні скелі та кам'яні сходи до річки, на яких позначали рівень паводкової води. Найцікавіший третій – шахта, сполучена каналом з Нілом, в якій, за законом сполучених посудин, рівень води був такий само, як у Нілі»⁷. Єгиптяни поділяли рік не на 4 пори року, а на 3 – по 4 місяці кожна, і називали їх: *розлив, пророцтво, спека*. Подібний поділ року був пов'язаний з Нілом, оскільки більшість населення Єгипту займалося землеробством. Календар нараховував 365 днів.

Гідний подиву розвиток *інженерії* в Стародавньому Єгипті. «Нинішні інженери в захопленні від того, як грамотно спорудили єгипетські архітектори поховальну камеру в піраміді Хеопса, складену з 50-70-тонних кам'яних блоків. На стінах і підлозі цієї камери немає жодної тріщини, хоча над нею тяжіє кам'яне громаддя вагою у кілька мільйонів тонн. Не розплющилася камера лише тому, що єгипетські будівельники завбачливо помістили над нею п'ять розвантажувальних порожнин, верхня з яких має фальшиве перекриття з велетенських кам'яних брил»⁸.

Для обробки землі чи будівництва пірамід потрібні точні знання, отож практичні потреби стимулюють розвиток науки, насамперед – *математики* (арифметика та геометрія) й *астрономії*. Крім того, єгиптяни здійснювали каботажне плавання навколо цілої Африки (не віддаляючись від берегів), і астрономія потрібна була також морякам.

⁷ Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. К., 2000. С. 69.

⁸ Там само. С.83.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Вже у Давньому царстві (XXVI–XXII ст. до н. е.) в Єгипті виникає корпус релігійних гімнів, поховальних текстів, повчальних автобіографій вельмож. Оповідна, сюжетна література формується лише на початку Середнього царства (XXI–XVII століття до н. е.). Це «Казка про Правду і Кривду», «Повість про двох братів», «Красномовний селянин», «Сказання Сінухе» і «Казка про того, хто потерпів аварію корабля»; Серед них вирізняється оригінальний філософський текст «Бесіда розчарованого зі своїм духом (Ба)».

«...відчинив я уста мої відповідати моєму Ба на сказане ним... Мій Ба не говорить зі мною... Ось тепер противиться мені мій Ба, але не слухаю я його, прагну я до смерті перш, ніж прийти до неї, кидаюся на вогонь для самоспалення... Ба мій не здатний полегшити біль життя. Однак утримує мене від смерті, перш ніж прийду я до неї».

У добу Пізнього царства з'являється казково-байковий жанр, де героями є тварини.

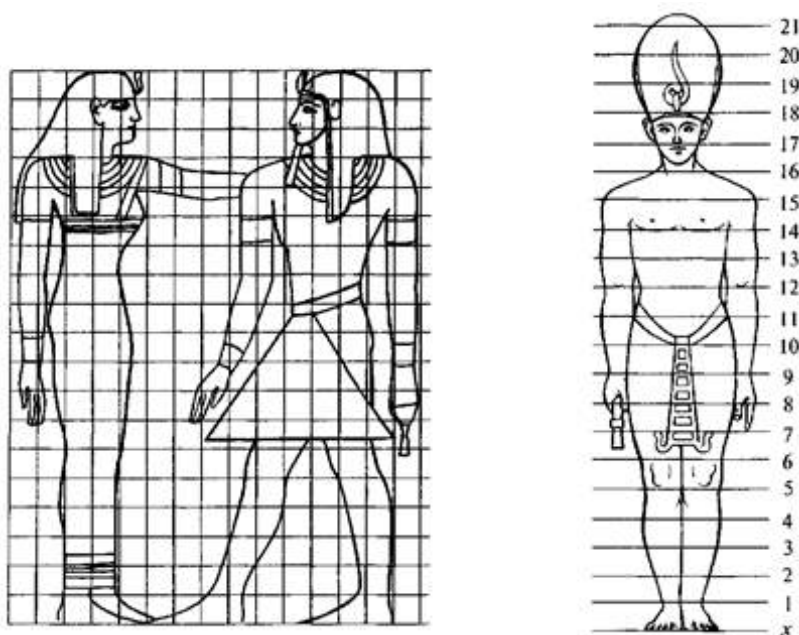

З часом виникає лірика кохання, сповнена свіжих почуттів. Ось монолог плодоносного дерева – сікімори, яка закликає радіти життю:

«Прийди, пробудь одну хвилину серед молоді! Гай, повний зелені, святкує свій день; хатина й шатро готові; молодь радіє, що тебе побачить... Прийди, святкуй цей день у веселості – сьогодні, й завтра, й післязавтра – три дні! Сідай у моїй тіні!.. Як оп'янілий бенкет заметушиться, сама залишишся з твоїм братом. Але я [сікомора] мовчазна й не розповім того, що побачу».

Утім, в цілому давньоєгипетські письменники століттями трималися тих само літературних прийомів, що справляє враження певної одноманітності й «штампованості».

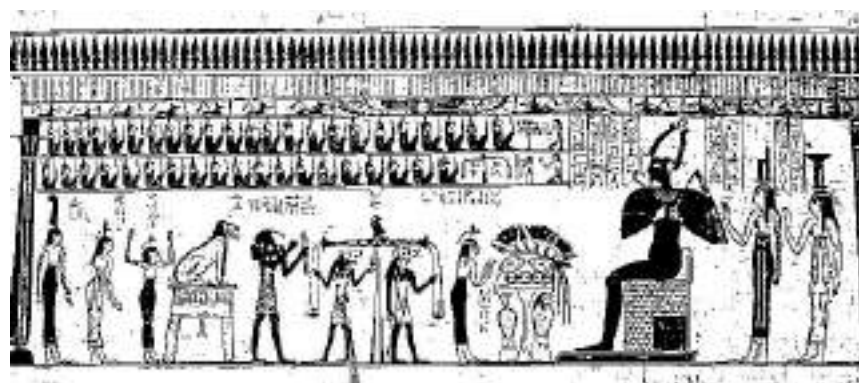
ЖИВОПИС І СКУЛЬПТУРА ЄГИПТЯН

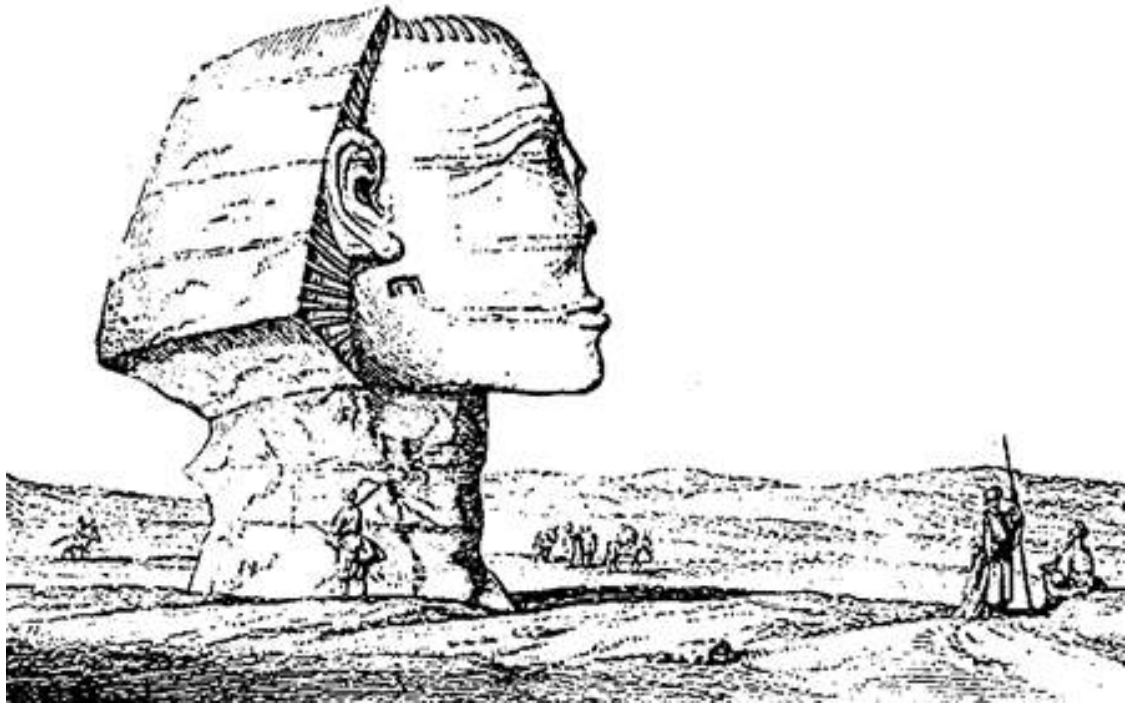
Давньоєгипетський канон зображення людини

Художні роботи

Фреска «Суд Озіріса» на стіні гробниці

Великий Сфінкс

(кругла статуя)

Озіріс і Гор

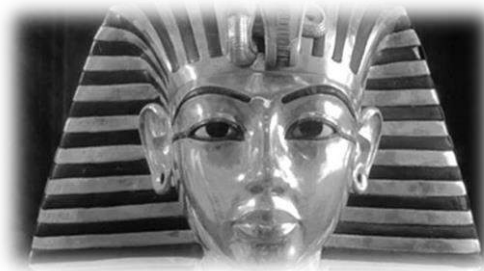
(барельєф)

**Оздоблення входу
до храмового комплексу в Абу-Сімбелі**

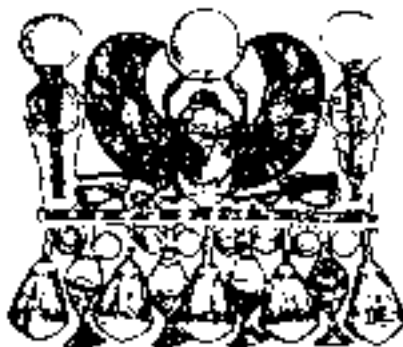
Озіріс та Ізіда
(кругла скульптура епохи еллінізму)

**Золота маска
фараона Тутанхамона**

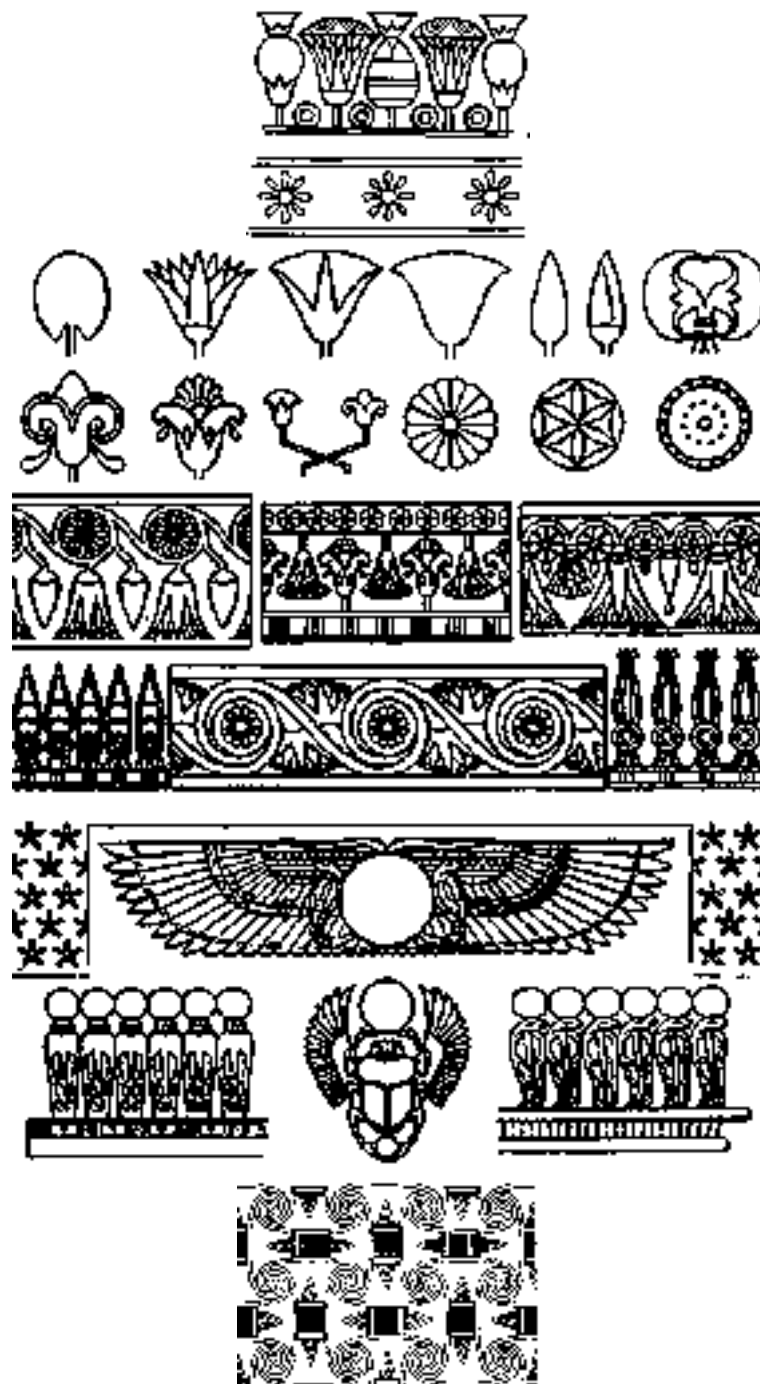

Тутанхамон і його дружина в саду
(малюнок на спинці крісла юного фараона)

**Брошка з зображенням жука-скарабея,
який символізував Сонце**

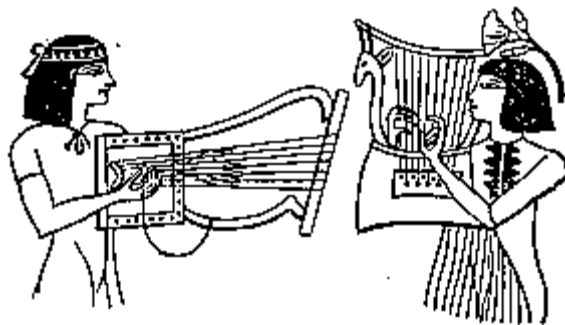
ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКІ ОРНАМЕНТИ

МУЗИКА ТА ВИДОВИЩА У ЄГИПТІ

Давньоєгипетські музики, співачки й танцюристки

Давньоєгипетські ліри

Арфа, сістр, флейта
й інші музичні інструменти
єгиптян

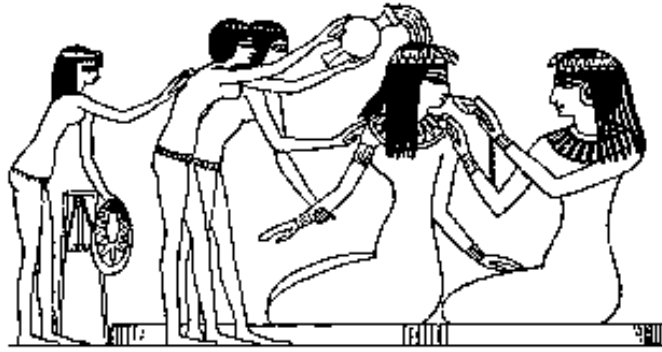
ПОБУТОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

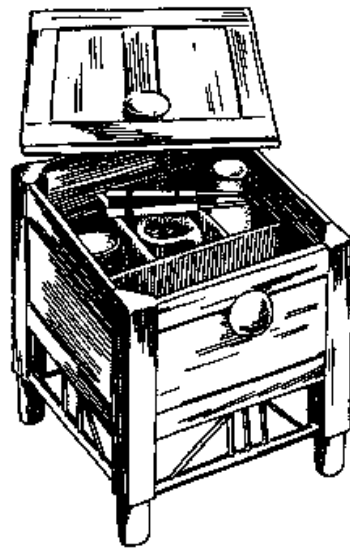
Одяг стародавніх єгиптян

Бороди та зачіски жителів Єгипту

Туалет знатної пані

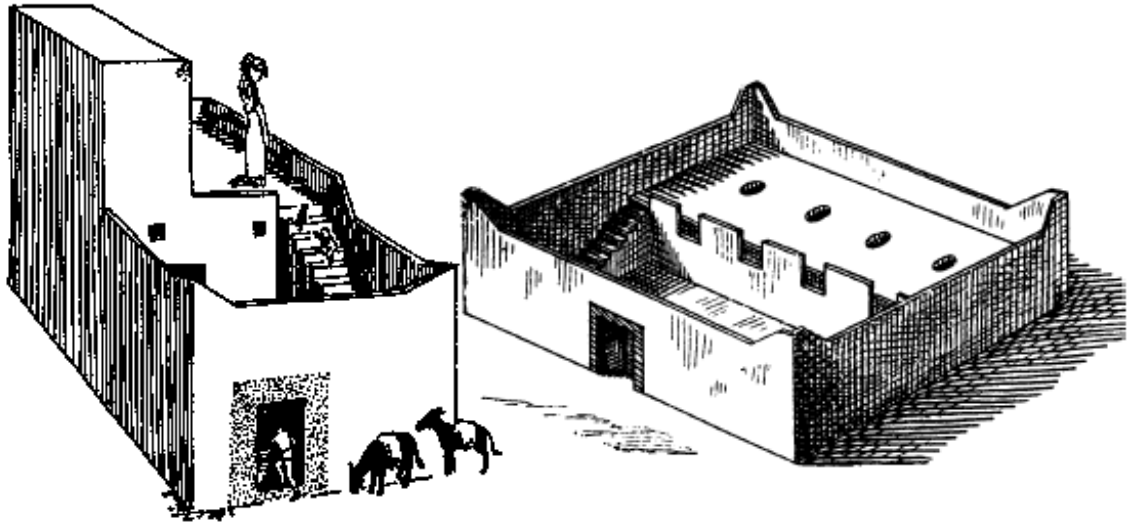
Скринька з косметикою

Ложечки для косметики

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТЛО ЄГИПТЯН

Реконструкція

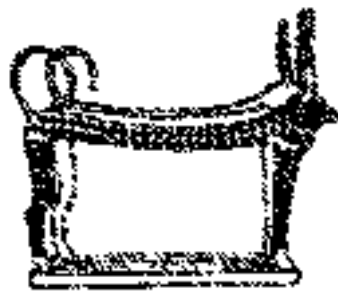
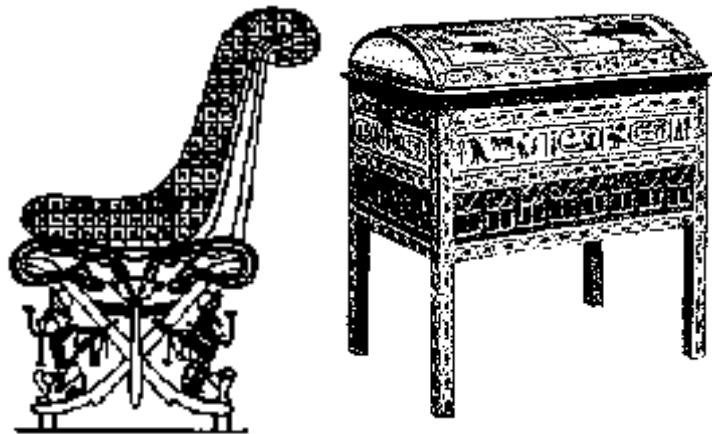
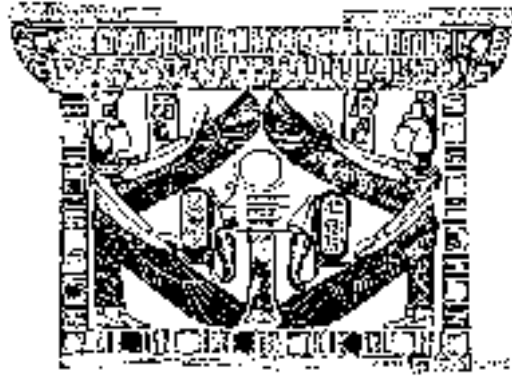

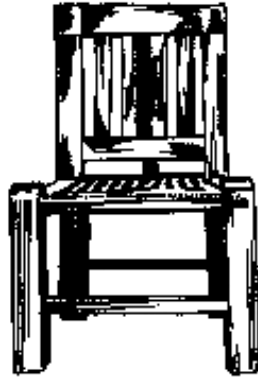
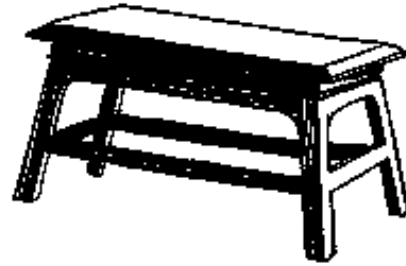
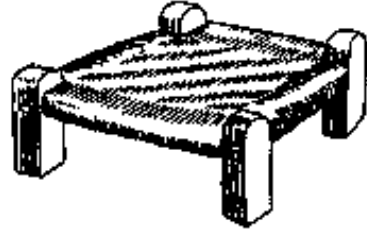
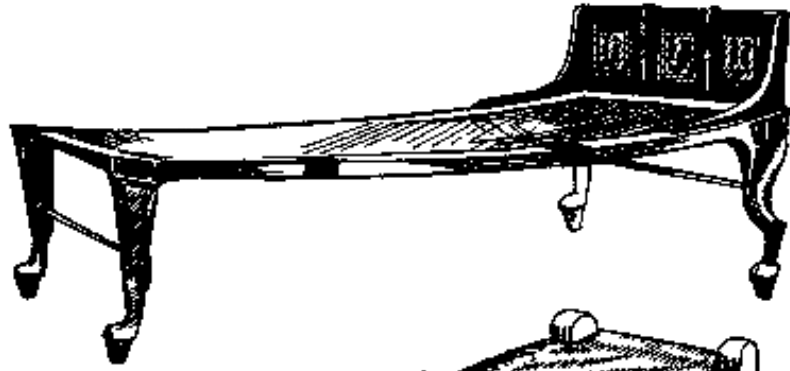
Екстер'єр

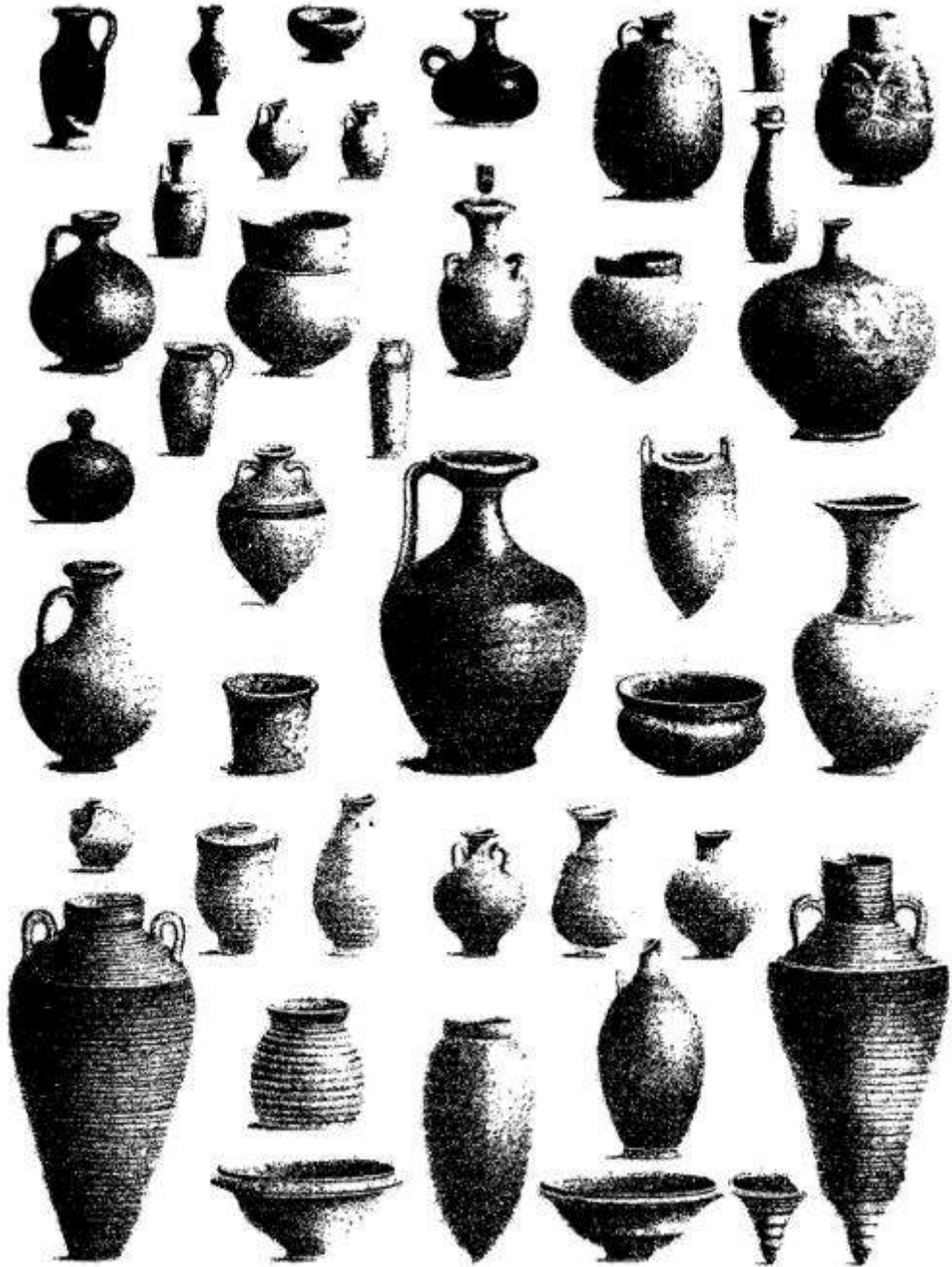
Інтер'єр

ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКІ МЕБЛІ

ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКА КЕРАМІКА

Давньоєгипетські ремесла

Скоцюрбленого у своїй комірчині ремісника, котрий тяжко працював від зорі до зорі, також постійно били, якщо він не виконував волі наглядача. Єгиптяни казали, що столяр втомлюється більше, ніж селянин.

Побудова човна

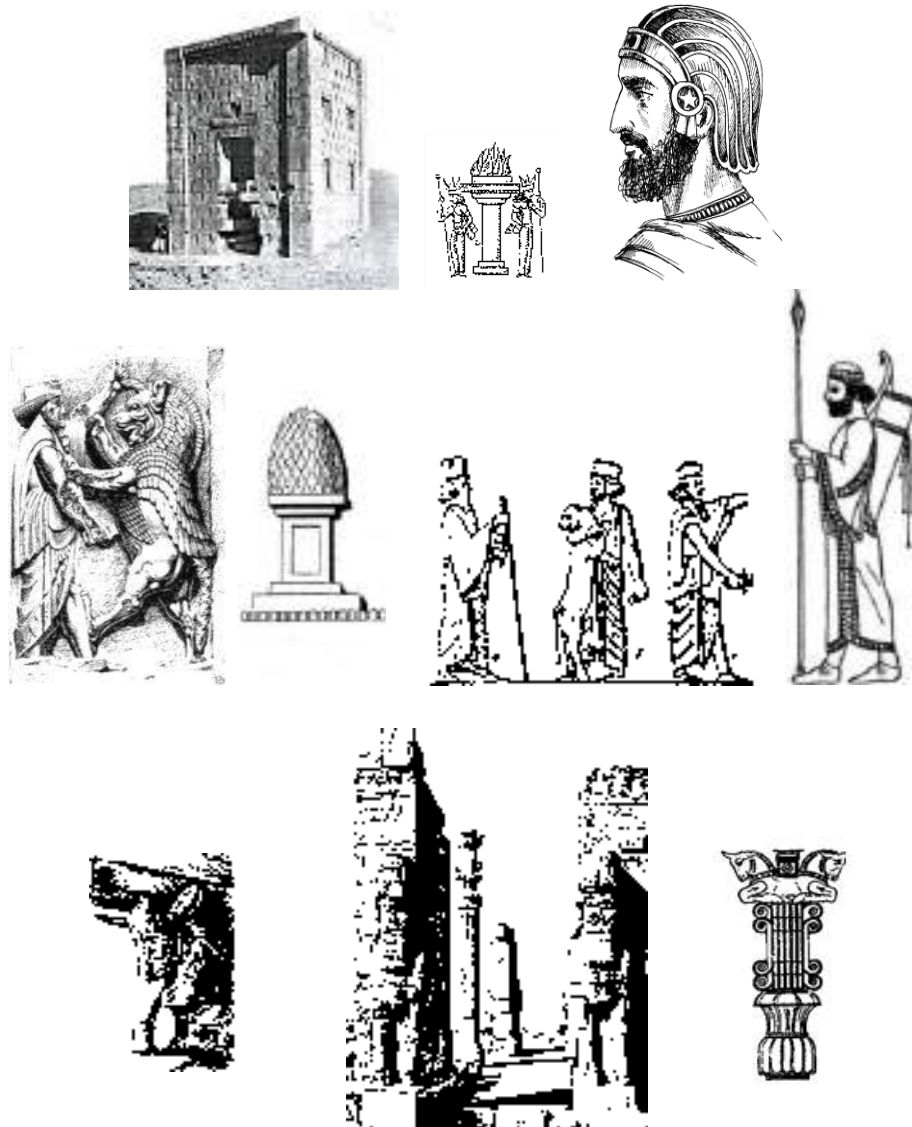

Побутова сценка

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що Вам відомо про культ фараона у Стародавньому Єгипті? Як він був пов'язаний з релігійними уявленнями єгиптян? Чому фараонів могли зображувати у вигляді колоссів?
2. Що таке теократія? Яку роль у давньоєгипетському суспільстві відігравали жерці?
3. Охарактеризуйте верховні божества давньоєгипетського пантеону. Що Ви можете розказати про релігійні реформи Стародавнього Єгипту? Які релігійні уявлення стародавніх єгиптян вплинули на формування юдеохристиянської культури?
4. Що таке Книга мертвих? Для чого її клали у поховання?
5. Які способи муміфікації Вам відомі? Як вони розрізнялися для різних верств населення? Для чого єгиптяни муміфікували тварин?
6. Назвіть основні наукові відкриття Стародавнього Єгипту. Що спричинило надзвичайний високий розвиток математики? Чому професія писця була оточена особливою пошаною?
7. Які магічні якості приписувалися в Єгипті формі чотиригранної піраміди? Для чого й як їх будували, як змінювалася їхня форма? Чому піраміди стали приманкою для злодіїв? Як архітектори намагалися забезпечити піраміди від пограбувань? Назвіть найвідоміші піраміди.
8. Яку роль у заупокійному культі Стародавнього Єгипту грали саркофаги, канопи, маски?
9. Що було сюжетною основою розписів у пірамідах і яку функцію вони виконували? Чому єгиптяни прикрашали гробниці картинами світських розваг?
10. Що таке давньоєгипетський канон?
11. Які природні мотиви були використані стародавніми єгиптянами для оформлення колонн? Які храми Стародавнього Єгипту прославилися своїми колоннадами?
12. Який вид первісної архітектури став прототипом для створення обелісків у Стародавньому Єгипті? Як змінилася форма обеліску та його функції?
13. Хто така Нефертіті? Які її риси підкреслено скульптором у знаменитому портреті? Чому цей бюст вважається шедевром світового мистецтва й еталоном жіночої краси?
14. Що Вам відомо про розвиток косметики у Стародавньому Єгипті? Чому її використовували навіть раби?

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІРАНУ

Клімат Іранського нагір'я, оточеного горами, переважно континентальний: спекотне літо, холодна зима. Річки маловодні, землеробство утруднене. Проте люди селилися тут вже в X тис. до н.е. (касити, еламіти та ін.). У 1500–1000 рр. до н. е., після великого релігійного конфлікту, тут осідає частина кочових аріїв, що мігрували на Схід. Вони й дають місцевості назву Іран – країна аріїв. Друга

назва – перси – йде від Фарсу – частини Ассирії, також захопленої аріями. Перехід від кочового життя до осілого землеробства змінив світогляд персів, які створили справжній культ хліборобства. Засновником Перської держави став Кир Великий, який заснував династію Ахеменідів. Щоправда, вона почала рушитися вже за сина Кира – Камбіза, але його родич Дарій I вгамував безладдя й утворив централізовану та добре впорядковану державу з мощеними дорогами та кур'єрами від берегів Середземного моря до Індії. Духовним стрижнем імперії став зороастризм. Від часів Дарія I перси постійно конфліктували з Ассирією, Єгиптом і греками, утім багатства персів забезпечували їм домінацію на Сході й після воєнних поразок. У VI ст. до н. е. перси захопили Вавилон, Кир Великий був проголошений вавилонським царем, а Месопотамія увійшла до складу його держави. Та у 334 році до н. е. імперії Ахеменідів поклав кінець Александр Македонський, який в стані сп'яніння вщент спалив царський палац у Персеполісі. По смерті Александра над Іраном запанували нащадки його полководця Селевка – Селевкідиди, що, при слабкому адмініструванні, добре потрудилися над розбудовою тут елліністичного типу культури та поширенням грецького впливу. Кінець іранській державі поклали піднесення Риму й вторгнення кочівників. Спадкоємицею Ірану оголосила себе Парфянська імперія (територія нинішнього Азербайджану), яка протрималася до 2 ст. до н. е., поступившись династії Сасанідів, за якої Іран став впливовим культурним центром, взірцем для Азербайджану, Таджикистану, Афганістану. Це поєднувалося з жорсткою зовнішньою політикою. Так, Хосров II у ході війни з Римом захопив Єрусалим і вивіз святиню Животворного хреста; він серйозно погрожував Візантії, але виснажив свою країну до того, що після його смерті (сер. VII ст.) вона розпалася, а Персію звоювали араби-мусульмани.

Іранський краєвид

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІРАНУ

ЗОРОАСТРИЗМ

Пророк Заратуштра

(поширене, але недостовірне зображення)

Білошкірі кочові *арії* («господар», «вільний») розрізняли сили природи й невидимі сутності, які цими силами рухають; перших називали *деві* («дивні», тобто «божественні»); других – *асури* або *агури* («владики», «ті, що мають життєву силу»). Першу групу склали Варуна (Небо), Індра, або Вертрагна (Гроза), Агні (Вогонь), Сур'я, або Мітра⁹ (Сонце) і Сома (Хаома) – аналог римського Вакха (букв. «п'янкий напій»). Другу групу утворювали незримі таємничі небожителі-чарівники¹⁰. Арії оспівували їх у священних гімнах і піснях. В якийсь момент свого руху на Схід арії розділилися на ґрунті релігійного конфлікту на дві громади: одні вважали «матеріальних» деві добрими божествами, а незримих асурів – навпаки; другі шанували агурів, а деві (девів) вважали за нечисть¹¹. Саме ця частина аріїв осіла на нагір'ї, яке відтоді й почало називатися Іран – *край аріїв*. Інша частина рушила далі й завоювала Індостан, підкоривши місцеве темношкіре населення. Для них священними текстами були Веди (пор. наше «відати», «знати»), а іранці створили власну священну книгу – Авесту. Це слово зазвичай трактують як синонім назви Веди (пор. наше *вісти*); утім, дехто стверджує, що в основі тут – іранське слово *awastāg* – основа.

⁹ Це було єдине божество з групи девів, яке іранці ввели в коло своїх богів. Усі інші деві були осмислені як злі демони. З ним почали пов'язувати поняття зв'язку, гармонії, угоди, дружби тощо.

¹⁰ Проте між ними неможливо провести чітку грань. Так, в індійській Рамаїні асурами виступають, залежно від ситуації, й класичні деві – Варуна, Індра тощо).

¹¹ Пор. з українським «диво», грецьким «*διάβολος*» тощо.

Зратуштра звів весь пантеон богів і демонів індоарійського пантеону до двох дуалістичних начал – світлого Агура-Мазди та його зловісного брата-двійника Ангрманью. Людина мусить уникати зла й служити лише Агурамазді.

Агурамазда
в одвічному герці з Ангрманью,
втіленим в образі чудиська

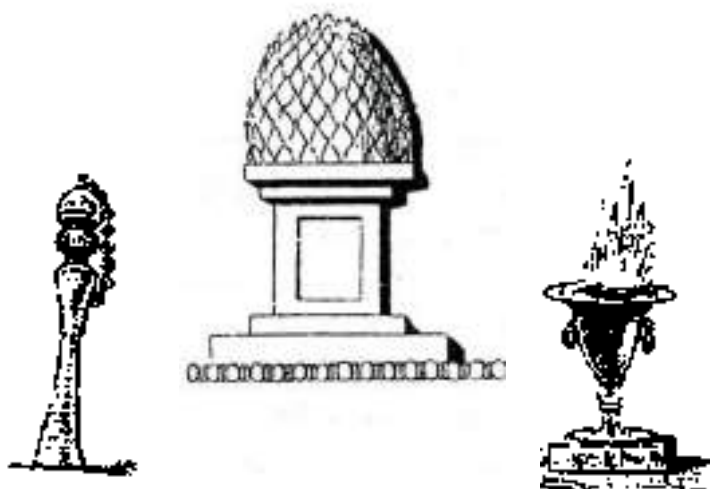
Бог богів Агурамазда

СВЯТИЛИЩА Й КУЛЬТ ЗОРОАСТРІЙЦІВ

Авеста закликає шанувати чотири стихії: Повітря, Воду, Землю та Вогонь. Останній і став священним символом зороастризму.

Схема зороастрійського святилища
з вічним вогнем на вівтарі

Жертовники вогню

Вшанування вогню

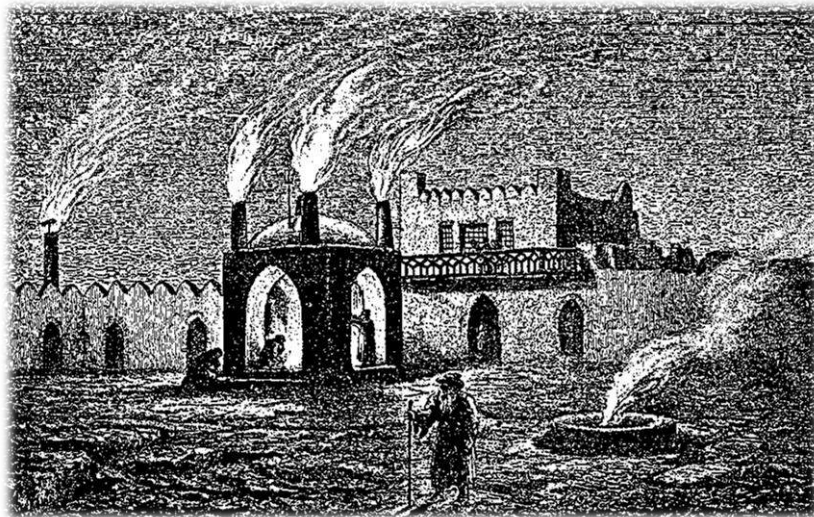
Ритуальне начиння

**Парфянський вельможа
приносить у жертву пахощі**

**Руїни
зороастрійського чортагу**

Вигляд зороастрійського храму

Монета з зображенням символу вогню

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІРАНУ

Політика та право у Стародавньому Ірані, де склалася, як і всюди на Сході, деспотична централізована монархія, що спиралася на бюрократично-воєнний апарат, пронизані ідеєю божественності влади царя, а всі піддані вважаються його рабами. У мови різних народів увійшло слово *satrap* (намісник царя в певній області) як синонім свавільної тиранії. Покарання жорстокою смертю (наприклад, здирання шкіри з живих людей) стало тут звичним явищем. Цікавою є формула, яка передає внутрішньополітичну атмосферу Ірану: наближених до царя людей, які наглядали за сатрапами, називали «очі й вуха царя».

Іранський цар на троні

Водночас в аристократичних колах існував культ чесності та справедливості. Ось кілька характерних написів царя Дарія: «Каже Дарій цар: «О ти, хто буде з часом царем, міцно оберігай себе від брехні. Людину, яка буде брехуном, суворо карай, якщо хочеш, аби твоя країна була неушкоджена»; «Каже Дарій цар: «...Тому допоміг мені Агурамазда й інші боги, які є, що я не був злочинцем, не був брехуном, не був тим, хто обдурює, ні я, ні мій рід. Я дотримувався справедливості. Ані слабкому, ані сильному я не робив зла. Людину, яка старалася для мого дому, я осипав своїми щедротами, того, хто шкодив, я суворо карав». Закони в іранців ретельно виконувалися. Існувала приказка, що невинна дівчина з мішком золота за плечима може пройти всю країну наскрізь, і ніхто її не скривдить.

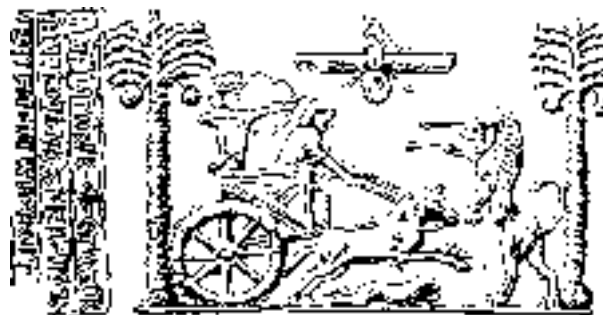
Кир Великий

**Підкорені народи
приносять данину цареві**

Камбіз І-й карає повсталих

Царське полювання

ІРАНСЬКЕ ВІЙСЬКО

Прапор іранського війська
(найстародавній прапор у світі)

Перська піхота

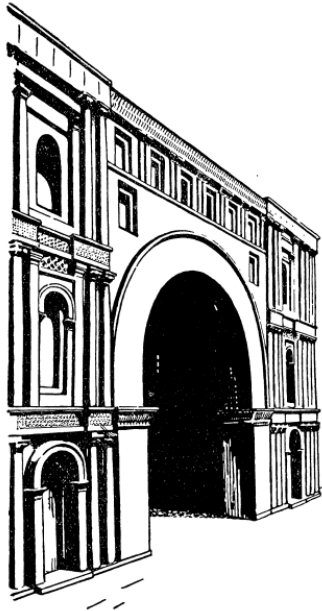

Перський воїн-вершник

АРХІТЕКТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІРАНУ

Культова башта

Царський палац

Капітель колони

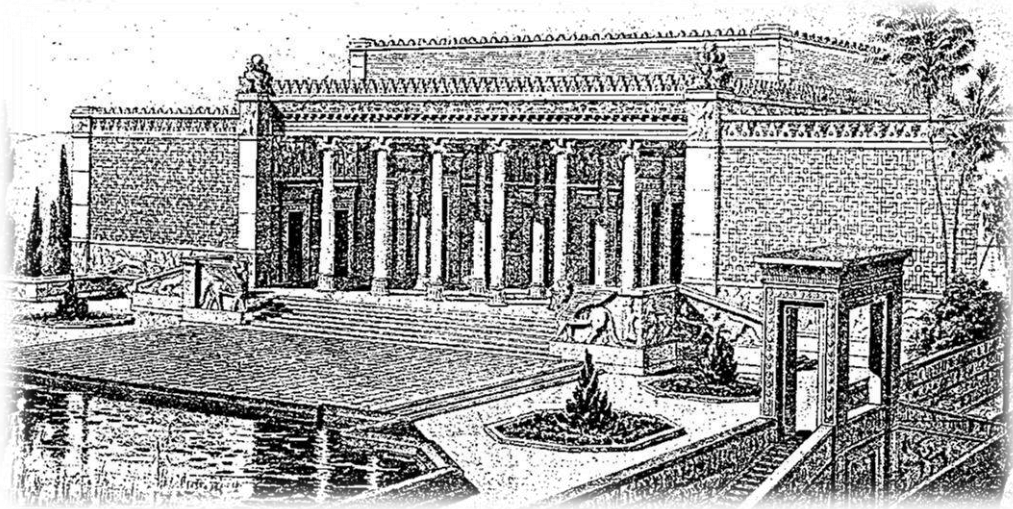
Руїни палацу Ксеркса

Капітель колони
у вигляді бика

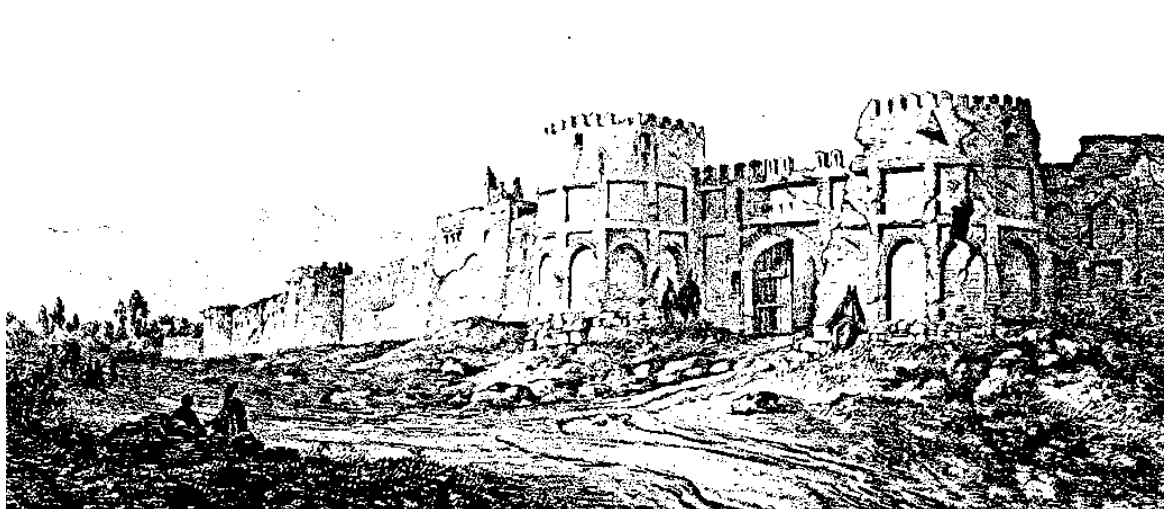

Мавзолей
Реконструкція

Палац царя Ксеркса
(Персеполь)

Персеполіс, який Дарій спорудив на вирубаній у природній скельній основі гори монументальній терасі, справляє враження своєю грандіозністю, яка передає дух імперії. Місто стало культовим центром Ірану для коронації монархів і урочистого святкування іранського Нового року (Новруз).

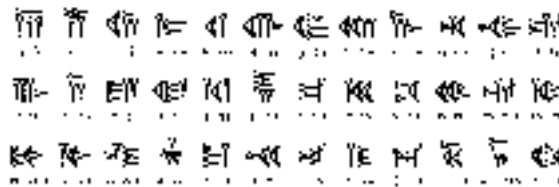

Руїни Персеполісу сьогодні

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІРАНУ

ПИСЕМНІСТЬ І ЛІТЕРАТУРА

Стародавні перси винайшли письмо, яке зовні нагадує месопотамський клинопис, але насправді спирається на принципи арамейського алфавіту.

Давньоіранський алфавіт

АВЕСТА

**Священна книга зороастризму Авеста
визначає духовно-культурне обличчя
Стародавнього Ірану**

Щойно перейшовши від кочівля до землеробства, давні іранці обожнювали хліборобство та скотарство як праведні справи. *«Хто сіє хліб, той сіє Правду»*, – твердить Авеста. Моральні максими та політичні декларації Авести натхненні архаїчним ідеалом ситості та прадавнім розумінням святості й безперервності життя: *«У домі, де живе Агурамазда, жир тече по бороді»*, тут *«багато жують»*; *«Потрібно безперестанно людей примножувати й худобу»*; злочинець – це той, хто *«вершить насилля над худобою і людьми праведного скотаря»*. Характерно, що лихий Ангроманью – бог кочівля, голоду та зими, а кочівників потрактовано як розбишак і вбивць. Заборонено криваві жертви худоби – головного багатства людини. Закликано шанувати корисних для землероба й скотаря корову та собаку. Засуджуються нечесність, безшлюбність, усе *«протиприродне»*. Мові Авести притаманні загострені характеристики: так, дев має не голову, а *«довбешку»*, не руки, а *«лапи»* тощо.

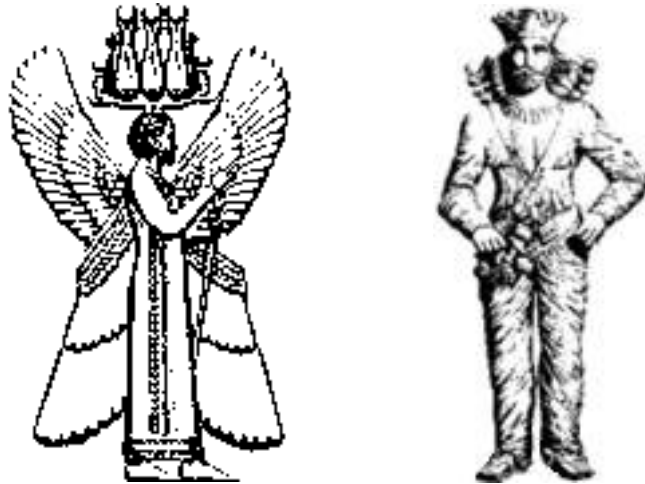
ДАВНЬОІРАНСЬКА СКУЛЬПТУРА

Голова статуї Дарія I Великого

Царське військо
(барельєф з Персеполю)

Зразки давньоіранської скульптури

Лев, що роздирає бика
(барельєф)

**Керамічна посудина
у вигляді бика**

ПОБУТОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІРАНУ

Жіночий і чоловічий одяг

Виплавка заліза

Замок для дверей – фактично винахід іранців

Срібна ваза

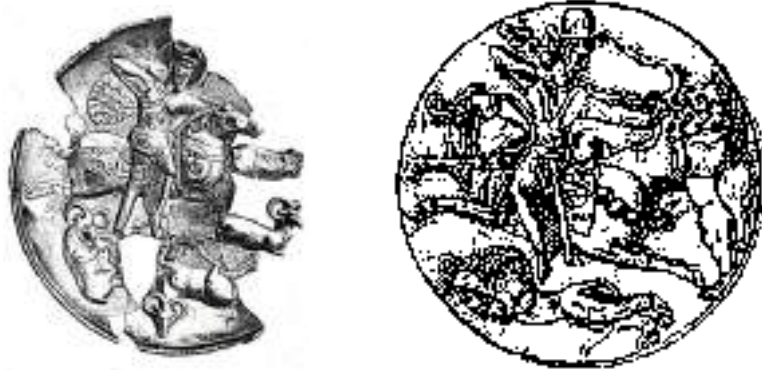
Монети

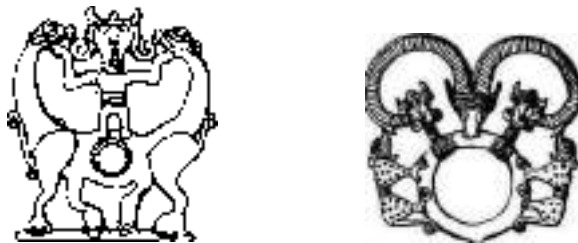
Срібний ритон для вина

Фігурна ручка для вази

Срібні тарелі

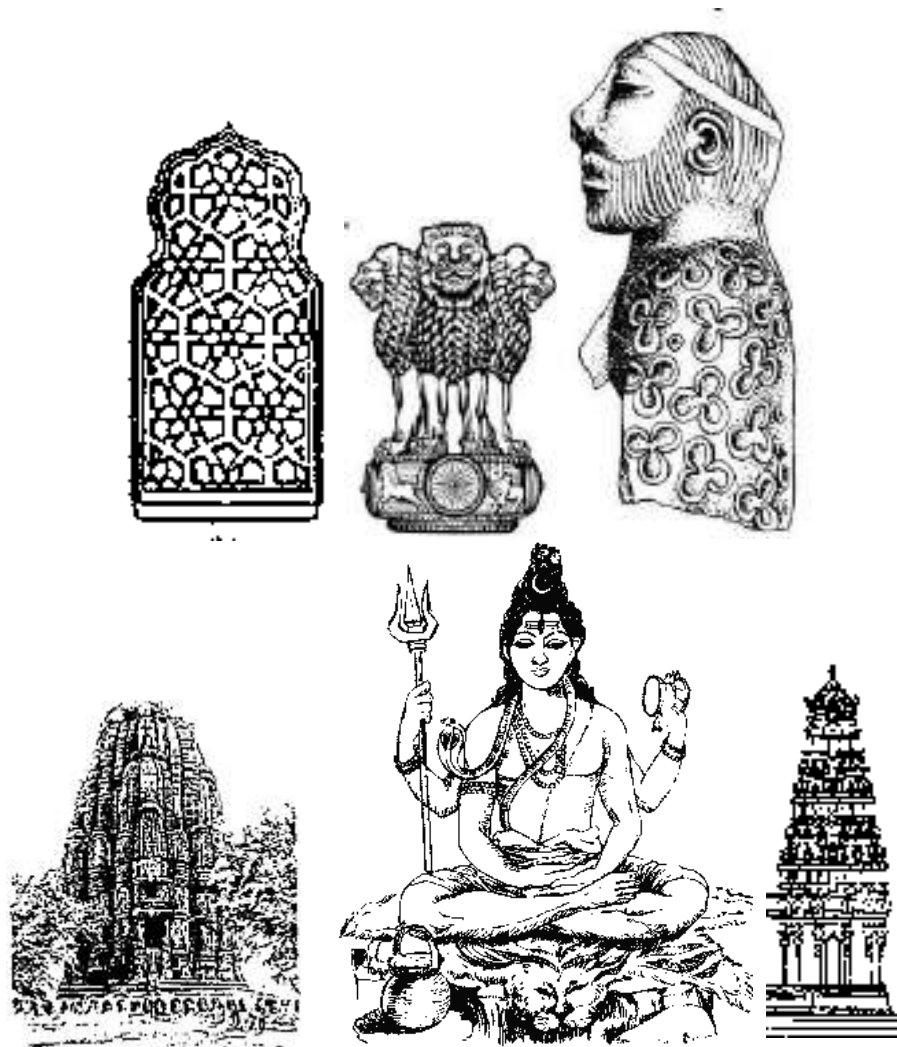

Пряжки для одягу

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Хто такий Агурамазда? Якими були його роль і функції у пантеоні давньоіранських божеств?
2. Яке божество було протилежним Агурамазді?
3. Хто такий Зороастр (Заратуштра)? У чому полягає сутність зороастризму?
4. Якою, за зороастризмом, є роль людини у протистоянні добрих і злих сил?
5. Яку роль відігравав Стародавній Іран у формуванні культу Верховного Бога?
6. Що являє собою Авеста? Якою є її структура? Про що тут розповідається?
7. Що таке чортаги? З чого вони будувалися? Які обряди тут відбувалися?
8. Монархія чи тиранія панувала у політико-правовій сфері Стародавнього Ірану? Обґрунтуйте свою відповідь конкретними фактами.
9. Хто такі сатрапи? Що цей термін означає у сучасному слововжитку?
10. Чому, на Вашу думку, для прикрашення царських палаців іранці часто використовували зображення божеств?
11. Чому капітель колонни, що прикрашала царський палац, оздоблено зображенням биків?
12. Охарактеризуйте давньоіранську скульптуру. Якими були її улюблені сюжети?
13. Що Вам відомо про побутову культуру Стародавнього Ірану?
14. Чому улюбленими сюжетами мистецтва цієї країни були звірі?

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Півострів Індостан розташовано між Гімалаями, Індійським океаном і Червоним морем; тут є засушливі зони й тропіки, джунглі та пустелі. Землеробство виникло в долинах великих рік: Инду, Гангу, Брахмапутри. Довго думали, що землеробську цивілізацію тут утворили арійські пришельці, але виявилось, що заснували її місцеві чорношкірі тубільці й що вона виникла і занепадала задовго до приходу кочових аріїв, проіснувавши з IV до сер. II тис. до н. е. Кочові арії, носії

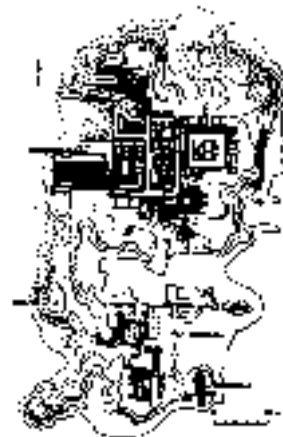
ведичної релігії, підкорили рештки місцевого населення в середині II тис. до н. е. і заснували в долині Гангу свої держави. На субконтиненті виникло нове суспільство, релігією якого поступово став індуїзм, сформований жерцями-брахманами. Це суспільство трималося на жорсткій расовій сегрегації і пригніченні простого люду. Разом з тим, тут було створено величні пам'ятки людського духу, багату філософську традицію, розкішні архітектуру, скульптуру та живопис, пишну музично-театральну культуру тощо.

У IV ст. до н. е. долину Інду захопило військо Александра Македонського. Однак в долині Гангу відбили грецький напад. За царя Ашоки (III ст. до н. е.) по всій Індії поширився буддизм. Буддійська духовність увійшла в синтез з елліністичною традицією, принесеною Александром. Утім, незабаром брахмани узяли реванш, проголосивши Будду переродженням Вішну; Індія повернулася до індуїстських засад. При розмаїтті мов Індостану, освічені люди уживали санскрит, що відіграв тут таку само роль, як латина в Західній Європі. На поч. VIII ст. значну частину Індії захопили арабо-мусульманські завойовники, встановивши тут власну культуру.

ДО-АРІЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ ХАРАПИ

Ще до арійського завоювання на території Індії виникла високорозвинена землеробська цивілізація, створена місцевим темношкірим населенням (міста Мохенджо-Даро, Харапа та ін.). Подібно, тут складався культ рогатого божества, пізніше ототожненого з Шівою та богині-матері; знайдено зображення людини в позі лотоса, що свідчить про формування основ йоги. Міста було ретельно сплановано, кути будинків заокруглені – для зручності руху транспорту, прокладено каналізацію; функціонувала й лазня з басейном. Тубільці обробляли каміння та метали, винайшли колесо. Тут розвинулися скульптура й ювелірне мистецтво, існувало малюнкове письмо. Населення грало в шахи, милувалося багатими орнаментами, настінними зображеннями. Але ця цивілізація загинула з незрозумілих причин наприкінці XXIII ст. до н. е.

Вулиця протоіндійського міста План Мохенджо-Даро

Печатка з триголовим чудиськом

Археологічні знахідки на території Харапи

ВЕДИЧНА КУЛЬТУРА КОЧОВИХ АРІЇВ

Веди (споріднене з нашим *відати* – знати) є найдавнішими творами санскритської літератури і найдавнішими *священими текстами індуїзму*. Вони виникли як «пастуші пісні» кочових аріїв, які у медитативному ключі оспівували усе, що траплялося їм на очі на безкрайніх просторах Євразії; усе це вилилося в гімни богам, які співалися під час принесення кривавої жертви. *Веди* розглядаються як тексти божественні, створені не людиною, а богом Брамою, й іменуються *шрुті* («почуте»). Спочатку їх можна було виголошувати лише усно. Жерці довго забороняли записувати священні тексти. Вважалося, що санскритське звучання відбиває гармонію космосу, і неточне відтворення давнього співу викликає у всесвіті небажані вібрації. Так, наприклад, священна мантра, що мислиться як креативна сила, у нас пишеться **ОМ** і так само вимовляється, але вона має звучати так: **А** співається на ноті **до** з медитацією на фіолетовий колір → **У** співається на ноті **мі** з медитацією на блакитний колір → **М^н** «дзижчить» (носовий звук) на ноті **соль** з медитацією на жовтий колір, який переходить у білий. Коли *Веди* почали записувати, то для збереження звучання вдавалися до транскрипції, напр.: सूर्यः चन्द्रः मङ्गलः च बुधः

Буття і небуття тоді не було –
Повітря не було й склепіння неба.
Що покривало? Де? Що захищало?
Була вода? Глибока безодня?
І смерті не було, безсмертя – також,
Між днем і ніччю не було відміни,
Те дихало саме, одне без вітру.
І більш нічого не було, крім того.
Вкривала пільма пільму споконвіку,
Цей всесвіт ввесь – мов океан без світла,
Той зародок, що хаосом був вкритий,
Один від сили спеки народився.
Любов спочатку виникла від нього,
Що стала першим для думок насінням;

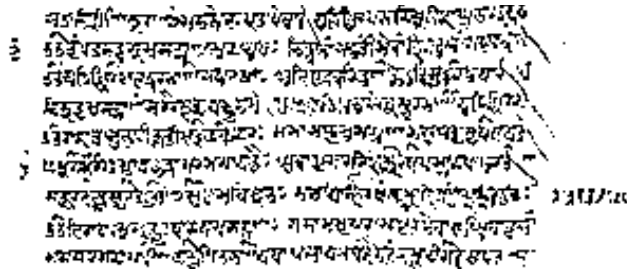
Знайшли зв'язок між сущим і не-сущим,
У серці стежачи думками, мудрі.
Думок тих промінь наскрізь простягнувся.
Що на горі було? І що зі споду?
Там сім'яносці, тут же – їх сприймання.
Зусилля знизу, зверху поривання.
І хто це знає й хто про це повіда?
Звідкіль цей всесвіт народивсь та виник?
Боги пізніш за нього народились?
А як оце втворилося, хто знає?
Світобудова ця звідкіль взялася?
Чи створено її було, чи йнакше?
В найвищій небі хто її пильнує,
Той, певно, знає, чи може, й Він не знає?

(Початок космогонічного гімну з «Рігведи»)

Цікаво порівняти цей текст з першою сторінкою Біблії:

«На початку Бог створив Небо та землю. А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води» (Бт. 1-2)

Якщо до цього додати, що, за християнською теологією, Бог є Добрим Отцем Всесвіту, а також те, що мантра АУМ^н фактично звучить як гебрайське **אמן** – **Амін** (*Хай так буде!*), то, можливо, перед нами – свідчення прадавньої єдності людського роду, спільності найдавніших уявлень про світ і єдиної, колись спільної для всіх, мови. Звичайно, це зовсім не означає, що Біблія та Веди абсолютно ідентичні.

Запис Вед в епоху брахманізму (санскрит)

Ведичній релігії періоду кочівля притаманне багатобожжя. Найдавніші боги кочівників-аріїв, котрі понад усе шанували природу та скотарство, переважно мислилися як уособлення світлих і добрих природних сил. Головним серед них тоді вважався **Індра** – бог грози й могутності, божество воїнів¹². Оспівувалися також **Сур'я** – сонце, **Вайя** – вітер, **Ушас** – ранкова зоря, **Агні** – вогонь, **Яма** – смерть та інші сили природи – *деві*, тобто боги¹³. Веди сповнені первісно-поетичного почуття природи. Високохудожній, наприклад, гімн ночі:

Підходить ніч. І дивиться на нас
Незліченними очима.
Надягла намиста-перлини.
Тобою, Вічна, сповнені
Усі долини й глибина небес.
Ти розсієш морок мерехтіннями.
Надвечір червоним корзном¹⁴
Одягла ти сестру – Зорю.

¹² Цікаво, що в Авесті **Індру** вже трактовано як дрібного демона. Пантеон аріїв виразно свідчить про спорідненість його з пантеонами інших індоєвропейських народів, зокрема – слов'янським (ім'я **Яма** не потребує коментарів, так само, як і **Агні** – бог вогню; про **Сур'ю** нагадує наша назва червоної фарби *сурик*; наші *весна* та *вишня* мають паралель в імені бога життя **Вішну**; а індійська **Мокша**, богиня містичного пізнання, мала посестру в слов'янській **Мокоші**, з якою пов'язувалося поняття про воду, звичний, поруч з дзеркалом, елемент магічних практик; пор. також слово *деві* з нашим *диво*). А в період брахманізму на чільне місце індуїсти поставлять **Бра(х)му**, батька **Кришні** (Вішну), божества народження й життя, й **Шіву**, божества руйнації і смерті. Від цих двох народилися тисячі інших божеств.

¹³ Нагадуємо, що в іранців вони були осмислені як **деви** (пор. *диявол*).

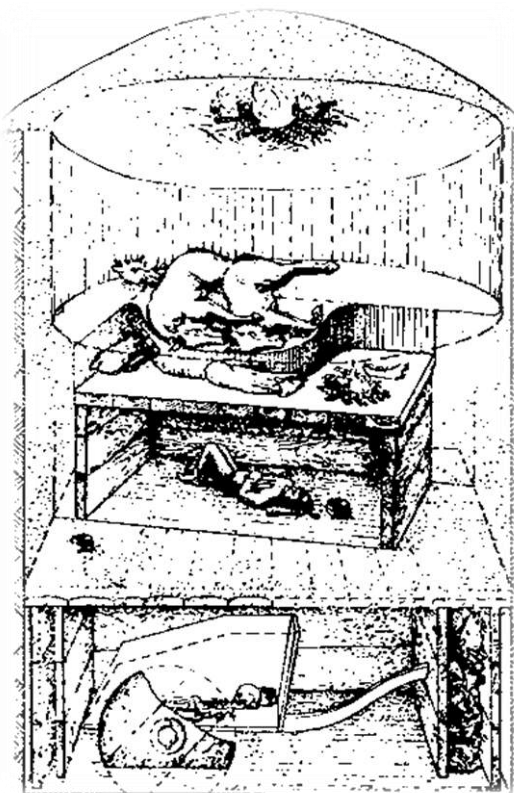
¹⁴ Плащем (арх.).

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА АРІЇВ

Речі повсякденного користування

Матеріальних пам'яток кочові індоарії по собі залишили небагато. Почасти можна уявити собі їхній погляд на світ на основі захоронень, де померлому надавалися як помічники в мандрівці до потойбічного жертівні тварини.

Арійський могильник

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

ІНДІЙСЬКА КУЛЬТУРА В ЕРУ БРАХМАНІЗМУ

ІНДУЇЗМ ЯК ПАНІВНА РЕЛІГІЯ¹⁵

Тримурті («індійська трійця»):
Брахма, Крішна та Шіва

Крішна (Вішну) та Шіва

¹⁵ Загалом в Індії дуже багато релігійних течій. Але ми зосередимося на найважливіших, які генетично тісно пов'язані й створили розвинені власні культурні програми, – індуїзмі та буддизмі.

**ЗВІРОПОДІБНІСТЬ, БАГАТОГОЛОВІСТЬ І БАГАТОРУКІСТЬ
ЯК СВДОЦТВО НАДЛЮДСЬКОЇ МОЦІ БОГІВ**

Брахма

Калі (Дурга)

Сур'я

Агні

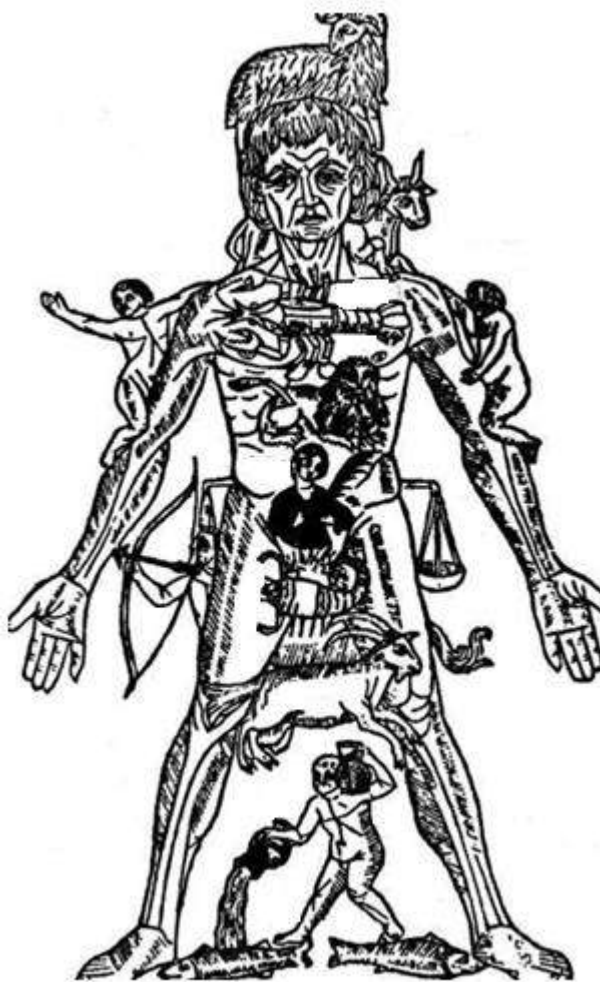

Ганеша

МІФ ПРО ТВОРЕННЯ СВІТУ З ТІЛА ВЕЛЕТНЯ

Прабатьком світу в цілому був бог Брахма. Пуруша же (букв. «чоловік», «людина») – першоістота, яку боги принесли в жертву, створивши з її тіла космос, впорядкований світ. Пуруша є водночас матеріальним і духовним створінням. Чверть тіла Пуруші – це живі істоти, а інші три четвертих – небо.

Люди з'явилися із тіла Пуруші. Рот його перетворився на брахманів (жерців), руки – на воїнів, ноги стали простолюдом¹⁶, душа обернулася на місяць, око – на сонце; з дихання Пуруші виник вітер, а з голови – небеса; вуха стали півднем і північчю, заходом і сходом, а з пупка утворилося повітряний простір.

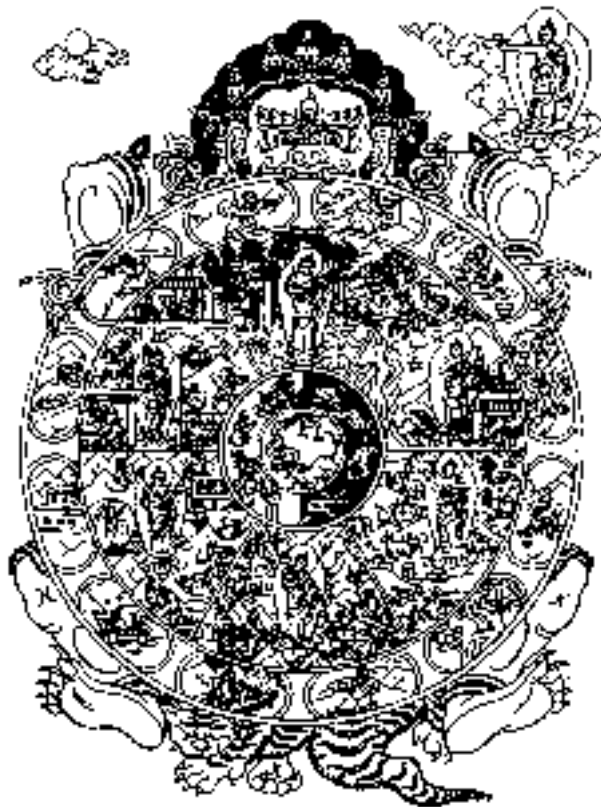
¹⁶ Утім, можна зустріти й твердження, що людей було створено безпосередньо з тіла Брахми (див. далі). Це не стільки протиріччя, скільки іносказання: адже Брахма продовжує жити в Пуруші, так само, як є нескінченно живими безліч людей та інших істот, створених з тіла велетня.

ВІЧНЕ ПЕРЕРОДЖЕННЯ

Кáрма (дія, праця) – універсальний закон існування, **доля**, погана чи добра, – останнє визначається тим, як ми повелилися в попередніх народженнях: добрі вчинки в минулому поліпшують карму й навпаки. Народжуються заново на вищому чи нижчому щаблі. Так, учень, що не поважає вчителя, буде в новому народженні собакою.

Сансáра (блукання)¹⁷ – коловерть матеріального існування, колесо народжень і смертей, яке крутиться доти, поки наш **А́тман** (індивідуальне існування) не звільниться від усіх бажань і не досягне **Нірвани** (затухання).

Але **нірвáна** фактично недосяжна: аби досягти її, слід пережити понад 80 млн. народжень і жодного разу не погіршити свою карму. Отож колесо сансари крутиться вгору/вниз вічно.

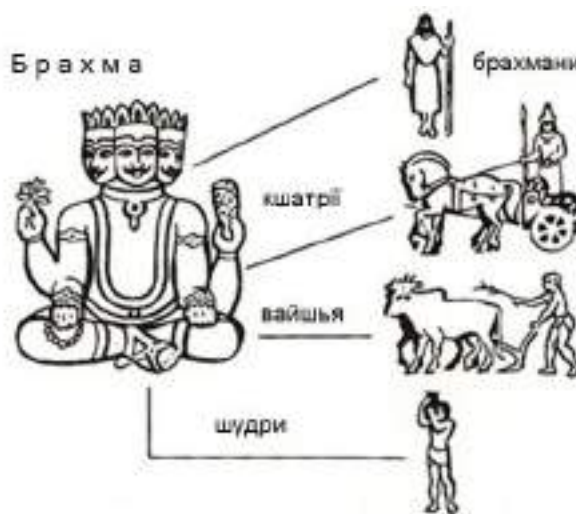
Уявлення про переселення душ, або колесо сансари
(буддійський малюнок)

¹⁷ Пор. з англ. *sensor* – чуттєвий, а також зі словом *екстрасенсорний*.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Раджі (князі) – колишні арійські вожді – спиралися на воїнів-дружинників (*кшатрії*), які тримали в покорі простолюду (*вайшья*) і місцеве чорношкіре населення (*шудра*). Поступово раджі перетворилися на царів, котрі володарювали над окремими областями Індії. Але теоретично панівною групою вважалися жерці-брахмани, які постійно конфліктували з воїнством у боротьбі за вплив. За твердженням брахманів, нібито сам бог Браhma поділив суспільство на соціальні групи (варни¹⁸); таких груп було виділено чотири, і приналежність до них успадковувалася від народження:

- **брахманів** (жерців), яких Браhma створив зі своїх уст;
- **кшатріїв** (воїнів), створених з плечей та рук Браhma;
- **вайшья** (землеробів, ремісників та купців), створених зі стегон Браhma;
- **шудра** (поневолене місцеве чорношкіре населення), створених зі ступнів Браhma).

Такі позиції закріплено в Законах Ману та подібних кодексах, у яких зафіксовано й соціальне гноблення, й расизм. Але закони Ману закликають і захищати слабких від сильних. Оплотом справедливості вважають царя: «Якщо не було б послуху перед владою, дикі звірі та птахи нищили б жертви і роздирали б людей на шматки, ніхто не вивчав би Вед, не доїв би корів, дівчата не виходили б заміж, були б розірвані всякі тенета і панував би загальний розбій»¹⁹.

¹⁸ Не слід ототожнювати варни з *кастами*, останні є поділом людей на професійні й т. п. групи всередині варни.

¹⁹ Зейдлер Г.-Л. Політична думка Стародавнього світу. Львів, 1959. С. 89.

Виїзд раджі

Бойовий слон

Отож основна маса людей в Індії підлягала тяжкому соціальному й расовому гніту. Ситуація мала два виходи: повне розкріпачення чуттєвості й культ насолод (*Кама-сутра*, розгалужений навчальний посібник із сексуального життя – типовий продукт цієї ситуації) і повний аскетизм, зречення чуттєвості. Посьогодні Індія повна мандрівних *садху* (“святих”), які роками не муються, не розчісуються або ж на десятиліття застигають у неприродних позах. Народ ставиться до аскета з марновірною пошаною: вважається, що коли він починає свій шлях, самі боги перед ним тремтять.

У різних регіонах Індії утворилися різні форми сім’ї – від шлюбу полігамного (багатожонство) до поліандрії (жінка має кількох чоловіків).

**Індійський
воїн**

**Сакралізація війни
(богиня Калі)**

НАУКОВО-ОСВІТНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

У Стародавній Індії потужно розвинулися математика, астрономія, медицина, філософія тощо. Тут навіть існували «протоуніверситети», в яких навчалося багато людей.

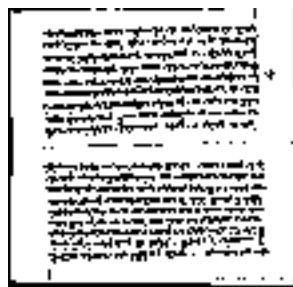

Давньоіндійський вчений

0	•	०
1	१	१
2	२	२
3	३	३
4	४५	४
5	०५	५
6	६५	६
7	७	७
8	८	८
9	९	९

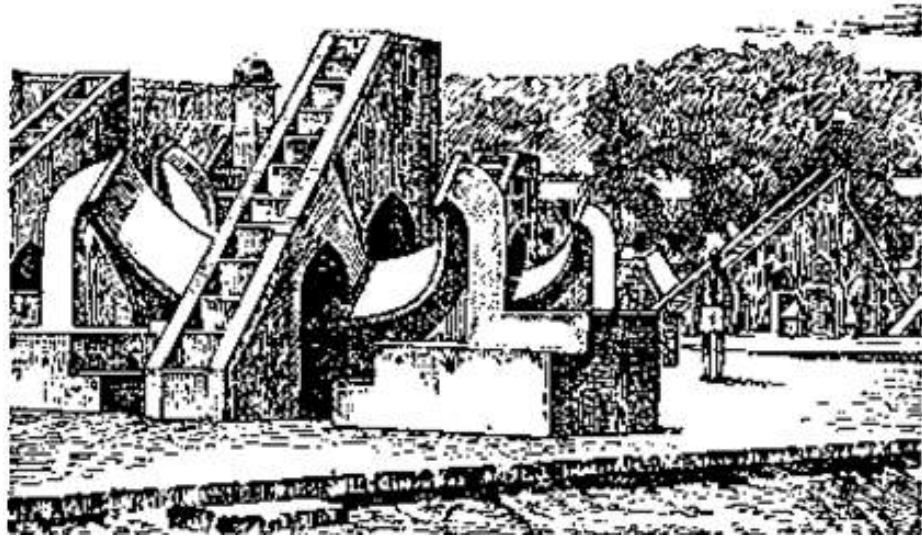
Складання системи цифр

З Індії прийшло математичні поняття **нуля, синуса, кореня й начертання цифр** (десяткова система), які помилково іменують арабськими.

У зв'язку з проблемою збереження звучання тексту Вед при записі, формується розвинена грамати́ка, й у V ст. до н. е. вчений **Паніні** сформулював систему основних граматичних правил у вигляді алгебраїчних формул.

Астроном **Арьяпхата** говорив про обертання Землі навколо власної осі.

Давньоіндійська астрономічна обсерваторія

З ведичних часів накопичувалися знання з *медицини*, а в I ст. н. е. вже з'являється перший медичний трактат, автором якого був лікар **Самхіта Чарака**, Тут розвинулася ціла наука про здоров'я – *Аюрведа*.

Фреска з зображенням лікування хворого

ЙОГА ЯК ШЛЯХ ДО ВИЩОЇ МУДРОСТІ

Гранично аскетичний шлях йоги складається з багатьох щаблів – від повного оволодіння своїм тілом (хатха-йога) до набуття паранормальних властивостей (раджа-йога).

Асани (пози) хатха-йоги

Йогин з відкритими чакрами в стані Самадхі

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Переважну більшість давньоіндійських художніх текстів створено як ілюстрації до сюжетів Вед, і вони розглядаються як коментар до сакрального тексту (*веданта*). У першу чергу це два великих епоси – **Махабхарата і Рамаяна**.

МАХАБХАРАТА

Тут розповідається про братовбивчу війну між двома спорідненими сім'ями, які висувають своїх претендентів на царський престол – нащадками дому Кауравів і нащадками дому Пандавів. Але значну частину тексту присвячено філософським міркуванням про долю людини. Бог Крішна повчає царевича Арджуну:

«...тимчасовий вияв щастя й нещастя та їх зникнення в певний строк подібні до приходу і відходу зими й літа. Вони породжуються з чуттєвого сприйняття, о нащадок Бхарати, і людина мусить навчитися зносити їх так, щоб вони її не турбували.

Для душі не існує ні народження, ні смерті. Вона ніколи не виникала, не виникає й не виникне. Вона — ненароджена, стала, завжди існуюча, одвічна. Вона не знищується, коли гине тіло.

Мудрі, віддаючи себе вірному служінню Господу, визволяються від кайданів карми і кругообігу народження і смерті й досягають стану, невідвладного стражданню»²⁰.

Характерно, що цими словами Крішна переконує царевича Арджуну, що не варто шкодувати своїх родичів, якщо на те воля бога. «Ти – кшатрій, воїн? Ото й вбивай», напучує людину ведичний бог.

РАМАЯНА

Рамаяна відзначається тим, що тут утверджується новий погляд на світ. Божество тут олюднено майже так само, як у Гомера. Воно, ставши людиною, радіє і страждає як люди.

Це твір про кохання Рами, втілення бога Вішну, та Сіти. Останню викрав злий демон Равана, за звільнення її було розв'язано жорстоку війну. Але повернення Сіти не стало поверненням щастя. Через ревності Рама не повірив у вірність дружини, й її поглинула земля; відтак вони з'єднуються лише в Вічності.

Описи природи наче передають настрої героїв. Так, Рамі, який шукає Сіту, яскраві квіти та зелена трава здаються барвистим килимом. Але в душі Рами ці прекрасні краєвиди тільки посилюють тугу.

²⁰ Читанка з філософії: У 6 кн. – К., 1992. Т. 1: Філософія стародавнього світу. С. 29–30.

Калідаса – великий поет Індії

У товщі творів давньоіндійського красного письменства вирізняється драматична поема Калідаси «Шакунтала» (~VI ст. н.е.)

Цар Душьянта зустрічає, перебуваючи в лісі на полюванні, трьох дівчат і закохується одну з них, Шакунталу, з першого погляду. А коли на дівчат нападають демони, Душьянта мужньо захищає їх. Серце Шакунтали підкорене, але оскільки Душьянта назвався царським слугою, то вона, царівна, не може з ним одружитися. Та любов долає всі перешкоди.

Ілюстрація до «Шакунтали»

БУДДІЙСЬКА ЛІРИКА

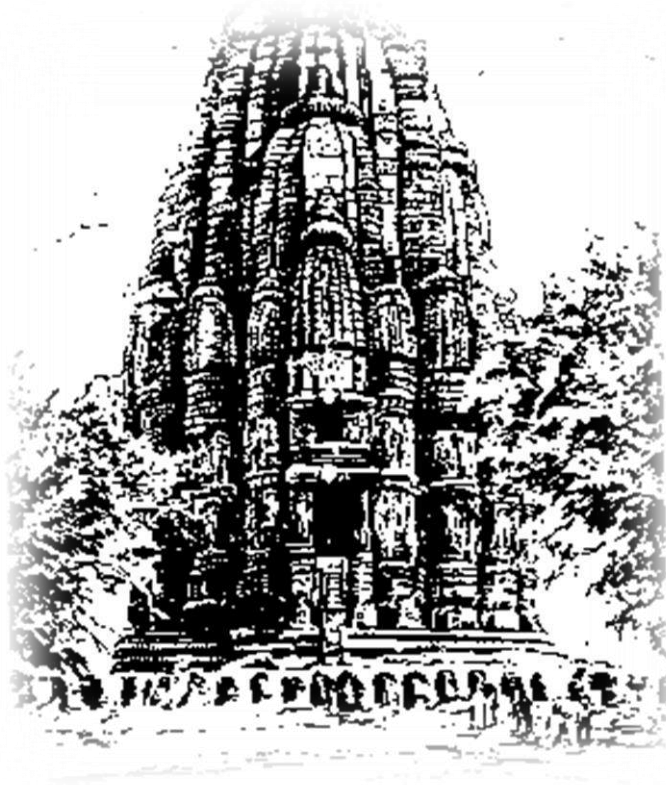
В еру буддизму поруч з дидактичними повчаннями сформувалася сповідальна лірика, яка передає психологічний стан зневіреної в земних радощах людини. Дуже характерні т. зв. «Пісні монахів», в яких утверджувалася ідея приреченості й примарності земного життя.

Пісня буддійської самітниці

Усе це тіло, що було прекрасним,
Перетворилося на клубок хвороб.
Неоковирне, мов дім обшарпаний,
– Як казав Праведний – так і сталося.

Отож, якщо індуїстська художня література, навіть знаючи про небезпеки сансаричного переродження, усе ж таки милується щедрістю природи й багатством людських пристрастей, то література буддійська усе це цілком відкидає.

ДАВНЬОІНДІЙСЬКА АРХІТЕКТУРА

Гопурам

Інтер'єр печерного храму

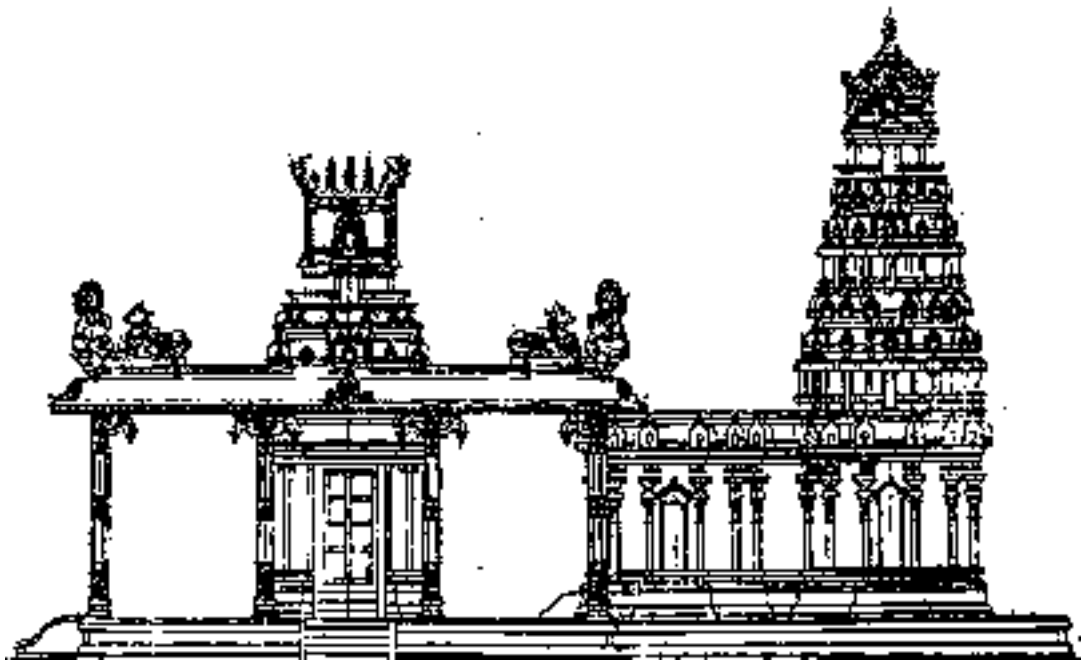
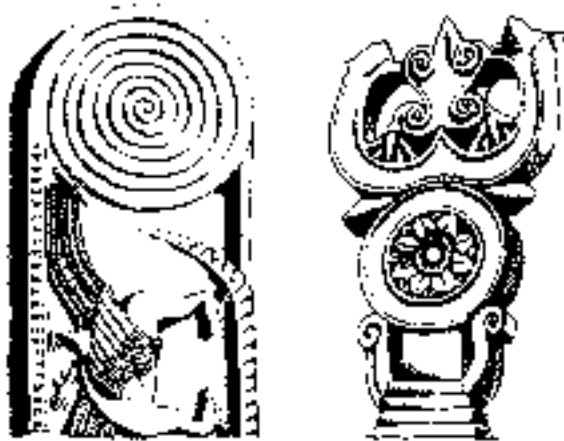

Схема індуїстського храму

**Використання скульптури
в оформленні екстер'єру храму**

Декоративні елементи будівель

ТЕАТРАЛЬНО-МУЗИЧНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Храмова інсценізація «Рамаяни»

**Мудра – жестові кліше, що фіксують стани душі
або сюжетні моменти**

НАЙДАВНІШІ ІНДІЙСЬКІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Гхатам

Глечик, обтягнений шкірою
Ударний інструмент

Шанкха

Великі морські мушлі
Духовий інструмент

Манджира

Цимбали
Ударний інструмент

Віна

Лютня
Щипковий інструмент

**Зображення цих інструментів
присутні на найдавніших культових фресках Індії**

Давньоіндійські музики й танцюристи

БУДДІЙСЬКІ СКУЛЬПТУРИ ТА ЖИВОПИС

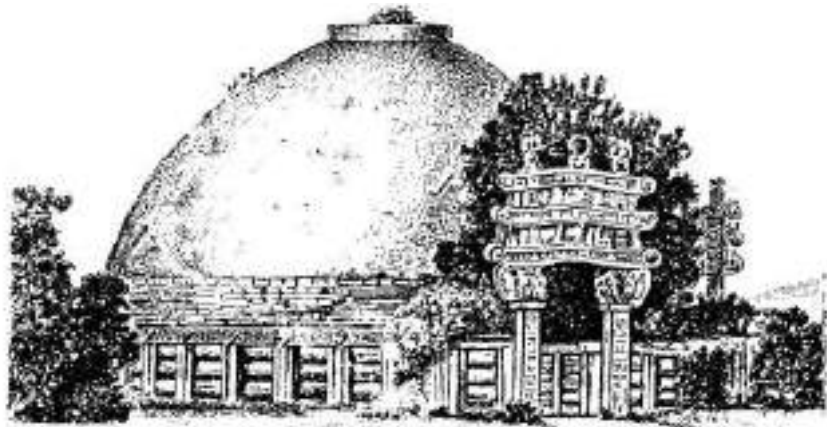
Прибл. від 259 р. до н.е.

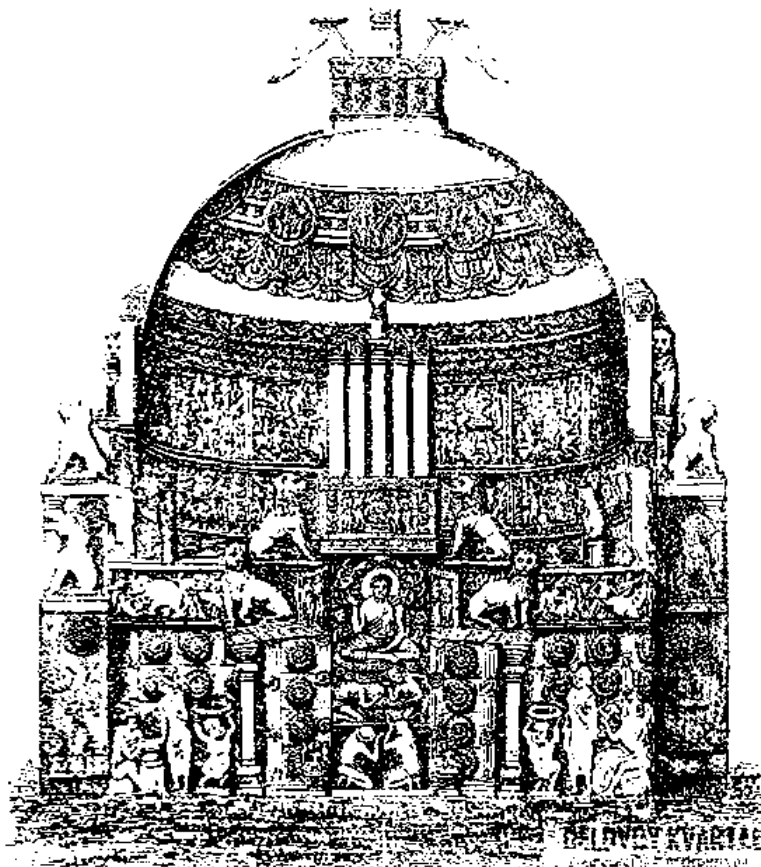
Капітель колони

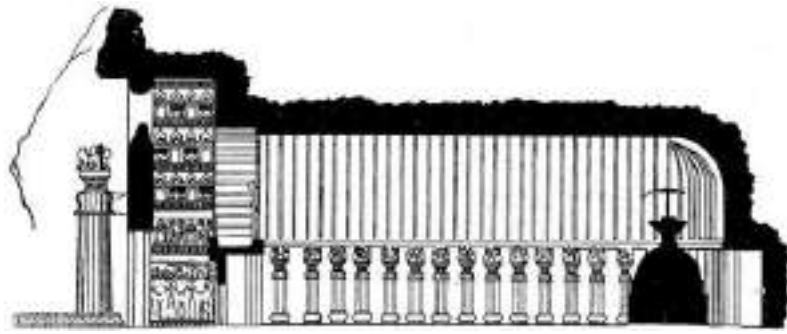
Храмова брама

Ступа
(екстер'ер)

Ступа
(інтер'ер)

Чайтья

Ритуальна маска демона, котрий бореться з ворогами буддизму

«Лев'яча» капітель царя Ашоки – символ Індії

Фрагмент фрески в Аджанті

Сценка з життя Будди
(фреска Аджанти)

ЕЛЛІНІЗМ В ІНДІЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ПІСЛЯ ЗАВОЮВАНЬ АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО

Александр (IV ст. до н. е.) свідомо перетворював завойовані ним території, в тому числі й підкорену ним частину Індії, на зону грецького культурного впливу. Це позначилося, зокрема, на образотворчому мистецтві, яке набуло рис реалістичності, стало меш умовним, більш пластичним і психологічним. Ці два зразки індійської культової скульптури красномовно свідчать про такий вплив.

ПОБУТОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Вбрання чоловіка та жінки

Мистецтво вдягання в сарі

ДАВНЬОІНДІЙСЬКА СІМ'Я

ДАВНЬОНДІЙСЬКІ МЕБЛІ

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Охарактеризуйте культури Мохенджо-Даро та Харапи.
2. Що Вам відомо про структуру давньоіндійського суспільства? Що таке каста і варна? Як пояснюється їхнє виникнення?
3. Що таке Закони Ману?
4. Які науки були найбільш розвиненими у Стародавній Індії? Наведіть приклади наукових відкриттів у кожній з них.
5. Які божества складають разом Тримурті? Охарактеризуйте кожне з них.
6. Які ще індуїстські божества Вам відомі?
7. Назвіть характерні ознаки зображення індуїстських божеств.
8. Охарактеризуйте поняття: *сансара*, *нірвана*, *майя*, *дхарма*, *карма*, *мантра*. Які існують способи досягнення нірвани?
9. Що таке йога? Яке відношення вона має до релігійної сфери?
10. Розкажіть історію життя Будди. Чому буддизм називають іноді скоріше соціально-філософським вченням, аніж релігією? Назвіть основні істини буддизму.
11. Які особливості зображення Будди у мистецтві? Чим його зображення відрізняється від зображення простої людини? Чим образ Будди відрізняється від традиційних образів індуїстських божеств?
12. Що таке Веди? Веданта? Дгаммапада?
13. Про що розповідається у Махабхараті та Рамаїні?
14. Що таке *ступа* і яким було її призначення? Яка легенда пов'язана з початком будівництва ступ?
15. Що таке *чайтья*? У чому їхній символічний смисл?
16. Як називається величезна вежа, що підноситься над входом до індуїстського храму? Яку роль вона виконує?
17. Барельєфи індуїстського храму Сонця є уславленням тілесного кохання. Чому вони прикрашають святиню?
18. Що таке *капітель* та *стамбха*? Чому на «лев'ячій» капітелі царя Ашоки зображені тварини та колесо?
19. Який тип архітектурної споруди являє собою храм в Аджанті? Чим прославилися його розписи? Розписи Аджанти являють собою фрески; якою є технологія їх виконання?
20. Охарактеризуйте театральне мистецтво Стародавньої Індії.

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

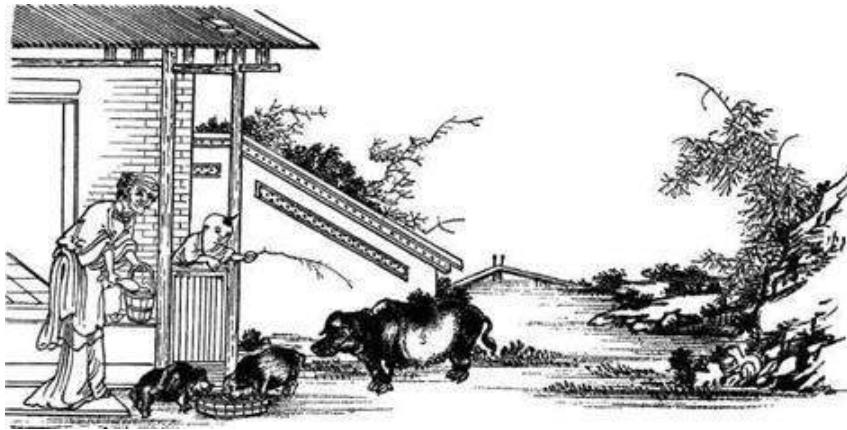
Люди на території нинішнього Китаю жили з часів раннього палеоліту. Основним заняттям населення було сільське господарство, причому на заході країни домінувало скотарство, а на сході, в долинах великих річок, активно розвинулося землеробство.

Первіснообщинний лад існував тут прибіл. до XIV ст. до н. е., коли в регіоні сформувалася рабовласницька держава Інь. Це був початок власне китайської культури. Її своєрідність полягає в тому, що прадавні китайці прагнули не стільки спасіння в Вічності або постійного вдосконалення суспільства, скільки збереження та накопичення традицій і ритуалів, що інші народи сприймали як «китайські церемонії». Цей народ, оточений напівдикими кочовими племенами, понад усе цінував свою здатність побудувати високорозвинену цивілізацію, й гордовито іменував свою країну Піднебесною. Винахідливість, фантазія та дотепність китайських письменників і митців, винахідників і ремісників були ушавлені у всьому Стародавньому Світі.

Водночас стародавні китайці культивували міфопоетичне сприйняття природи, яку обожнювали і якою милувалися; природа була предметом вшанування в різних релігіях Китаю.

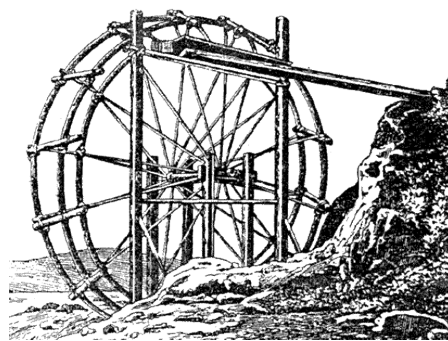
ДЖЕРЕЛА КИТАЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ²¹

Давньокитайське скотарство

Обробка рисового поля

Колесо для підйому води з річки

²¹ В силу малочисельності пам'яток найдавнішого мистецтва Китаю та, водночас, стабільності місцевих художніх традицій, чимало ілюстрацій в даному розділі узято з середньовічного зрізу китайської культури, але вони точно фіксують характер незмінного від найдавніших часів плину життя й стабільність творчих принципів китайських митців.

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

НАЙДАВНІШІ МІФИ ТА РИТУАЛИ

ТВОРЕННЯ СВІТУ

Спочатку був хаос **Хуньдунь** – Первісний Морок, який дещо нагадував яйце.

У ньому зародився Паньгу, якого почав томити морок. Він узяв сокиру та розбив шкаралупу. Хаос тріснув. Усе легке піднеслося вгору й утворило Небо; усе важке стало Землею. Паньгу довго стояв на Землі, тримаючи на плечах Небо та не давав їм знову з'єднатися, допоки вони не розділилися навіки. Йшли тисячоліття; велетень зістарився та помер. Його подих став вітром у хмарах, голос – громом, одне око – сонцем, друге – місяцем; з рук і ніг утворилися чотири сторони світу, з крові – ріки, з поту – дощ; волосся перетворилося на небесні зорі та земну рослинність; зуби й кістяк – на метали та дорогоцінне каміння.

**За цим міфом, людей було створено
з блошиць на тілі Паньгу**

ІНШІ ВЕРСІЇ ВИНИКНЕННЯ СВІТУ Й ЛЮДИНИ

**Стрілець I
збиває зайві сонця**

**Боги Фусі та Нюйва,
прабатька людства²²**

Ритуальне бронзове начиння

²² Варіант: Нюйва ліпить людей з глини.

В УЯВІ СТАРОДАВНІХ КИТАЙЦІВ ІСНУВАЛИ ЧИСЛЕННІ БОГИ ТА ДЕМОНИ

**Чжу Юн,
бог вогню**

**Шан ді Юй-ді,
верховний правитель
Всесвіту**

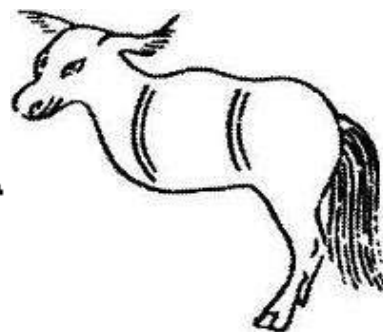
**Мара,
бог спокуси**

**Сінтянь,
котрий, після того, як йому відрубали голову,
зробив собі очі з грудей і рот з пупка та знову
став до бою**

Демони Західних гір

**Куй,
одноногий бик**

ВШАНУВАННЯ ПОМЕРЛИХ ПРЕДКІВ

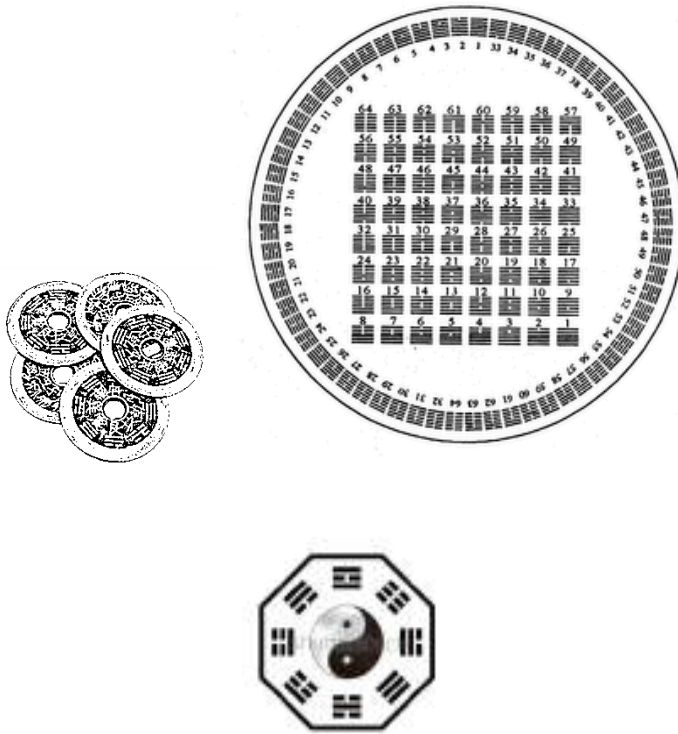
Служіння душам померлих
на домашньому вівтарі

Моління на цвинтарі

КИТАЙСЬКЕ ВОРОЖБИТСТВО

Книга Перемін (точніше – канон Перемін) – найдавніший з китайських ворожбитських текстів, що виник бл. 700 р. до н. е. У II ст. до н. е. був введений до канону конфуціанського П'ятикнижжя.

Ворожіння за Книгою Перемін

ВІРА В ПЕРЕВЕРТНІВ

У китайському фольклорі є цикл казок про лисицю-перевертню, яка ворожбитством вкрадається до світу людей, стає дружиною парубка тощо.

Усі ці народні вірування були переосмислені мудрецами **Кун фуци** (Конфуцієм) та **Лао-Цзи** (VII–VI ст. до н. е.). Їхні вчення стали двома своєрідними й потужними релігійними системами Стародавнього Китаю.

КОНФУЦІАНСТВО

Конфуцій

ВЧЕННЯ КОНФУЦІЯ

Як найвище божество тут осмислено Небо, яке сповіщає свою волю Правителеві – Сину Неба; лише він мав право одягатися в жовтий, «сонячний» колір. Правитель передає цю волю аристократам²³, ті, в свою чергу, батькам сімейств. Мислитель поділяє людей на «шляхетних» і «низьких», за першими закріплено привілеї, другі мусять коритися та працювати. Вчення Конфуція швидко стало державною релігією. Але основний акцент тут робиться на тому, що саме Небо – символ справедливості та добра: мудрець розумів волю Неба як прояв прихильності до людини (*жень*), а закони й ритуали²⁴ – як гарантію забезпечення цієї волі.

²³ Останні носили на шапках золоті кульки, немов відблиск сяйва Імператора. Через це європейці прозвали їх мандаринами.

²⁴ Звідси й пішов вислів «китайські церемонії».

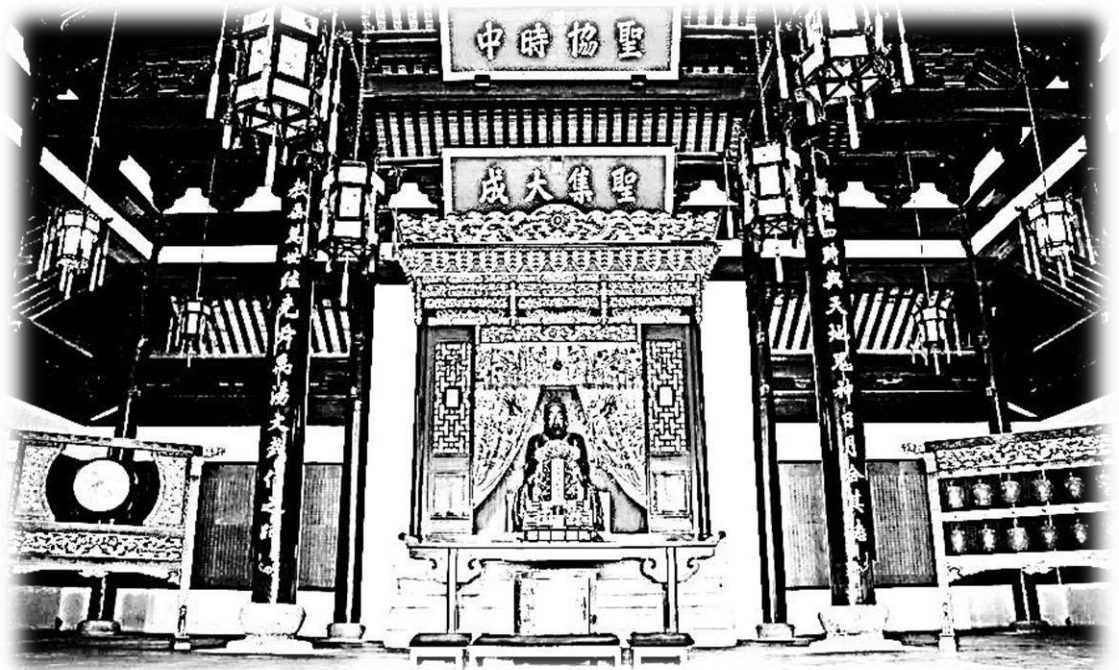

Конфуцій повчає своїх учнів

За життя Конфуцій не одразу був визнаний. Він жив як мандрівний філософ, і не всюди зустрічав теплий прийом. Але у II ст. до н. е., за династії Хань, вчення Конфуція було оголошено офіційною ідеологією імператорського Китаю та покладено в основу освіти. Мережа шкіл, що покрила Китай наприкінці II тис. до н. е., стала потужним джерелом поширення ідей Конфуція. Відтоді вони становлять одну з підвалин китайської культурної традиції. Недаремно комуністичний режим Китаю свого часу висунув гасло «боротьби з Конфуцієм».

КУЛЬТ КОНФУЦІЯ

З часом Конфуцій перетворився на культову постать, його почали шанувати як справжнє божество.

Храм Конфуція

Жертвоприношення Конфуцію

ДАОСИЗМ

(вчення Лао-Цзи)

Лао-Цзи

За легендою, Лао-Цзи народився сивим, що віщувало його долю мудреця. Він – засновник даосизму, автор трактату «Дао Де Цзін» (Канон Шляху і благодаті), в якому обґрунтовує ідею «Лише той, хто вільний від пристрастей, здатен побачити чудову таємницю» – *Дао* («шлях»²⁵).

Даосізм – вчення, згідно якому природа, суспільство й окрема людина підкоряються не Небу, як у Конфуція, а універсальному закону **дао**, прихованому в русі речей. Порухення його є поверненням до хаосу. Саме в даосизмі оформилося вчення про єдність світу в його протиріччях, яке репрезентує знаменитий символ **Ян-Інь** (чоловіче / жіноче, м'яке / тверде тощо). У цьому філософська змістовність вчення Лао-Цзи.

Водночас даосизм адсорбував елементи ворожіння та шаманізму, що ставить його в ряд типово язичницьких релігій. Від буддизму даосизм запозичив храми й урочисті богослужіння, інститут духовенства й чернецтво. Послідовників цієї релігії називають *даосами*. У китайському фольклорі даос – великий мудрець-чудотворець, що має казкові здібності.

²⁵ Пор. з такими категоріями, як *Нірвана* та *Жень*.

ВИСЛОВИ ЛАО-ЦЗИ

Природа не добра, вона поводитья з живими істотами як з солом'яними собаками для жертвоприношення.

Життя коротке, і тому не слід гаяти часу, потрібно насолоджуватися ним.

Краще бути м'яким зовні і твердим всередині, ніж твердим зовні і м'яким всередині.

Кращий начальник – той, якого не помічають.

Як і Конфуцій, Лао-Цзи був обожнений

Даоський храм

ФЕН-ШУЙ

Фен-шуй – дослівно «вітер і вода» — даоська практика символічної організації простору, яка начебто допомагає обрати найсприятливіші фізичні місця для здорового й успішного життя.

Багатство Південно-схід	Слава Південь	Кохання. Шлюб. Південно-захід
Сім'я Схід	Здоров'я Центр	Діти. Творчість Захід
Мудрість Знання Північно-схід	Кар'єра Північ	Помічники. Мандри Північно-захід

Талісмани та символи фен-шуй

БУДДИЗМ У КИТАЇ

На місцевому ґрунті вчення Будди набуло дещо специфічних рис. По-перше, це північний «буддизм Махаяни» (Великої Колісниці), який дозволяє включати поклоніння місцевим божествам. По-друге, тут акцент робиться на тому, що можна й за життя «стати Буддою». Китайський буддизм іменують **чань-буддизмом**²⁶.

Перші китайські буддисти

Китайські пагоди

Перша пагода в Китаї була створена в буддійському храмі та виникла з надмогильного пагорба

Служба в китайському буддійському храмі

²⁶ Назва виникла через те, що китайці вимовляли санскритське слово «дхьяна» (зосереджене споглядання) як «чань».

СПРОБИ СИНТЕЗУ ТРЬОХ РЕЛІГІЙ

**Легендарна зустріч
Лао-цзи з Конфуцієм**

**Лао-цзи і Конфуцій
грають в го**

У в фольклорі Китаю нерозривно сплелися сюжети й мотиви усіх трьох релігій, а у сільських храмах можна побачити поставлені поруч статуї Конфуція, Лао-Цзи та Будди.

**Три мудреці, шановані в Стародавньому Китаї:
Будда, Конфуцій і Лао-Цзи**

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

ІМПЕРАТОРСЬКА ВЛАДА

Політико-юридична структура Стародавнього Китаю мало відрізняється від далекого Середземномор'я: влада імператора – Сина Неба – вважалася божественною, й лише він мав право вбиратися в жовте – колір Сонця. За Конфуцієм, Високе Небо сповіщає свою волю імператорові, й підлеглі повинні сприймати слова імператора як волю Неба. Імператор Цінь Шіхуанді наказав закопати живцем у землю 100 000 вчених, щоби його дії назавжди перестали критично осмислювати.

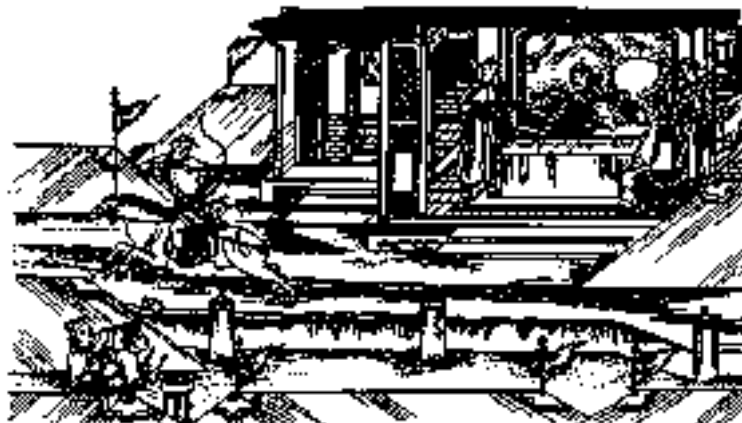
Китайські Імператори різних часів

Імператор Цінь Шіхуанді та його «ідеальна армія»

У похованні цього імператора виявлено понад 8 тисяч теракотових фігур піших і кінних воїнів різних видів військ. Це – пережиток давнього ритуалу жертвоприношення на могилі вождя, але життя воїна, вочевидь, цінувалося набагато вище, ніж життя вченого.

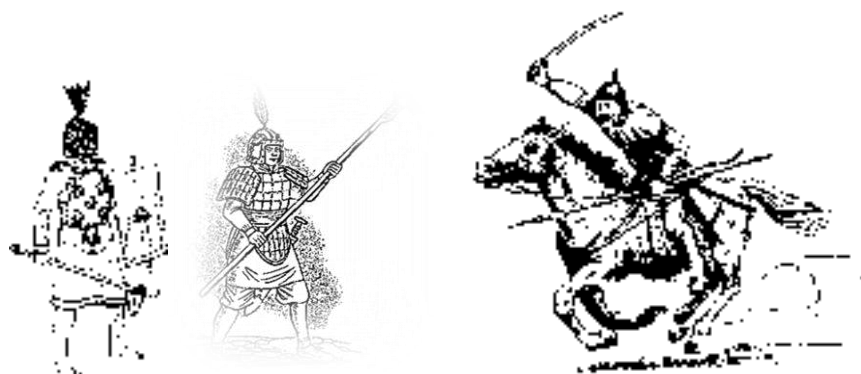
КИТАЙСЬКЕ ВІЙСЬКО ЯК ОПОРА ВЛАДИ

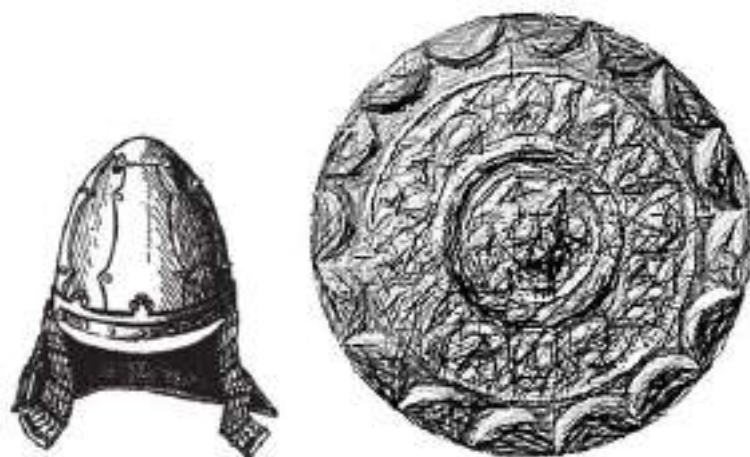
Відбір кандидатів на воєнні посади

Бойова колісниця

Китайські піхотинці та вершник

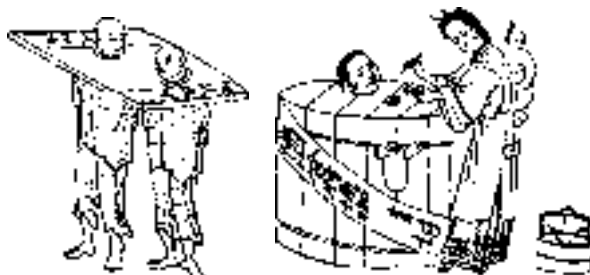
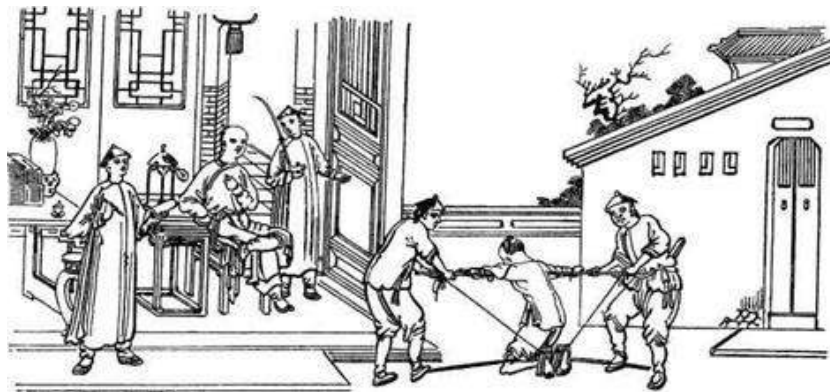

Давньокитайська зброя

ДАВНЬОКИТАЙСЬКЕ СУДОЧИНСТВО

ТОРТУРИ ЯК ОСНОВНИЙ МЕТОД СУДОЧИНСТВА

Ось характерні приклади з Законодавства Чжоу: «П'ять [видів покарань]: татуювання, відрізання носа, кастрація, відрізання ноги та смерть».

Різноманітні види катувань

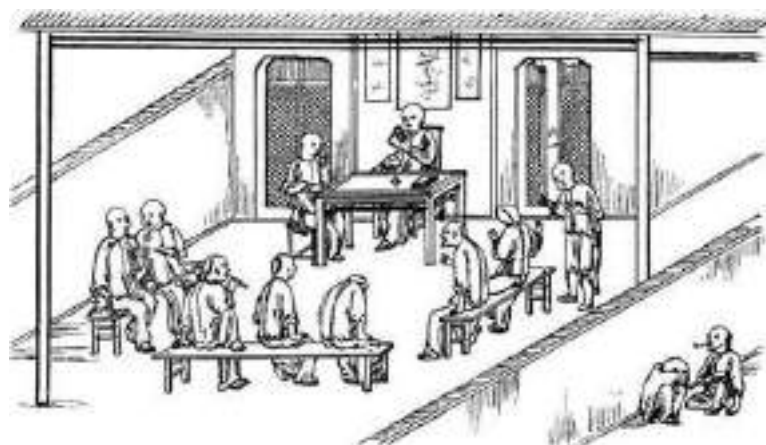
НАУКОВО-ОСВІТНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

真 美 自 愛
理 麗 由 情

Китайська писемність

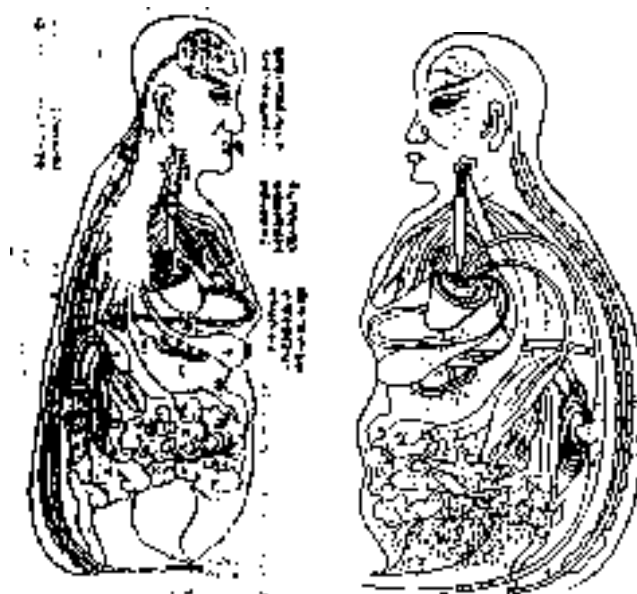

Давньокитайський вчений-алхімік

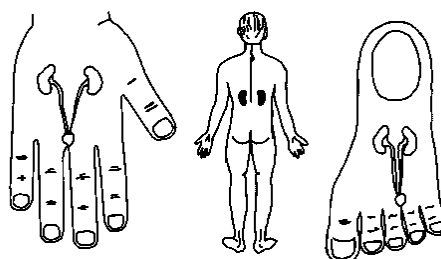
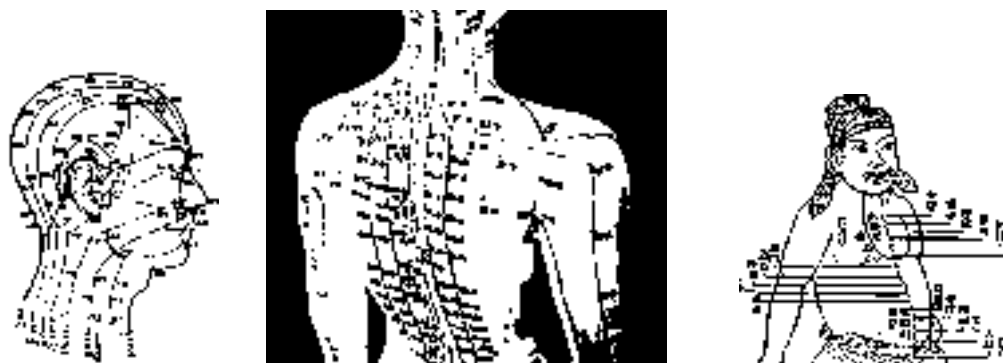

Давньокитайська школа

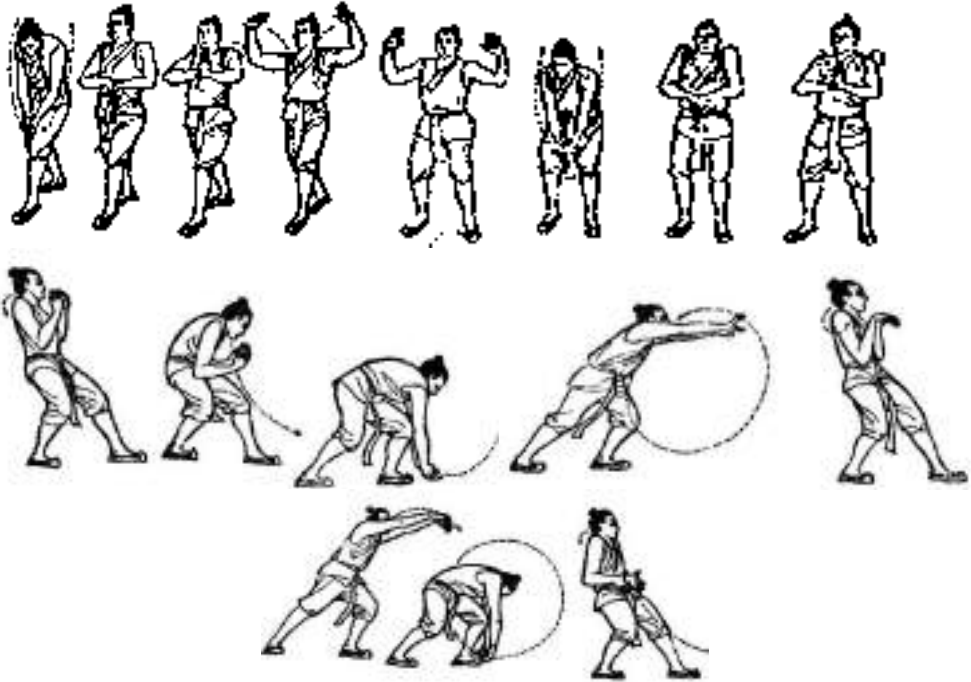
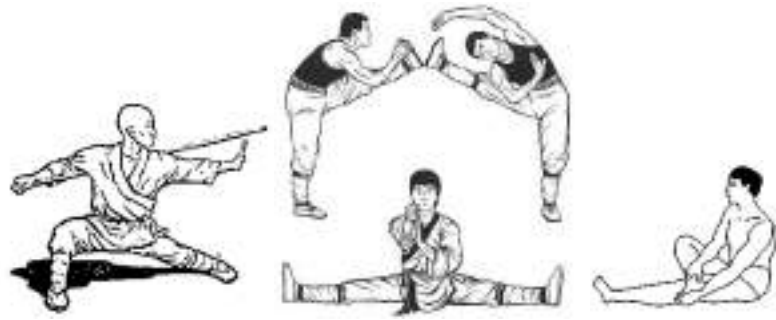
ДАВНЬОКИТАЙСЬКІ МЕДИЦИНА ТА ФІЗКУЛЬТУРА

Анатомічні малюнки

Голкотерапія

Даоська гімнастика ушу
(наслідування рухів різних тварин)

Вправа для оздоровлення

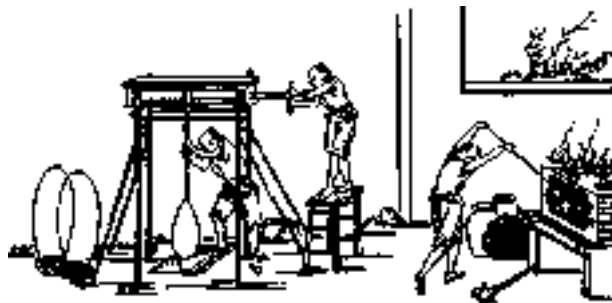
ВИНАХОДИ ТА РЕМЕСЛА У СТАРОДАВНЬОМУ КИТАЇ

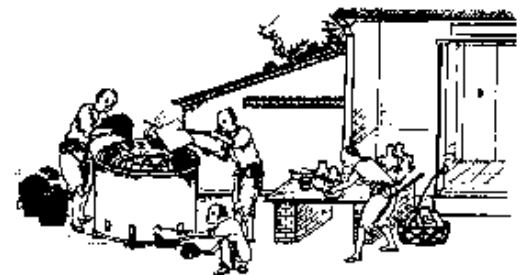
Винахід пороху та паперу

Виробництво шовку

Виробництво скла

Виробництво порцеляни

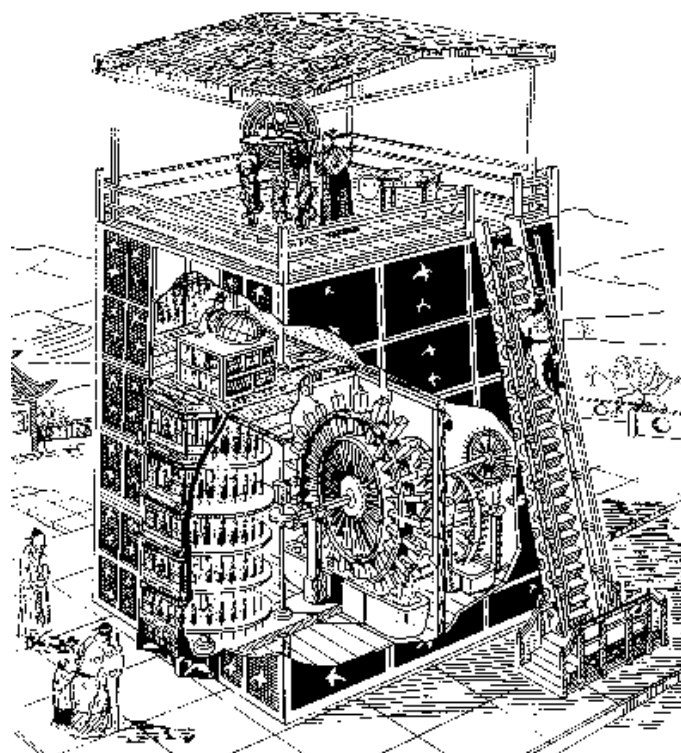
Компас

Порцеляновый посуд

Сейсмограф

Давньокитайська астрономічна обсерваторія

Система водяних годинників

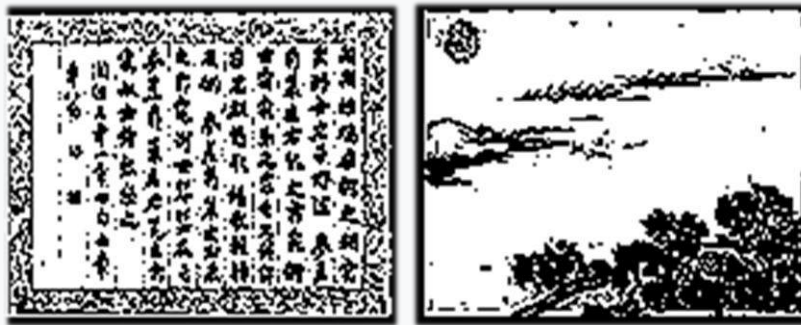
ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

ЗАПОЧАТКУВАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

Перші письмові тексти належать, за переказами, **Конфуцію** та **Лао-Цзи** (VII–VI ст. до н. е.).

Праці, які редагував Конфуцій, було згодом зібрано у конфуціанський канон «**У-Цзін**» (*П'ять основ*, або ж *П'ятикнижжя*), до складу якого входили «Книга Перемін», «Книга Пісень», «Книга записаних переказів», «Книга обрядів» і хроніка «Чуньцю».

Ці книги створили духовне обличчя китайця

Прикрашений малюнком рукопис «Книги пісень», що належав імператорові

ВРАЗКИ ЛІРИКИ З «КНИГИ ПІСЕНЬ»

Пісня про наречену

Персик прекрасний і ніжний навесні –
Яскраво виблискує, виблискують квіти.
Дівчина, в дім ти вступаєш дружиною –
Будинок прибираєш і світлицю ти.

Царське полювання

По четвірці коней в колісниці князів запряжено,
І одна за другою четвірки приходять на стан.
Наколінники червоні, у золоті тувель сап'ян,
Збираються гості, витримуючи і порядок, і сан..

Сунь-цзи

(VI – V ст. до н. е.):

Вирізняється книга Сунь-цзи «Мистецтво війни». Це виклад військової стратегії, який став водночас і визначним пам'ятником літератури (пор. «Записки про галльську війну» Юлія Цезаря). Звичайно, перед нами аж ніяк не зразок моральності, але цей текст озброює розумінням певних реалій.

Зразки афористичних характеристик Сунь-цзи

1. Війна – справа надзвичайної ваги для держави, справа, що визначає життя і смерть, її необхідно вивчати, неабияк пильнуючи.
2. Війна – це мистецтво брехні. Тому, якщо ти вправний – придурюйся невмілим. Якщо ти діяльний – корч із себе млявого. Якщо ти близько – вдавай, що далеко, а якщо далеко – вдавай, що близько.
3. На війні, я чув, інколи навіть безглуздий поквап приводить до швидкої перемоги, але я ще ніколи не бачив ознак майстерності й непереможності в довгій компанії.

Сима Цянь

(II – I ст. до н. е.).

великий історик Китаю, автор «Історичних записок»

ТРИ НАРІЖНИХ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ В «ІСТОРИЧНИХ ЗАПИСКАХ»

1. **Чжун** (серце): аби правителя любили, він має реалізувати найважливішу характеристику конфуціанського **жень** (людяності) – бути **п р я м о д у ш н и м**.
2. **Цзін** (шанобливість): аби правителя шанували, він мусить дотримуватися законів, тобто – бути **с п р а в е д л и в и м**.
3. **Вень** (культурність): аби правитель мав моральний авторитет, він мусить постійно **с а м о в д о с к о н а л ю в а т и с я**.

**Сима Цянь працює
над «Історичними записками»**

Цюй Юань.
(III ст. н. е.)

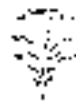
Характерний його філософський вірш «**Питання до Неба**», в якому Небо, відповідно до вчення Конфуція, постає як неосяжна глибина:

У темряві без дна і без країв
Із чого зародилось світло?
Як два начала «інь» і «ян»
Злились в одну речовину?

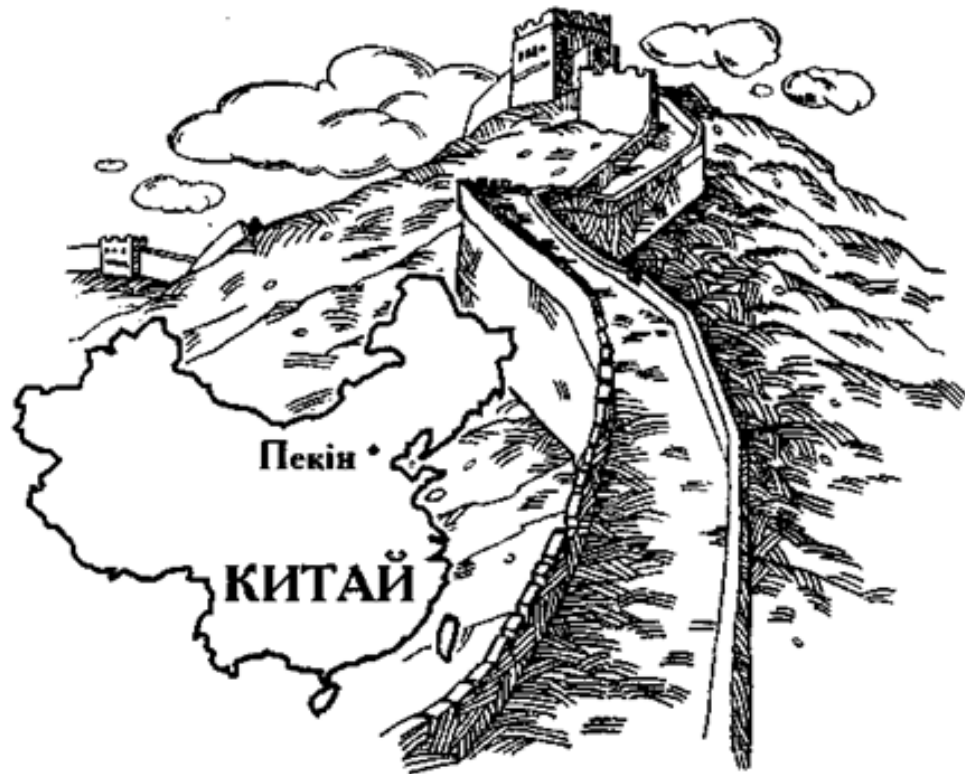
«Дев'ятишаровий» небосхил
Коли на частки розберуть?
Все створено чиєюсь працею!
Ким розпочато вічну працю цю?

Аристократ і царедворець, Цюй Юань помітно впливав на політику своєї держави, але, не зустрівши підтримки царя, покінчив життя самогубством. У вірші «**Плач по столиці Іну**» поет гірко скаржиться:

Без вини засуджений,
Я блукаю у вигнанні,
ні вдень і ні вночі
Не забути мені про це!

ДАВНЬОКИТАЙСЬКА АРХІТЕКТУРА

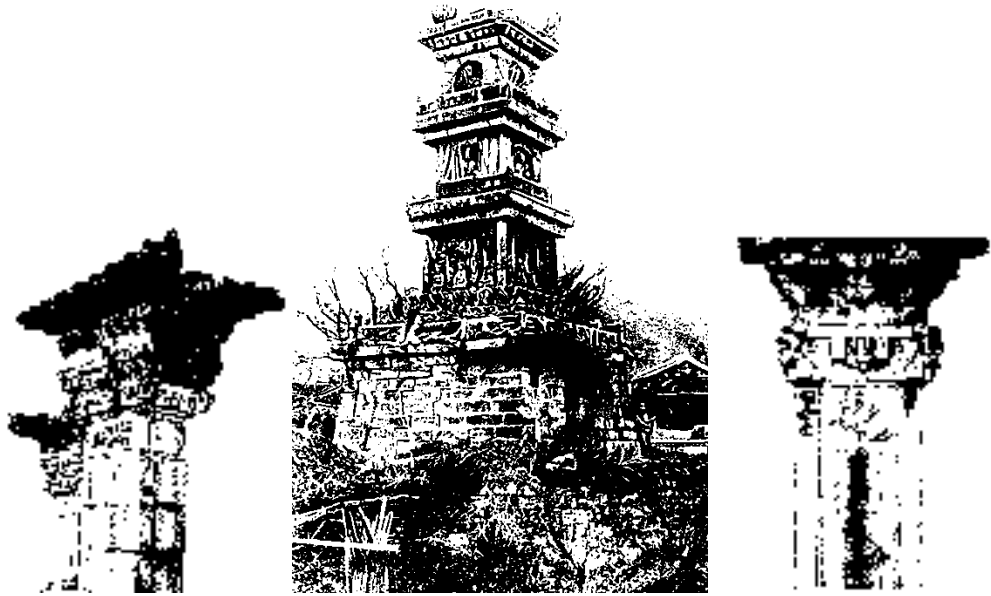

Велика Китайська стіна
(початок будівництва - ? ст.. до н.е.)

У Китаї збереглося багато архітектурних споруд, які вважаються шедеврами світового значення. Наслідування традиційних канонів тут сполучається з оригінальністю та різноманіттям, тонким врахуванням пейзажного тла.

Елементи давньокитайської архітектури

Руїни старовинних будівель

Храмова архітектура

ЖИВОПИС, СКУЛЬПТУРА, ДИЗАЙН

Пейзажний живопис на шовку

Зображення лева

Зображення дракона

Бог багатства

Гравірування по бронзі

Китайський орнамент

МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

Давньокитайські музики

Музика існувала тут з давніх-давен, про що свідчать архаїчні дудки та свистульки з костей тварин. Згодом тут виникли духові, струнні й інші інструменти, серед яких дуже оригінальні – на зразок тріскачок, комбінації литих з бронзи дзвоників тощо. Китайська гама здавна базується на 5-ти нотах; згодом з'явилася й система з 7-ми нот.

НАЙБІЛЬШ ХАРАКТЕРНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

Флейта

Комбінація дзвонів

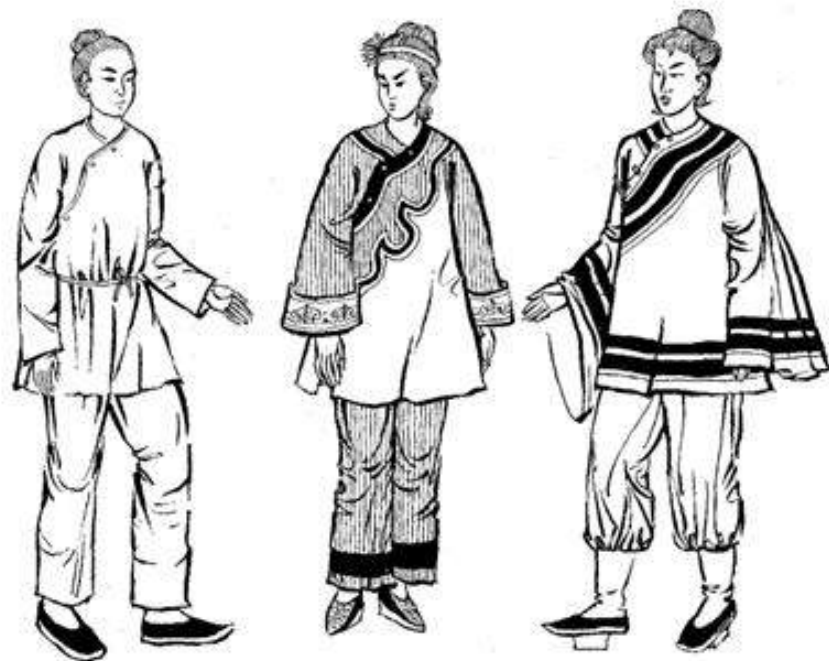

Лютня

ПОБУТОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

Одяг знаті

Одяг простолюду

Шанобливий уклін при зустрічі
(типова «китайська церемонія»)

Традиційне китайське житло
(всередині – ліжка удовж стін з підігрівом: кани)

Давньокитайське селище

**Бинтування жіночих ніг
та його наслідок**

Туалет знатної пані

Бронзові дзеркала

**Посудина
для гарячого вина**

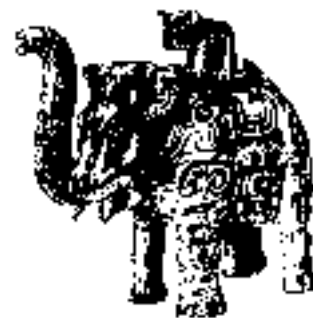
Символ щастя

Ваза

Паперові гроші

Чайник у вигляді слона

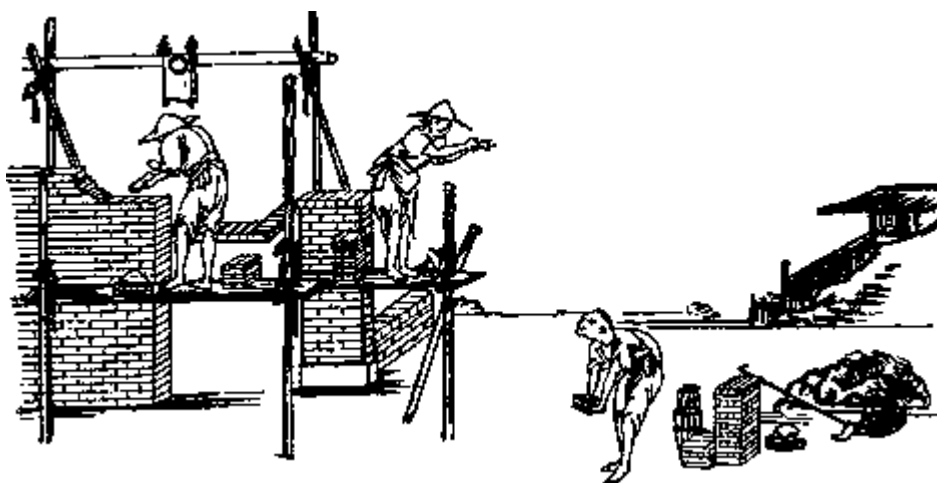
Китайські монети

Жінка селянина їде на ринок

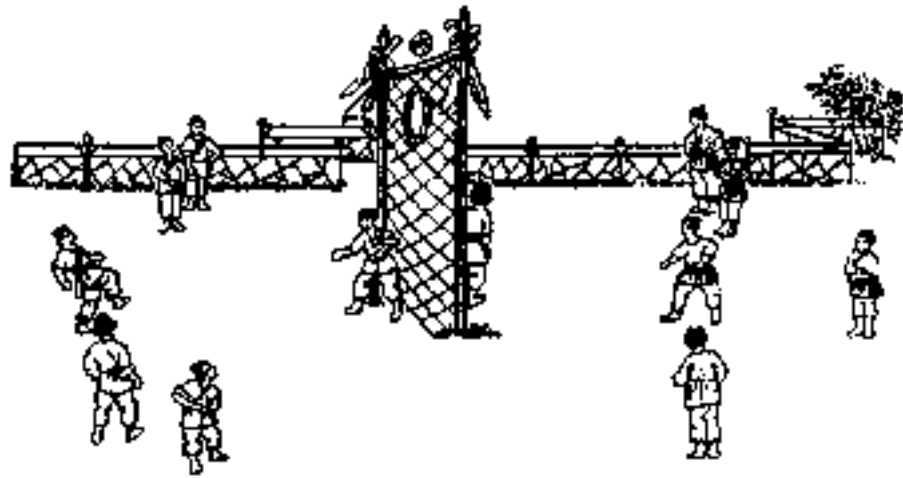

Вельможу несуть в паланкіні

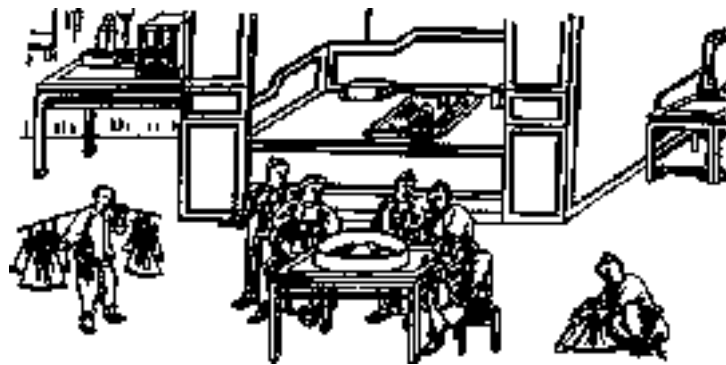

Будівництво житла

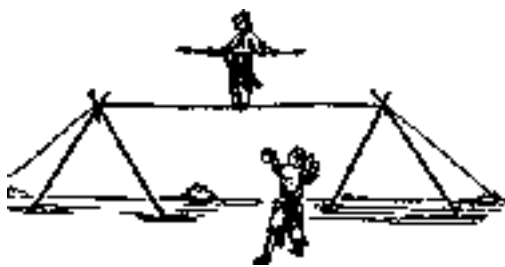
ІГРИ ТА РОЗВАГИ

Гра в м'яч

Бій перепелів

Канатоходець

Запускання повітряних зміїв

КУЛЬТУРА ТИБЕТУ

Культурна скульптура

Ступа

Танка

Резиденція Далай-лами

Магічна емблема

Молитовний барабан

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що Ви знаєте про Конфуція та його вчення? Що означає культ Високого Неба? Яку роль в конфуціанстві надано ритуалам? У чому специфіка конфуціанських храмів як культових споруд?
2. Хто такий Лао-цзи? Яку роль в даосизмі відіграють культ мудреця та культ природи? У чому специфіка даоських храмів як культових споруд?
3. Що можна сказати про співіснування у Китаї буддизму, даосизму та конфуціанства?
4. Як в орнаменті відобразився погляд стародавніх китайців на світоустрій, їхня філософія?
5. Чому дракон був частим об'єктом зображення у Стародавньому Китаї?
6. Що Ви знаєте про будівництво та функції Великої китайської стіни? Які характерні риси національного китайського стилю тут наявні?
7. Що таке пагода? Чому тут на характерних «рогах» споруди часто вішали дзвіночки?
8. Наведіть приклади давньокитайських наукових відкриттів.
9. Що Вам відомо про специфіку політико-юридичної системи Стародавнього Китаю? Назвіть знаменитих давньокитайських імператорів.
10. Що таке конфуціанське П'ятикнижжя? Охарактеризуйте його структуру та зміст. У чому специфіка давньокитайської літератури у порівнянні з європейською?
11. Що таке фен-шуй? Чи має місце цей феномен у сучасному Китаї і світі?
12. Чому лише імператору у Стародавньому Китаї належало носити одяг певного кольору? Якого?
13. Яку тканину навчилися виготовляти лише в Стародавньому Китаї? Чому її рецепт тримався у таємниці?
14. Що Вам відомо про побутову культуру Стародавнього Китаю?

КУЛЬТУРА

АНТИЧНОСТІ

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Стародавня Греція – цивілізація, що існувала на Балканському півострові від III тис. до н. е. до початку бл. 600 р. н. е. Культура Греції виникла на ґрунті крито-микенської культури, створеної корінними мешканцями Середземномор'я, яку греки зруйнували після завоювання цієї місцевості (пам'ять про ті війни зберіглася в поемі Гомера «Іліада»). Але греки побудували власну культуру зі врахуванням досягнень крито-мікенців.

Культура Греції пройшла стадії **архаїки, класики й еллінізму.**

А р х а ї к а (II–VI ст. до н. е.) характеризується занепадом родової аристократії і піднесенням міста (поліса) з його торговельно-ремісничим життям; економічно-політичні контакти зі Сходом визначили вплив його релігії, філософії, монументального мистецтва і подальший пошук власного, грецького образу світу.

К л а с и к а (V–IV ст. до н. е.) – період, коли греки закладають основи незалежних від релігії філософії, наук, літератури й мистецтва. У художніх пам'ятках цієї пори спостерігається *пондерація* – пошук стильової гармонії між архітектурою, живописом та іншими мистецтвами.

Цей період завершується завоюванням Греції Александром Македонським і змінюється епохою **еллінізму**, тобто розповсюдженням грецької культури в світовому масштабі: завойовник світу Александр був палким шанувальником усього грецького.

Давньогрецька культура справила великий вплив й на Римську імперію, яка поширила еллінізм у басейні Середземного моря та в Північній Європі, що стало основою Західної цивілізації як такої.

ДОІСТОРИЧНА ГРЕЦІЯ

(Крито-Мікенський період)

Кноський палац

«Лев'ячі ворота» в Мікенах

Богиня зі зміями

Фестський диск

Священний бик

Золота «маска Агамемнона» з Мікен

РОЗПИСИ КНОСЬКОГО ПАЛАЦУ

Акробати з биком

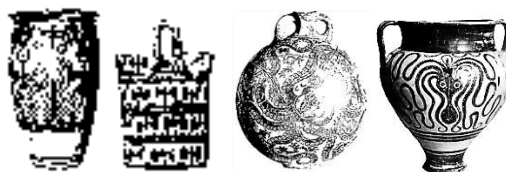
Рибалка

«Парижанки»

Цар-жрець

Егейське начиння

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Спочатку греки уявляли своїх богів як примітивне уособлення жахаючих сил природи. Так, Зевса вшановували у вигляді каменю, загорнутого в пелюшки: за міфом, саме в такому вигляді Гея підсунула його кровожерному батькові Хроносу. Моральні засади архаїчного протогрецького суспільства не відрізнялися від тих, що сформувалися в глибинах язичницького Стародавнього Сходу.

Хронос (Час), що пожирає власне дитя
П. Муттоні (XVII ст.)

Скелет принесеного три тисячі років тому в жертву та ритуально з'їденого підлітка, знайдений на схилі грецької гори Лікеон

ПОСТУПОВА АНТРОПОМОРФІЗАЦІЯ БОЖЕСТВА

Архаїчна культова скульптура ще зберігає певні тваринні риси як ознаку божественності. Така, наприклад, горгона Медуза зі зміями замість волосся, чий погляд перетворював людину на камінь. Але володарем ситуації стає герой Персей, що вбиває чудисько.

Богиню кохання й плідності, яка уособлювалася, окрім Афродіти, ще й у цнотливій діві Артеміді, в Ефесі зображували як істоту, рясно вкриту грудями, – потенційну Мати-Годувальницю живих істот. Особливо ж багато звірячо-жахливого зберігають в своєму вигляді «старші боги» грецької міфології, і перемога «молодших» над ними символізує утвердження людського начала в світі.

**Рогатий Пан
з ногами козла**

Артеміда Ефеська

Змісний Керкоп

Медуза Горгона

**Персей з головою Медузи
(статуя Б. Челліні)**

Від початку слово «Аполлон» означало *погубитель*. Це свідчення того, що пращури греків прийшли з Півночі, й пекучі проміні середземноморського сонця були для них нищівними. З часом образ Сонця було переосмислено: виник образ стрільця з луком та смертоносними стрілами (променями).

Шлях від примітивного ідола до класичної статуї

Подібне «олюднення» свідчило, що людина поступово ставала «мірою всіх речей» (Протагор). Але водночас антропоморфізація богів, яку здійснювали художники та поети, руйнувала благочестя. «Гомер і Гесіод приписали богам усе те, що є ганебним та осудним для людей – злодіяство, перелюбство і взаємне ошукання» (Ксенофан).

ЛЮБОВНІ ПРИГОДИ ЗЕВСА

Зевс зі своєю дружиною Герою

Зевс і красень Ганімед

Зевс у вигляді бика викрадає Європу

ОЛЮДНЕНІ БОГИ-ОЛІМПІЙЦІ

Гермес Посейдон Зевс Гера Арес Деметра

Афіна Афродіта Аполлон Діоніс Артеміда Гефест

Сюжет повстання «молодших богів» проти «старших» присутній в багатьох міфологіях світу. Якщо «старші» уособлювали дикі й титанічні стихії природи (**Хронос** – Час, **Уран** – Небо, **Гея** – Земля тощо), то юні олімпійці були в основному узагальненням суто «людських» занять: землеробства (**Деметра**), виноробства (**Діоніс**), торгівлі (**Гермес**), ковальства (**Гефест**), війни (**Арес**) тощо. Відтінок «космічності» зберегли **Зевс** (бог грози й володар богів), **Посейдон** (бог моря), **Аполлон** (бог сонця), **Афродіта** (богиня кохання) та ін.

Жертвоприношення богам

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Старогрецькі царі-басилеї епохи воєнної демократії

Остання – це організація влади на стадії переходу от первіснообщинного ладу до держави. Повноправними членами суспільства вважалися лише дорослі воїни. Такими виступають Ахілл, Агамемнон, Менелай в «Іліаді» тощо.

Грецький поліс

Поліс (багатолюддя) – місто-держава, міська громада; звідси *політія* – особлива форма організації суспільства, типова для Стародавньої Греції та Риму, а також слово *політика*.

Законодавчо-юридична думка встановлювалася в Стародавній Греції дуже жорстко. Надзвичайно суворі були, наприклад, *закони* першого законодавця Афінівської республіки Дракона (VII ст. до н. е.). Старогрецький історик Плутарх розповідає, що за цими *законами* карали смертю майже за всі злочини.

Політичний досвід Стародавньої Греції став підвалиною європейського політичного пошуку. Так, Арістотель у своїй «Політиці» виділяє три форми державного устрою: *монархію* – владу одного правителя (може перетворитися на *тиранію*); *аристократію* – владу кількох правителів (може перетворитися на *олігархію*) та *політію* – владу більшості громадян (може перетворитися на *демократію* на користь вбогих). Арістотель не був у захваті від демократії.

Тим не менш, базою розвитку політичної культури у Стародавній Греції стала найперш саме полісна демократія, що досягла повного розвитку в Афінах.

«Уся Греція стоїть на двох ногах, однією ногою є Афіньська, а інша – Спартанська держава».

АФІНИ

У Стародавніх Афінах сформувалася розвинена демократія (для вільних громадян), набули класичних форм філософія, образотворче мистецтво, театр і спортивні видовища. Було створено еталони прекрасного у архітектурі, скульптурі, живописі, музиці та літературі. Афіни мали величезний вплив на *культуру* Греції. Це було місто філософів і математиків. З Афінами пов'язано імена Сократа, Платона, Арістотеля, Перікла, Фідія та ін.

Сократ

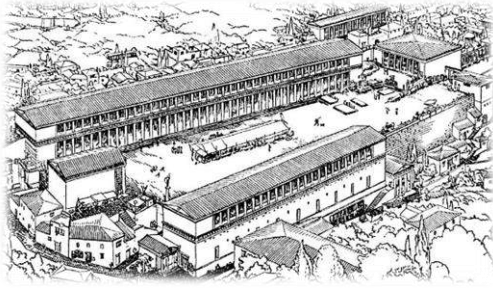
Перикл

Платон

Фідій

Місто Афіни

Агора в Афінах – місце зборів вільних громадян

За Перикла (V ст. до н. е.) в Афінах не було ані царів, ані вельмож. Афіняни вважали, що будь-який громадянин – багатий чи бідний, знатний чи незнатний – здатний брати участь в управлінні державою. Влада в Афінах належала демосу.

Афінські монети

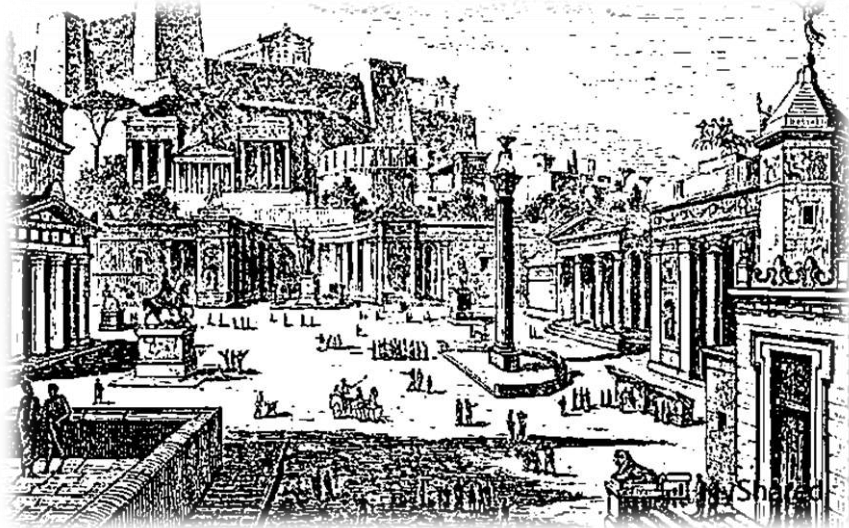
Богиня Афіна

Скроневий кулон з головою Афіни

СПАРТА

(Лакедемон)

Місто Спарта

Населення Спарти поділялося на *вільних громадян* та *ілотів*, державних рабів. Спарта була прикладом тоталітарної держави – усі повинні були жити бідно, без жодної приватної власності; усі мали чітко прописані обов'язки; навіть споживати несмачну їжу повинні були усі.

Спартанський
меч ксифос

Спартанський шолом

Спартанські
залізни гроші

СПАРТАНСЬКЕ ВИХОВАННЯ

Хлопчиків з 14 років випробували на міцність, кожного з них били батогами, і якщо хлопці витримували це без сліз та зойкання, вони вважалися справжніми чоловіками, котрі могли ставати воїнами.

Така система гарантувала підготовку армії, що не знала поразок. Водночас ця система призвела Спарту до занепаду, оскільки не давала простору адаптуватись до нових умов.

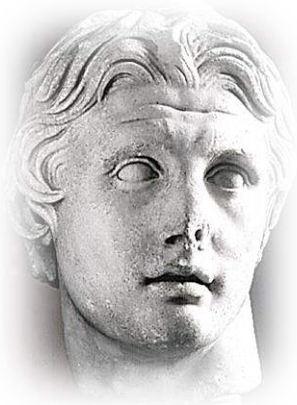

Спартанське військо

ЗАКОНОДАВСТВО ЦАРЯ ЛІКУРГА

Формально у спартанців вищим органом державної влади вважалися народні збори – *апелла*, які приймали закони й обирали посадовців. Однак *Лікурґ* ліквідував ці права. Було взято курс на суворий аскетизм, заборонялося накопичувати багатство, а схильність до краси та розкоші вважалася злочином. Було й таке, що коли юнак-спартанець прикрасив свій одяг кольоровою стрічкою, його стратили. Спартанцям заборонялось виїжджати за кордон, щоби вони не перейняли чужоземних звичаїв.

Александр Македонський

і початок елінізації світу

ДЕРЖАВА АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО

Пізнє зображення Александра

Македонська фаланга

НАУКОВО-ОСВІТНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

ФІЛОСОФИ ГРЕЦІЇ

Геракліт

Сократ

Платон

Арістотель

Наприкінці VII – поч. VI ст. до н.е. у Греції зароджується емансипована від релігійної свідомості філософія, яка поклала початок розвитку всіх філософських течій майбутнього. Центром уваги філософії, як і загалом культури класичної Греції, стає людина. Широкої популярності набула теза філософа Протагора: «Людина є мірою всіх речей». Це сильно вплинуло й на становлення критичного мислення й позитивного знання.

Грекам приписують винахід **алфавіту**, але вони запозичили його у фінікійців. Наприклад, грецька α (альфа) повторює фінікійську букву *алеф*, що спочатку означало рогату голову бика:

𐤀

α

$\alpha \beta \chi \delta \epsilon \phi \gamma \eta \iota \kappa \lambda \mu \nu \omicron$
 $\pi \theta \rho \sigma \tau \upsilon \alpha \omega \xi \psi \zeta$

Греки запозичили тут принцип букви; це було дуже зручно. Так, ієрогліфи єгиптян або «клинки» вавілонян означали не лише сам звук (як буква), а склад або й ціле слово чи блок понять; у Китаї ієрогліфів були тисячі. Грецький ж алфавіт складається з малої кількості знаків, і кожен з них позначає один певний звук. Прості за начертанням знаки легко складаються в слова і речення. З букв грецького алфавіту можна скласти й будь-яке нове слово.

Греки, в рамках філософії, заклали основи сучасної **філології**; зокрема, Арістотелеві належить поділ філології на *поетику* та *риторику*, і, в свою чергу, поезії – на *епос*, *лірику* та *драму*.

МАТЕМАТИКИ ГРЕЦІЇ

Піфагор

Архімед

Евклід

Грекам були відомі математичні знання Єгипту та Вавилонії, які вони розвинули в струнку систему математики як розгалуженої науки (Піфагор, Евклід, Архімед та ін., чії наукові ідеї вивчаються нині всіма школярами).

Геродот,
батько історії

Страбон,
батько географії

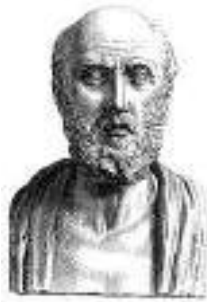

Птолемей,
знаний астроном

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МЕДИЦИНА

Розвивається в Греції й *медицина*. Тут жив Гіппократ – найвидатніший лікар античного світу, один з основоположників медицини. Він лікував в основному травами, яких знав понад 200. Гіппократ уводить поняття 4-х типів людського темпераменту – сангвінічний, холеричний, флегматичний і меланхолічний, створює вчення про основні типи тілобудови, а поданий ним клінічний опис багатьох хвороб вже понад дві тисячі років вважається взірцевим.

Гіппократ

Давньогрецькі хірургічні інструменти

АСТРОНОМІЯ В ГРЕКІВ

Найменуваннями сузір'їв, зроблених греками, користуємося понині

Давньогрецька школа

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

*Епос – літературно-художні твори,
побудовані як авторський опис події*

ГОМЕР

Епічні поеми Гомера «Іліада» і «Одіссея» – найдавніші відомі нам твори давньогрецької літератури і взагалі перші літературні пам'ятки в Європі. У першому творі розповідається про завоювання пращурами греків Середземномор'я, у другому – про пригоди одного з їхніх вождів, хитромудрого Одіссея, який довго не міг повернутися додому.

Початок «Іліади»

Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея,
Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв:
Душі славетних героїв навіки послав до Аїду
Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась
Ще відтоді, як у зваді лихий розійшлись ворогами
Син Атреїв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.

(Переклад Б. Тена)

Фрагмент з «Одіссеї»

... їм не забула Афіна про всі Одіссееві лиха
Розповісти, – турбувалась, що в німфи він так забарився.
«Зевсе, наш батьку, і всі ви, одвічні боги всеблаженні!
Хай ні один володар берлоносний не буде ласкавий,
Лагідний, добрий; нехай, справедливості в серці не знавши,
Завжди жорстокий, вчиняє неправду злочинну, якщо вже
Не пам'ятає ніхто Одіссея божистого в бідних
Людях, що ними колись він правив, як батько ласкавий.
Терплячи лихо тяжке, на острові нині сидить він
В домі у німфи Каліпсо, яка силоміць його й досі
Держить у себе, й не може він в рідну країну вернутись...

(Переклад Б. Тена)

А. Іванов

**Пріам благає Ахілла
віддати йому тіло вбитого сина**

*Лірика – літературно-художні твори,
побудовані як сповідь авторської душі*

СА́ПФО

З Криту ти сюди завітай, богине,
В храм святий, де яблунь квітучі віти
Стелють тінь, де з віктарів ніжний лине
Ладану подих.

Де вода біжить джерелом холодним
З-під розлогих яблунь, де вкрили густо
Землю всю троянди, а шелест листя
Сон навіває.

Де весна, прибравши барвистим цвітом
Щедро луг зелений, в священній тиші,
Ледве трав торкаючись, благодатним
Леготом дише.

Там вінок надівши з весняних квітів,
Ніжний цвіт до нектару кинь і щедро
Ним наповнюй келихи, о Кіпрідо,
Золотосяйні.

(Переклад А. Содомори)

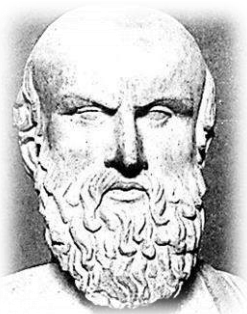
АНАКРЕОНТ

Сивина вкриває скроні, голова моя сріблиться,
Молоді літа відрадні проминули; зуби слабнуть.
Відліта життя солодке – небагато вже лишилось.
Зупинить ридань не можу, бо мене лякає Тартар,
Бо страшить Аїда темне підземелля; важко в нього
Увійти; коли ж увійдем – повороту нам не буде.

(Переклад Г. Кочура)

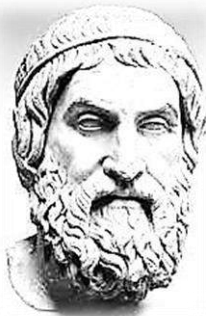
Драма — літературно-художній твір, побудований як чергування монологів і діалогів дійових осіб

ВЕЛИКІ ДРАМАТУРГИ ГРЕЦІЇ

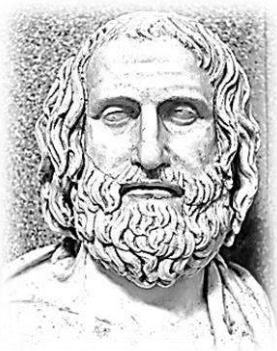
ЕСХІЛ

Автор тетралогії «Прометей закутий», «Прометей звільнений» та «Прометей-вогне-сець». В основу сюжету покладений міф про титана Прометея, який подарував людям вогонь. Це ще цілком релігійна за духом п'еса-містерія, храмова вистава.

СОФОКЛ

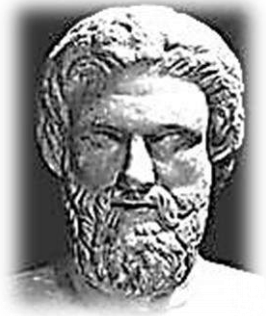
Трагедія «Цар Едіп» ставить питання про справедливість Року, який примушує брати на себе відповідальність навіть за те, чого ця людина не прагнула скоїти. Едіп, який мимоволі вбиває власного батька й одружується з рідною матір'ю, є втіленням трагічної «провини без вини».

ЕВРИПІД

Трагедія «Медея» є інтерпретацією міфу про Аргонавтів. Ясон зраджує свою дружину Медею, й та посилає суперниці через своїх дітей отруєний одяг і власноруч убиває своїх синів від Ясона.

АРИСТОФАН

«Вершники» – так називалися в Афінах ті, хто мав бойового коня. Це були люди заможні, які хотіли, щоб Афіни були мирною державою. Комедія спрямована проти Клеона, прихильника Пелопонеської війни, яка важко пригнічувала народ. В образі примхливця, старого Демосу висміяно народовладдя.

ТРАГЕДІЯ ТА КОМЕДІЯ

Різниця між трагедією і комедією полягає в тому, що у комедії намагаються показати людей гіршими, а у трагедії – кращими, ніж насправді.

Арістотель

Реконструкція вистави грецького театру

АРХІТЕКТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Грецький храм виник як захист статуї божества від негоди або лихого умислу. Обряди – жертвоприношення та ін. – вершилися поза святилищем з кумиром божества (*наос*), у т. зв. *пронаосі*. По периметру храм оточувався колонами; вхід до нього – *портик* – являв собою низку колон, прикрашену трикутним *фронтоном*, що містив зображення божеств, яким цей храм було присвячено.

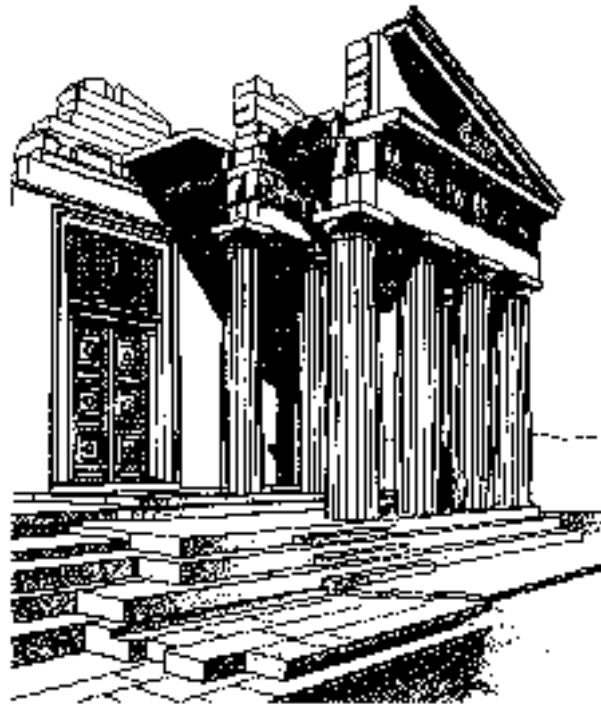
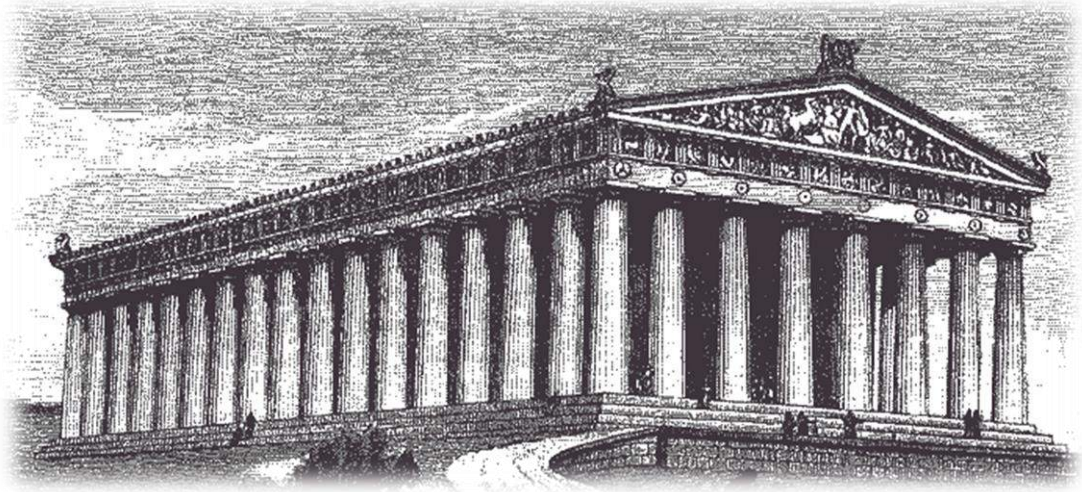

Архаїчний фронтон

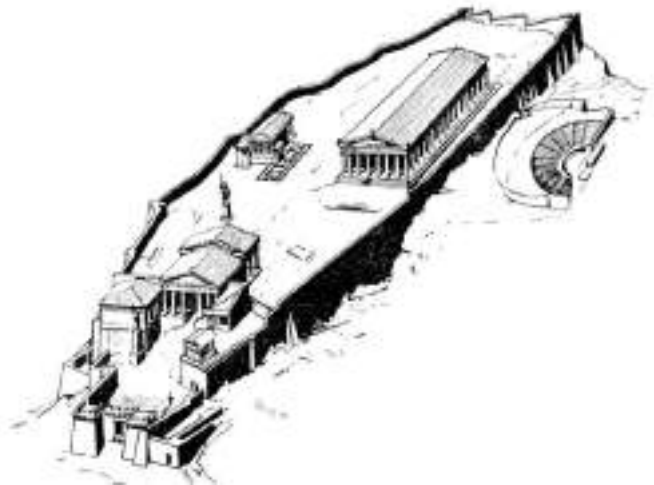
Фронтони класичної пори

Парфенон

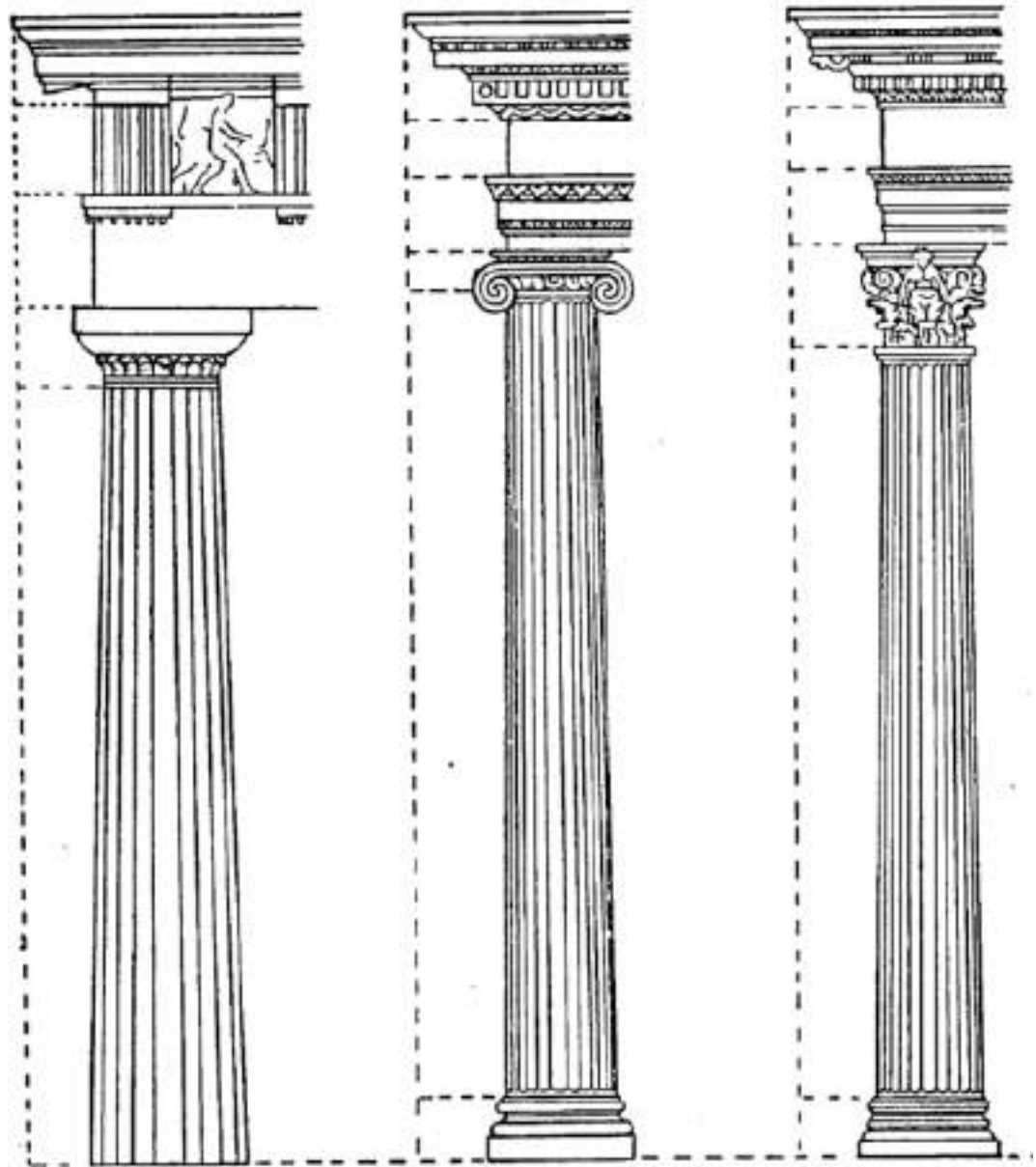
Святилище Афіни в Акрополі
Реконструкція

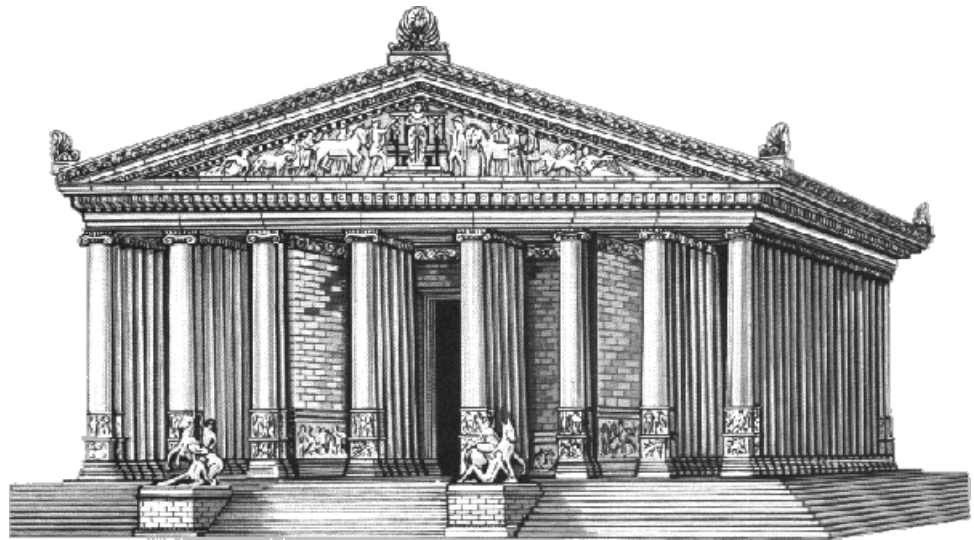
Святилище Афіни
Вид згори

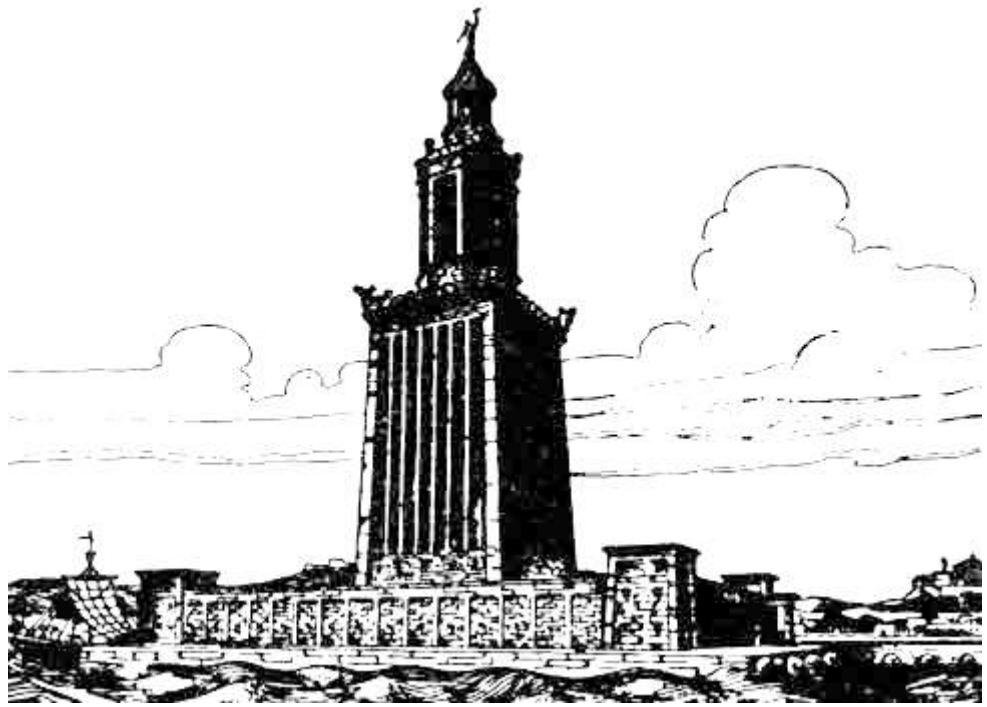
Ерехтейон
Тераріум для священних змії

**Доричний, іонічний і коринфський
архітектурні ордери**

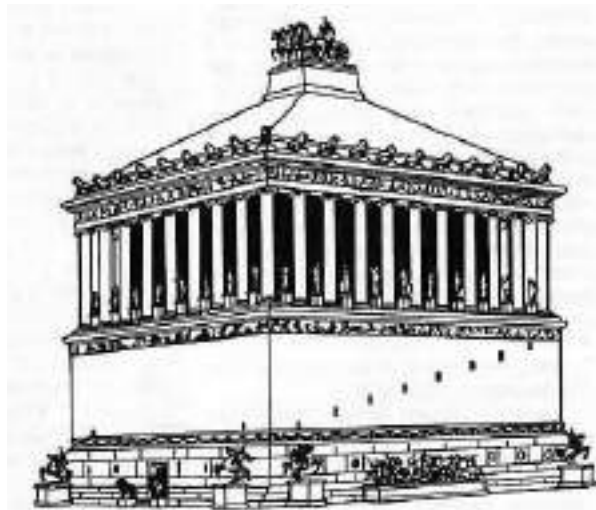

Храм Артеміди в Ефесі, спалений Геростратом
Реконструкція

Александрійський маяк

Реконструкція

Мавзолей у Галікарнасі

Реконструкція

ДАВНЬОГРЕЦЬКА СКУЛЬПТУРА

Статуї архаїчного періоду

Статуї класичного періоду

Зевс

Гера

СКУЛЬПТУРИ ФІДІЯ

Афіна Промакос (воїтелька)

Реконструкція

Зевс Олімпійський

Реконструкція

Афродіта Мілоська Аполлон Бельведерський

**Мирон
Дискобол**

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ЖИВОПИС

Чорнофігурний розпис кераміки

Червонофігурний розпис кераміки

ВИДОВИЩА У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

За Ф. Ніцше, аполлонічний первень символізує порядок, ясність і світло. Протилежне виражено в образі Діоніса. Культ Аполлона був характерний для давньогрецької аристократії, а Діоніс символізував сільську стихію родючості та сп'яніння. Його свита – козлоногі сатири, силени та менади в танку уособлювали стихії життєдайної природної вітальності.

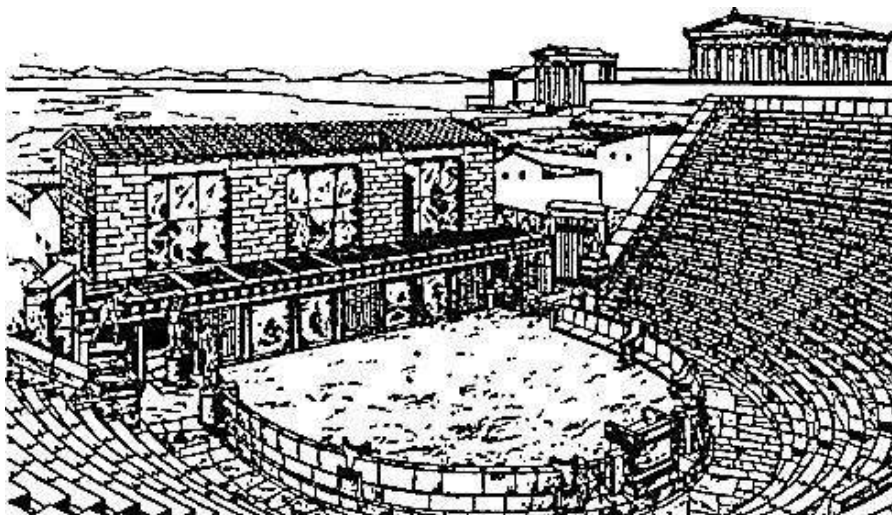

Діоніс та менади

Сатири у діонісійській процесії

З діонісійських містерій, у ході яких живцем роздирався й поїдався офірний цап, який втілював юного сина Зевса Діоніса, пожертого Зевсовими ворогами-титанами, народився давньогрецький театр.

Давньогрецький театр

Акторські маски

Театральна вистава у Давній Греції

Орфей, уособлення музики й поезії, міфічне особа.

Він так гарно співав і грав на лірі, яку він отримав від Аполлона, що усмиряв диких звірів і приводив в рух дерева і скелі.

**Давньогрецькі музики з флейтою, арфою та кіфарою
Танцюристки з тамбурином (тимпаном) і кімвалами**

Подвійна флейта

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА СПОРТ

Олімпія

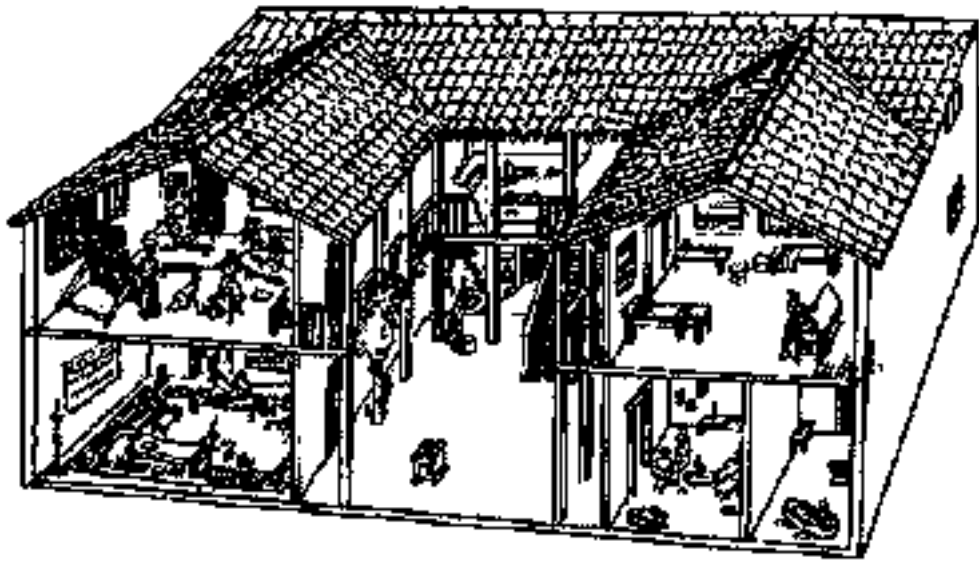
Олімпійські ігри античності – низка змагань між представниками міст-держав і царств *Стародавньої Греції*. Ігри були символом єдності *еллінів*. На час *Олімпійських* ігор воєнні конфлікти припинялися.

Вшанування олімпіоніка

ПОБУТОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Давньогрецьке житло

Давньогрецькі меблі

Давньогрецький одяг

Давньогрецьке взуття

Давньогрецькі зачіски

Орнамент

**Давньогрецьке
дзеркало**

Орнамент

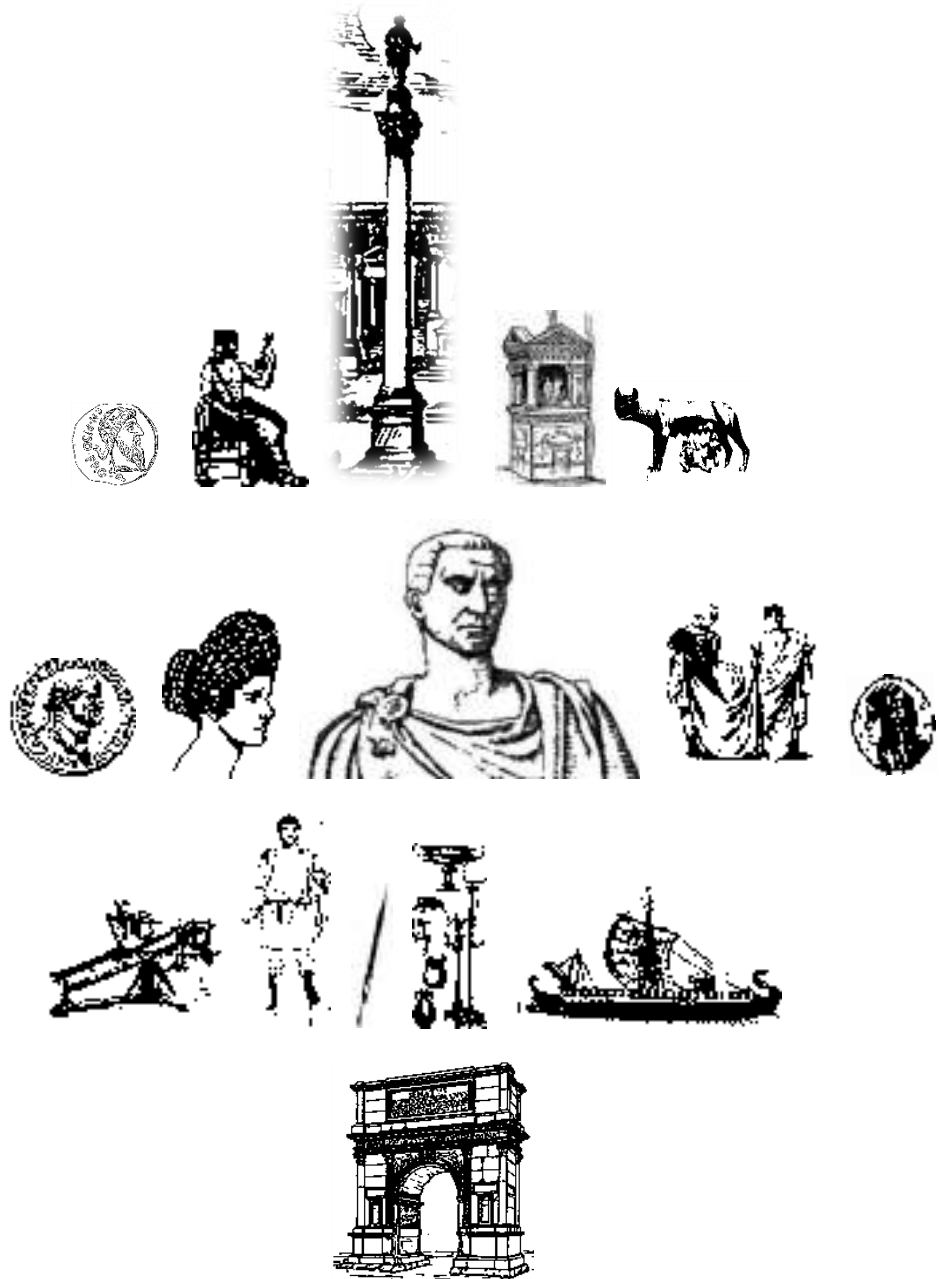
Побутова сцена

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Охарактеризуйте пантеон олімпійських богів. Чому їх називали олімпійськими? Чому стародавні греки часто доповнювали імена богів пишномовними титулами? Наведіть приклади подібних титулів.
2. Що таке *містерії*? Яку роль вони грали у релігійному житті Стародавньої Греції?
3. Що таке *поліс*, *демос*, *ілоти*? Охарактеризуйте особливості державного устрою Афін та Спарти. Яку роль у суспільному житті стародавніх греків відігравала агора?
4. Як історично співвідносяться крито-мікенська та грецька культури?
5. Які думки існують щодо призначення Кносського палацу та відповідності його міфічному Лабіринтові? Де він розташований?
6. Які статуї архаїчного періоду іменувалися *курсом* і *корою*? Що мала передати, за авторським задумом, т. зв. «архаїчна посмішка» в скульптурі цього періоду?
7. Охарактеризуйте два давньогрецьких типи вазопису та техніки їх нанесення. У якому типі вазопису людські фігури виглядають більш натуралістично?
8. Чому давньогрецький театр немає даху? Яку природну основу використовували тут архітектори? Що таке *амфітеатр*? Яким була функція театру як виду мистецтва у Стародавній Греції? Що таке грецький хор і якою була його роль у виставі? Хто мав право бути актором – чоловіки чи жінки? Які сучасні споруди будуються за принципом давньогрецьких театрів?
9. Що Вам відомо про Гомера? Про що розповідається у двох його знаменитих поемах? Яким розміром вони написані?
10. Що Ви знаєте про творчість Есхіла, Софокла, Еврипіда? Що виступало основними темами їхніх творів? Чому греки віддавали перевагу трагедіям? Назвіть найвідомішого давньогрецького комедіографа.
11. Охарактеризуйте основних представників давньогрецької філософії.
12. Назвіть найвідоміших давньогрецьких науковців та охарактеризуйте їхній внесок у розвиток культури.
13. Чому саме Стародавня Греція стала батьківщиною фізичної культури? Яку громадянську функцію виконували статуї *олімпіоніків*? Охарактеризуйте особливості давньогрецьких олімпіад.
14. Назвіть ознаки типового давньогрецького храму. Що таке *фронтон*, *портик*, *колонада*?
15. Опишіть систему давньогрецьких ордерів. Що таке *база*, *антаблемент*, *каннелюри*, *капітель*?

16. Чим відомий храм Артеміди Ефеської? Хто така Артеміда? Герострат?
17. Де розташований *Акрополь*? Якому богу (богам) він був присвячений? Чи зберігся до наших часів?
18. Чому грецькі архітектори прагнули злити свою споруду з пейзажем?
19. Що таке *Ерехтейон* та *каріатиди*? Що таке *Парфенон* і яку роль він грав в ансамблі Акрополя?
20. Чи цінували стародавні греки природну красу та виразність білого мармуру у своїх статуях?
21. Чи одразу греки прийшли до антропоморфних зображень богів? Що в статуй Артеміди Ефеської нагадує давньоазійські божества?
22. У чому полягає відмінність грецьких статуй епохи класики від статуй епохи архаїки? Поясніть, чому Афродіта Мілоська вважається шедевром класичної скульптури.
23. У стародавніх греків існувало поняття *калокогатії*. Що воно означало? Як втілювалося у скульптурі?
24. Охарактеризуйте творчість Мирона та Фідія. Назвіть їх найзнаменитіші роботи.
25. Чи користувалися пошаною у Стародавній Греції музика й танці? Де і коли вони функціонували?

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Протягом сторіч Рим змінювався географічно, геополітично та культурно, пройшовши шлях від невеликого й замкненого аграрного

суспільства до імперії, що запанувала майже в цілому світі й залишила потужну культурну спадщину.

Основні етапи цього шляху: Римське Царство (753–509 до н. е.), Римська республіка (509–27 до н. е.) і Римська імперія (27 до н. е.– 395, Західна; 395–476, Східна; 395–1453). Особливо значний в культурному відношенні період з I по V століття нашої ери – епоха найвищого розквіту античної культури.

У 476 році н. е. Римська імперія впала під навалом варварів, ставши жертвою своєї надмірної грандіозності, розбещеності та багатства. Монументи, прекрасні палаци, колонади, фрески, скульптура, бібліотеки – все було знищено.

Загибель Риму означала загибель античної культури взагалі. Але цією минувшиною культура живилася ще не одне тисячоліття. Слово історикові Т. Момзену: «Над греко-латинським морем опустилась історична ніч, і відвести її не було змоги, але Цезар дав все ж таки вимученим народам доживати вечір свого розвитку в стерпних умовах. А коли, після довгої ночі, зайнявся новий історичний день і нові нації потягнулися до нових, високих цілей – у багатьох з них дало пишний цвіт насіння, посіяна ще Цезарем, і багато саме йому зобов'язанні своєю національною самобутністю».

ЕТРУСКИ

Загадковий народ етруски створив у 1 тис. до н. е. на Апеннінах власну цивілізацію, побудовану на приморській торгівлі та промисловості, з якою прийшлося воювати римлянам, котрі врешті-решт її поглинули. З етрусками інколи пов'язують Піфагора, навіть слов'ян, що сумнівно. Таємниче мистецтво етрусків свідчить про жагу життя та, водночас, містичне світосприйняття.

Етруський храм

Етруське начиння

Капітолійська вовчиця²⁷

Банкет

Надгробок

²⁷ Власне, статуя створена у Середньовіччі, але багато що вказує на її етруську генезу.

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Римляни уявляли богів як абстрактні узагальнення. Так, бога війни Марса спочатку вшановували просто у вигляді списа. Антропоморфізація з'явилася пізніше, під грецьким впливом. Римляни вірили в тих само богів, що й греки, шануючи їх під іншими іменами. Афродіта – Венера; Деметра – Церера, Діоніс – Бахус, Ерос – Амур (Купідон) тощо. Деяких богів просто запозичили в греків: Асклепія (Ескулапа) й Аполлона. Ставлення до релігії тут було утилітарно-практичне, обряди виконувалися доволі механічно, жерці активно займалися державними справами, й чимало видатних політиків знаходили шлях до влади саме через жрецький сан.

Богам приносилися жертви, у давнину навіть людські, пізніше, у цивілізований період, – жертви тварин.

РИМСЬКИЙ ПАНТЕОН

НАЙШАНОВАНІШІ В РИМІ БОЖЕСТВА

Т. зв. «Капітолійська трійця»:
Юпітер, Юнона та Мінерва.

Марс

Янус

Веста

Храм Вести Весталка

Зображення
пенат на монеті

Деякі боги були суто римськими, як, наприклад, **Янус**, покровитель входів і виходів, початків і кінців. Він зображувався як чоловік з двома обличчями.

Особливою пошаною у римлян користувалася, наприклад, **Веста** (грецьк. Гестія), богиня домашнього вогнища, якій служили *весталки*, незаймані жриці-дівчата, котрі не мали фізичних вад і належали до найшляхетніших родин. За втрату невинності весталку живцем закопували в землю.

Вшановувалися також численні т. зв. «менші боги» – на кшталт **ларів** і **пенат**, які за своїми функціями нагадували слов'янського домовика й оберігали обійстя.

БОГИ-ЧУЖОЗЕМЦІ

Завоювання заморських територій спричинило появу в Римі рабів-чужоземців, які мали власних божеств. Давньоримський пантеон постійно поповнювався іноземними божествами, елліністичними і східними. Популярним, наприклад, стали культу єгипетської Ізиди й іранського Мітри. Утім, влада пильно слідкувала, аби чужих богів на стало занадто багато.

**Служіння Ізиді
в римському Геркуланумі**

Ізіда

**Мітра вершить
ритуальне вбивство бика**

Фрески у святилищі Мітри

ДАВНЬОРИМСЬКА КУЛЬТОВА ВІДПРАВА

Найдавніші храмові споруди Риму були круглими спорудами – характерна архаїчна форма святилища у багатьох народів.

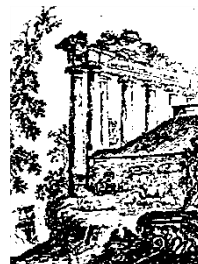

Храм
Вести

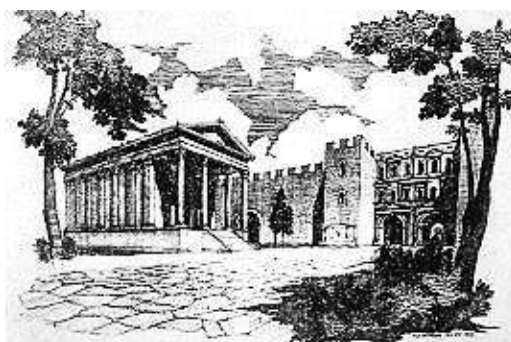
Храм
Геркулеса Переможця

Згодом, під грецьким впливом, з'явилися споруди відомого нам класичного типу.

Храм Згоди: реконструкція та нинішній вигляд

(побудований на честь досягнення згоди між патриціями та плебеями)

Храм Юпітера

Реконструкція

ДАВНЬОРИМСЬКЕ ЖРЕЦЬКЕ СЛУЖІННЯ

Жерці Стародавнього Риму (понтифіки) об'єднувалися в колегії, які регулювали їхню участь у державному житті: це були *авгури*, які ворожили по польоту птахів і поведінці священних курей; *діви-весталки* храму Вести; *салії*, жерці Марса, які керували підготовкою до війни; *гаруспики* – віщуни за нутрощами тварин; *луперки*, покликані оберігати скотарство і родючість та ін.; все курирували *понтифіки* Януса; Великий Понтифік був главою римської релігії в цілому.

Фламін Юпітера

Процесія понтифіків

Авгур

Урочисте
жертвоприношення

Гаруспія
(ворожіння по нутрощах жертви)

Домашній ларарій

Батько сімейства
приносить жертву ларам

Надгробок

ДАВНЬОРИМСЬКА МАГІЯ

Сцена чарівництва

У побуті римляни охоче вдавалися до ворожінь, хоча магія та чарівництво офіційно заборонялися державою.

Лялька для магічних операцій

Манускрипти з прокляттям і заклинаннями

В елліністичну епоху виник культ великого мага **Гермеса Трисмегіста** (Тричівеличного), який сполучав риси грецького Гермеса та єгипетського Тота. Гермесові Трисмегісту приписуються герметичні («закриті» для непосвячених) окультні книги.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Найдавнішим Римом, за переданням, правили царі, починаючи від легендарного Ромула, вигодуваного вовчицею.

Нума Помпілій

З ім'ям його наступника Нуми Помпілія римська історична думка пов'язувала встановлення суспільних законів, нібито продиктованих цьому цареві божественною істотою – німфою Егерією.

Після того, як сьомий за ліком цар Тарквіній Городовитий збезчестив знатну римлянку Лукрецію й та наклала на себе руки, римляни вигнали царів і встановили *республіку* (від лат. *res publica* – спільна справа). Відтак влада переходить до народних зборів, які обирають на певний термін *сенат* і двох *консулів*. Сенат (лат. *senatus*, від *senex* – старий) формувався з ради старійшин *патриціанських* (споконвічно римських) родів. Лише нобілі (аристократи) мали право носити тогу. Сенатори одягалися в урочисту тогу з червоною смугою.

Вбирання в тогу

Сенатор Цицерон

Місце, де знаходився Сенат

Виконавцями розпоряджень сенату та магістратів були *ліктори*, атрибутом яких стали *фасції*, зв'язки пруття, перетягнуті червоним шнуром або ремінцем, – це символізувало захист державності. Існували також *актуарії* – судові писарі.

Консул, ліктор та актуарій

ЮЛІЙ ЦЕЗАР

ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ РИМУ НА СВІТОВУ ІМПЕРІЮ

Паралельно з тим, як Рим ставав світовою наддержавою й завоював дедалі більше колоній, руйнуючи конкурентів на кшталт Карфагена, усе більше вимальовувалася потреба в централізованій, імперській владі. Остаточний перехід до імперського всевладдя однієї особистості пов'язується з особою Юлія Цезаря, видатного полководця, політика й письменника. І хоча після його вбивства у Сенаті імперський лад утверджувався доволі складно, ідея імперії перемогла, визначивши значною мірою долю світу й, в першу чергу, Європи. Середньовічні держави мислили себе спадкоємицями Риму.

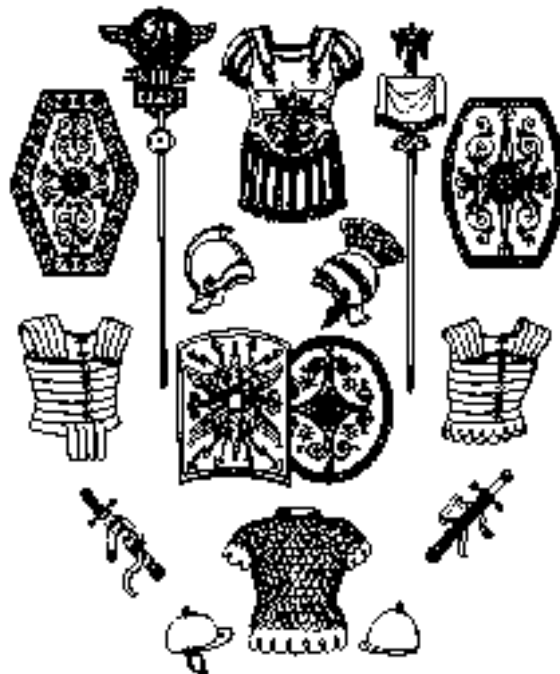

Політична культура Риму

«... коли Рим перетворився на світову державу, яка охоплювала величезні території, в тому числі й осередки давньої культури (Греція, Юдея та ін.), римляни відчували смак до всесвітнього панування. Як писав Вергілій, призначення римлянина – «правити світом». Закінчилося це все, як і слід було чекати, складанням світової імперії, дуже багатолікою та різномовною, з різним рівнем культури провінцій. Римський Сенат не міг впоратися з цим розмаїттям. На політичному обрії почали поставати полководці, які спиралися на армію та міську чернь. Починаючи з Юлія Цезаря, який проголосив себе імператором, Сенат відсторонюється від влади, а Римом, по суті, починають правити авантюристи, яким більш або менш пощастило. Не всі вони мали таланти й чарівність Юлія Цезаря: реально перед нами – галерея садистів, тиранів і розпусників, що втілили в собі деградацію античної культури з максимальною повнотою. У книзі Светонія *Життя дванадцяти цезарів* змальовано виразні портрети імператорів-чудовиськ – Тіберія, Нерона, Калігули, взагалі позбавлених морального почуття. До народу вони ставилися як до небезпечного ворога: характерна фраза Калігули, який шкодував, що римський народ не має однієї-єдиної голови, щоби відрубати її одним ударом. Найхарактернішою прикметою епохи стала вимога імператорів вважати їх за богів – вони

брали приклад з Александра Македонського, хоча переважна більшість претендентів на божественність не мала за душею нічого, окрім політичного цинізму. На площах римських міст з'явилися грандіозні статуї імператорів – часто у вигляді античного божества – перед якими палав вічний вогонь, і перехожі мушили кидати туди жменьку пахошів, аби засвідчити свою віру в божественність імператора. Саме за відмову робити це постраждала величезна кількість християн. Водночас практичні римляни, переконавшись, що деякі імператори царюють не більше року, знайшли дотепне рішення: робилась велична статуя, голова якої могла легко змінюватися на іншу: після чергового державного перевороту на залізний стрижень, вмурований в шию статуї, настромлювалась нова голова. Словом, саме Рим породив чисто язичницький культ держави як такої, й тут людина стає її рабом. Проте в цих непростих умовах відстоялося й виправдало себе в плинні часу *римське право*, яке будується на ідеї захисту особистості, недоторканості її та її приватної власності, якщо людина не вчинила злочину. Пізніше, вже у християнську епоху, римські закони були перероблені у відповідності з новими моральними нормами. Ці принципи в основному складають фундамент сучасного європейського законодавства взагалі».

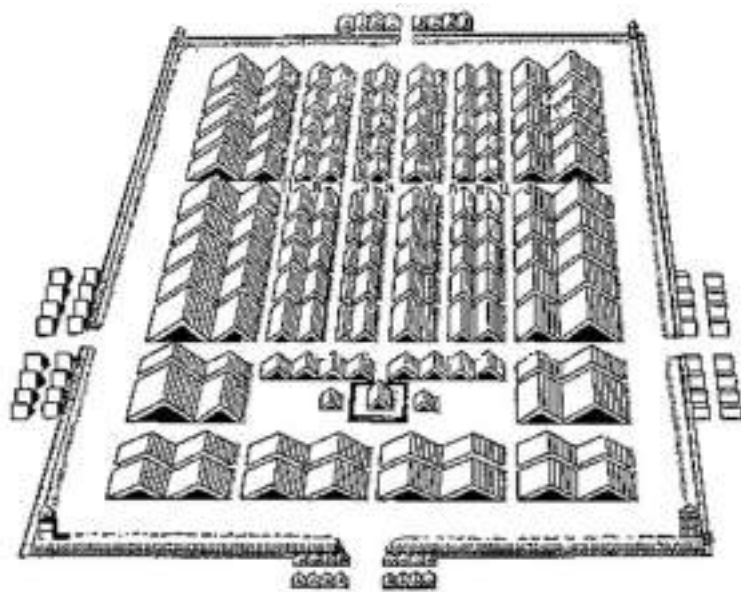
РИМСЬКА ВОЄННА МІЦЬ

Воєнна атрибутика римлян

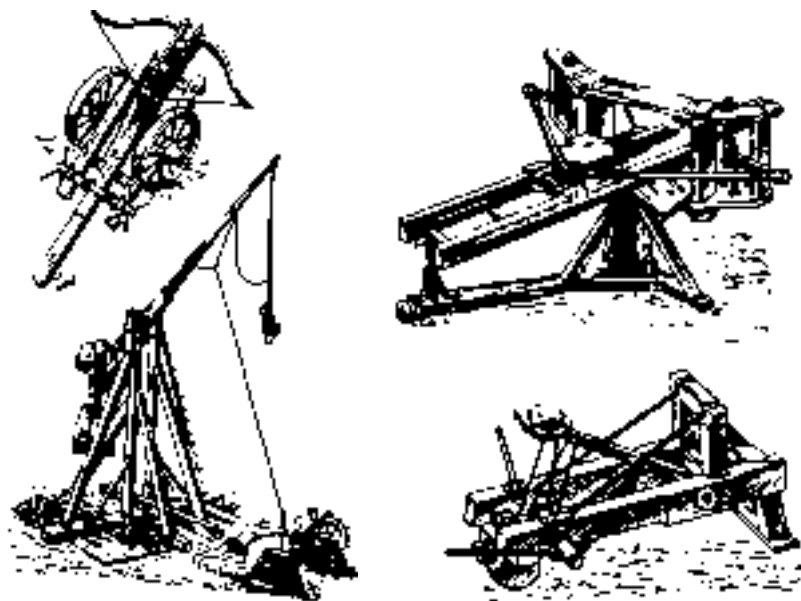
Римські легіонери

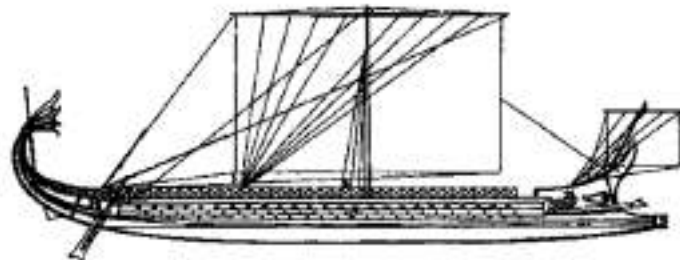
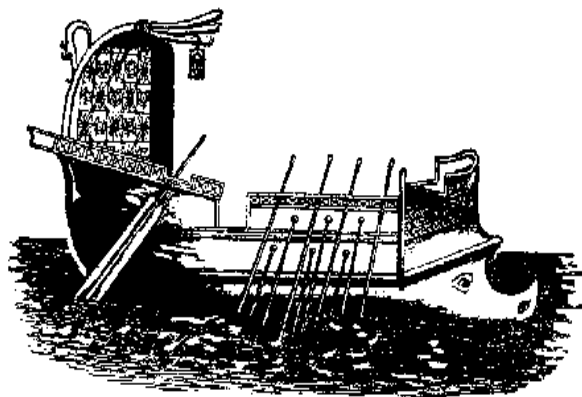
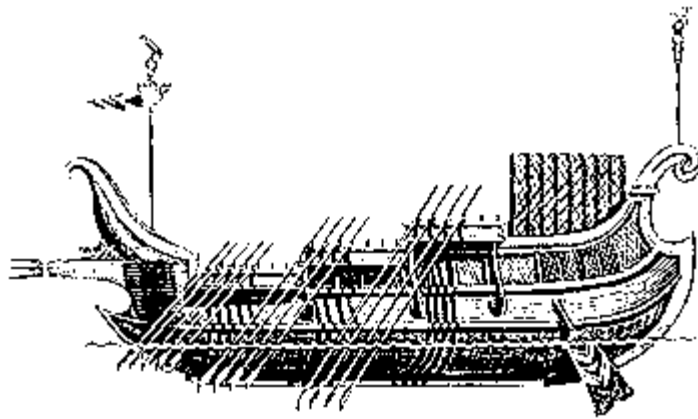
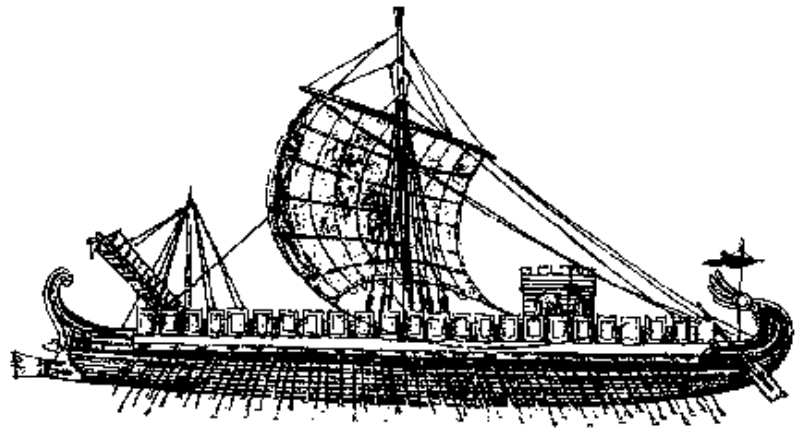
Військовий табір римлян

Т. зв. «черепаха» – штурм стіни ворожої фортеці

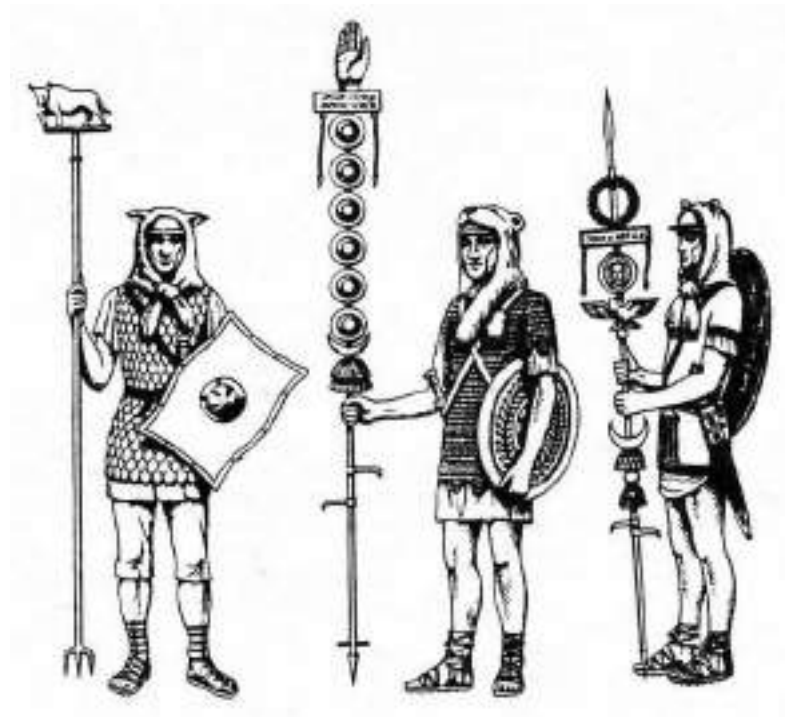
Воєнна техніка римлян

Римський флот

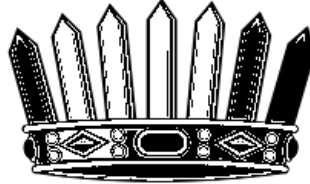

Римський орел

Римські військові штандарти

НАГОРОДИ ТА ПОКАРАННЯ У РИМСЬКОМУ ВІЙСЬКУ

РАБСТВО В РИМІ

Рабів не вважали за людей;
римські жінки не стидалися них, немов тварин

Ошийник з іменем володаря раба

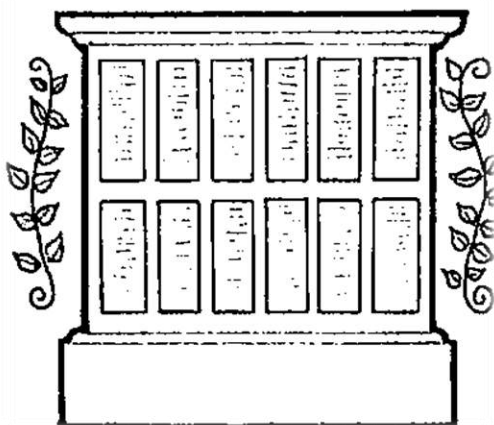
Продаж рабів

ВІЛЬНОВІДПУЩЕНІ

Рабів часом відпускали на свободу – зазвичай за викуп. Такі люди інколи могли досягти високих соціальних шаблів.

ЮРИДИЧНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

На 12-ти дошках було подано для обов'язкового вивчення напам'ять кожним громадянином положення про основи судочинства, умови подачі позову, взаємини кредитора та боржника, основи сімейного права, успадкування майна, опіки, поваги до святинь тощо.

Закони XII-ти таблиць, вирізьблені на мідних дошках і обов'язкові до засвоєння кожним громадянином

Укладання законів XII-ти таблиць

Богиня правосуддя
Феміда

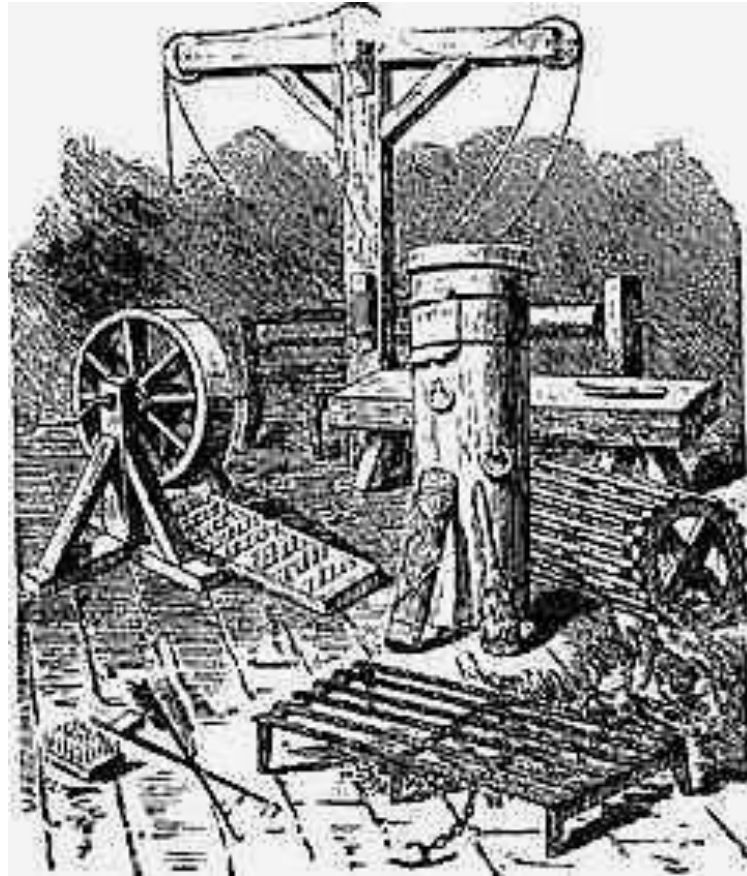

Шлюбна церемонія

Римський оратор

ПОКАРАННЯ В ДАВНЬОМУ РИМІ

НАУКОВО-ОСВІТНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Римська наука успадкувала грецький науковий пошук,
але мала в основному прикладний характер

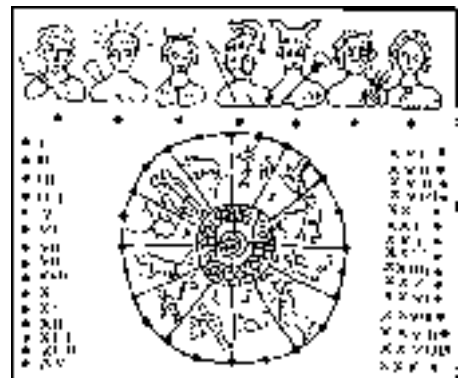

Шафа для зберігання рукописів

У Римській імперії поширилися астрономія, але її досягнення важко визнати беззаперечними. Так, **Клавдій Птоломей** відмовився від геліоцентричної теорії і запропонував теорію, згідно з якою центром Сонячної системи є Земля, а Сонце й інші небесні тіла обертаються навколо неї. Ця теорія була запозичена християнською думкою, і в Новий час трактувалася як антинаукова концепція. Утім, після відкриття теорії відносності, стало зрозуміло, що оцінка ситуації залежить від точки зору спостерігача. Астрологія же прийшла в Рим з Месопотамії і була популярна на початку нової ери та навіть пізніше.

Клавдій Птоломей

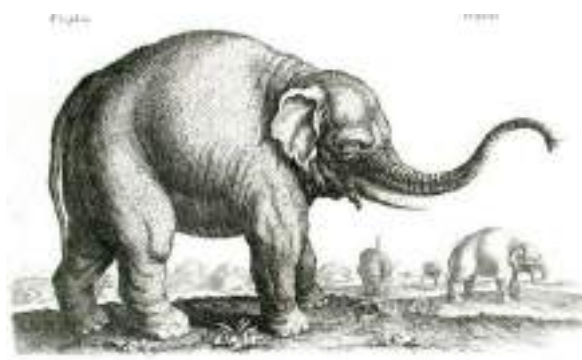
Зодіак Птолемея

ПРИРОДОЗНАВЧА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У другій половині I ст. Пліній Секунд (Старший) написав «Природничу історію», в якій містилися відомості з фізичної географії, ботаніки, зоології і мінералогії, етнографії, мистецтвознавства тощо. Зокрема він описав і територію нинішньої Південної України.

Протягом Середньовіччя «Природнича історія» була чи не єдиним джерелом позитивного знання про світ. На її основі почала будуватися гуманістична наука.

Пізніші ілюстровані видання книги Плінія та ілюстрації до них

ДАВНЬОРИМСЬКА МЕДИЦИНА

Давньоримський лікар Гален систематизував знання античної епохи в галузі медицини й уперше дав анатомо-фізіологічний опис людського тіла.

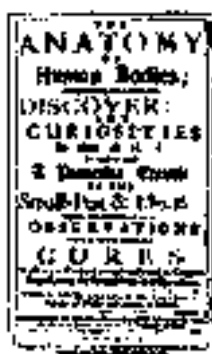
Давньоримський лікар Гален

Система кровообігу за Галеном

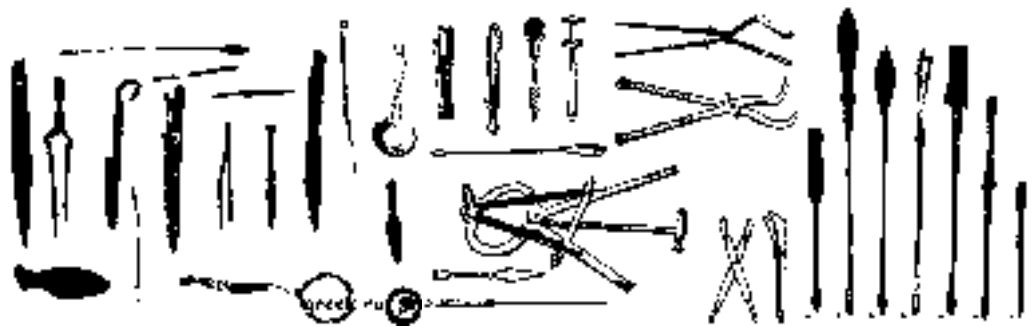
Гален розтинає труп

Видання Галена у Новий час

Панацея – покровителька медикаментозного лікування

Хірургічні інструменти римлян

Лікування пораненого воїна

ВИДАТНІ ІСТОРИКИ РИМУ

Тацит

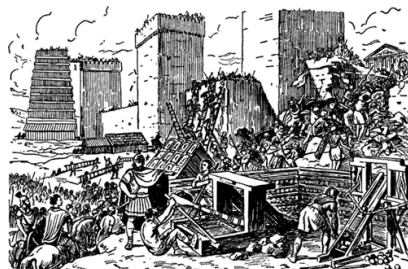

Тит Лівій

У сфері гуманітарних наук заслуговує на особливу увагу праця істориків Тита Лівія й Тацита. Перший створив монументальну «Римську історію від заснування міста», другий в «Аналах» та «Історії» змалював історію Рима та Римської імперії й подав цінні відомості про стародавніх германців.

Битва з Ганібалом

Осада фортеці римлянами

Побут германців

ЛІНГВІСТИКА В РИМІ

З римських філологів найбільш відомий
Марк Теренцій Варрон,
автор твору «Про латинську граматику» в 25-ти книгах.

Праця Варрона являє собою важливий етап у розвитку античного мовознавства. У його трактаті представлена цілісна концепція розвитку та функціонування латинської мови. Ця концепція справила значний вплив на подальшу граматичну традицію, про що свідчить переконлива статистика цитування Варрона. Низка наукових положень, сформульованих Варроном, залишаються актуальними і для сучасних лінгвістичних досліджень.

ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНІ ЗДОБУТКИ СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН

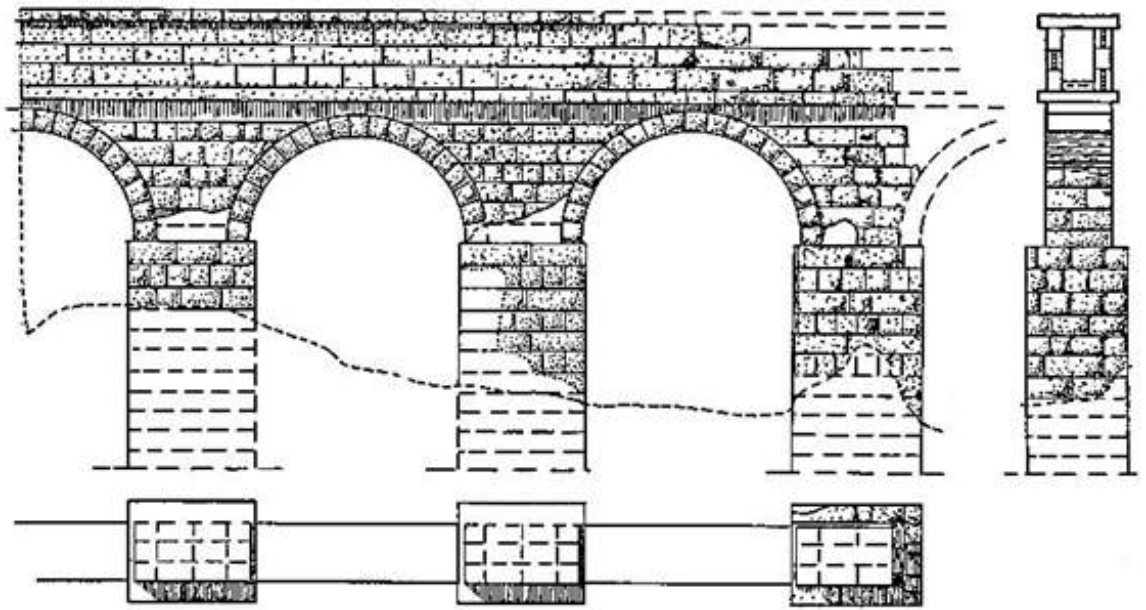
Римська культура широко поширилася в Середземномор'ї завдяки римським інженерам і технікам. Вони значно вдосконалили технологію побудови аркових мостів (акведуків), а також капітально побудованих доріг, які служать і понині.

Аппієвий шлях

Кладка шляху Постумія

Римський акведук

Схема роботи акведуку

Використання **бетону** було новацією римлян, яку іменують «революція бетону». Завдяки цій техніці, бурхливо розвинулися архітектурні форми *арки, склепіння та купола*.

ОСВІТА В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Давньоримська *освіта* формувалася під грецьким впливом. Римляни намагалися найняти своїм дітям вчителя-грека або купити раба-грека. Вивчалися медицина, риторика, грецька граматики, а також література, музика й астрономія. Вітчизняні цінності теж бралися до уваги. Діти виховувалися в дусі поваги до вірувань і звичаїв предків та слухняності. На відміну від грецьких шкіл, у школах Риму були відсутні музика, спів, танці, спорт, позаяк вважалося, що ці предмети «спонукають більше мріяти, ніж діяти».

Римська школа

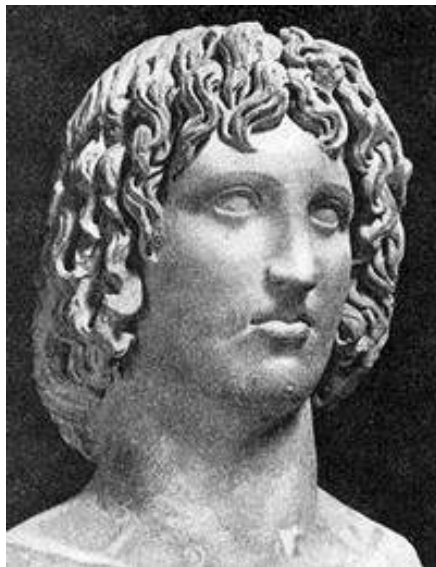
Спершу дітей навчали читати, писати та рахувати. У республіканському Римі школи ділилися на два рівні: для плебеїв – *елементарні*, для знаті – *граматичні*. Пізніше виникли школи *риторичні*. Вони призначалися найперше для дітей з аристократичних родин. Ритор мав високий соціальний статус; риторична освіта полягала в широкому загальногуманітарному розвитку особистості. Серед знаті практикувалася *домашня освіта*.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Римську літературу з найбільшою повнотою характеризують три автори епохи Августа, чю творчість іменують «золотим віком» художнього слова. Це поети-класики Вергілій, Горацій та Овідій.

ВЕРГІЛІЙ

Найвидатніший поет Стародавнього Риму, улюбленець імператора Августа, засновник «золотої латини».

«ЕНЕЇДА»

Найзнаменитіший твір Вергілія – героїко-епічна поема «Енеїда», написана в традиціях гомерівського епосу. Тут родовід римлян виводиться від троянського царевича Енея, котрий, після руйнації Трої, прибув морем до Італії й заснував тут нове суспільство. За Вергілієм, доля римлянина – правити іншими народами. Стиль поеми вражає експресивністю, накопиченням грандіозної образності, величною інтонацією.

Ілюстрація до «Енеїди» в стилі класицизму

Еней античного міфу

Уривок з поеми

Ще він не вимовив слів цих, як з півночі вихор із свистом
Бурею злинув, вітрила ударив, зняв хвилю до неба.
Тріснули весла, судно закрутилось і стануло диба.
Ось насувається зверху гора водяна прямовисна;
Ті аж на гребні зависли, а тим, розступаючись, хвиля
Дно показала, а там і пісок з глибини вивертає.
Три кораблі здужав Нот і метнув їх на скелі підводні;
В хвилях вони там стирчать, — вівтарями їх зуть італійці, —
Мов велетенський під плесом хребет. Три на скелі стрімчасті
Евр під мілини зіпхнув піскові, що аж жалко дивитись;
Прірву загачує ними, піском обгортає навколо.
Той корабель, що ним вірний Оронт із лікійцями їхав,
Перед очима Енея хвиля морська велетенська
Б є у корму, і пірнув стрімголов, у безодню скотившись.
Збитий керманіч; аж тричі судном закрутила на місці
Хвиля рвучка, і бездонна пучина його поглинула.
Зрідка спливали в безмежнім просторі крутої безодні
Зброя мужів, і бервена, й багатства троянські на хвилях.

Переклад М. Білика

РЕЦЕПЦІЯ «ЕНЕЇДИ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

І.П. Котляревський – засновник нової української літератури; його бурлескна поема «Енеїда» була написана в річищі загальноєвропейського подолання класицизму, але не панівною тоді в імперії російською мовою, а мовою, якою розмовляв простий український народ.

Як ось і море стало грати
Великі хвилі піднялись,
І вітри зачали бурхати,
Аж човни на морі тряслись.
Водою чортзна-як крутило,

Що трохи всіх не потопило.
Вертілись човни, мов дурні.
Троянці з страху задрижали,
І що робити, всі не знали,
Стояли мовчки всі смутні.

ГОРАЦІЙ

Горацій ушавлений як автор од – хвалебних пісень. Горацієві «Оди», від початку задумані як епістоли сільського жителя столичним друзям, вирізняються елегійною філософічністю, багатством змісту та художньою досконалістю. Горацій цілковито в полоні ритмів природи, зміни природних циклів; він насолоджується плином мінливих речей і закликає шукати в житті щастя та спокою на лоні природи.

ДО ДЕЛЛІЯ

(уривок)

В біді від смутку ти вберегти зумій
Погідний дух свій, в щасті – від радості,
Котра, бува, й межі не знає,
Деллію милий, бо ти ж із смертних –

І ним зостанеш, хоч і сумуй весь вік,
А хоч при святі все попивай собі
Фалерну кращого, старого,
В затінку десь у траві здрімнувши.

Для кого, друже, глянь, із тополею
Могутня сосна в тіні одній злились
Гостинно так, а цей струмочок
Змійкою в'ється, дзюрчить – для кого?

Переклад А. Содомори

ОВІДІЙ

Овідій був талановитим ритором і політиком, але увійшов у історію як геніальний поет. Творчість його сягає висот духу: у поемі «Метаморфози» він інтерпретував і систематизував численні античні міфи, надавши їм естетичної завершеності. Овідій був аристократом, наближеним до трону, й щасливо насолоджувався життям. Та у 8 р. н. е. імператор Август і несподівано заслав поета у далекі провінційні Томи (нині м. Констанца на території Румунії). Причиною, скоріше за все, стала легковажна поема «Мистецтво кохання», яку поет подарував дочці імператора Юлії, котра не відзначалася високою моральністю. Так була зламана доля одного з найбільш видатних поетів світу.

МЕТАМОРФОЗИ

Дух пориває мене: про нові починаю співати
В змінених формах тіла. О боги, - бо ж од вас переміни,-
Задум співця надихніть: відтоді, коли світ народився,
Ген аж до наших часів доведіть нестихаючу пісню.
Поки ще море й земля появилися, поки над ними
Небо прослалось, обличчя однакове мала природа.
Хаосом потім назвали її - велетенська, безладна
Купа, сама бездіяльна вага, де, поєднане будь-як,
Зібране з різних кінців, клубочилось речей всіх насіння.
Світові сяйва свого не являв ще Тітан променистий,
Не поновляла сріблястих рогів, наростаючи, Феба.
Ще не повисла Земля, ще в повітрі легкім її власний
Не врівноважив тягар; у ту пору ясна Амфітріта
Не простягала ще рук лазурових уздовж суходолів.
Скупчились там, перемішані, води, земля і повітря...

Переклад А. Содомори

**Французьке видання
«Метаморфоз» XVII ст.**

Ілюстрація П. Пікассо до «Метаморфоз»

МИСТЕЦТВО КОХАННЯ

Вся ця біда – од жінок: їх любовне бажання сильніше
Й шалу у ньому завжди більше, ніж в чоловіків.
Сумнівів, отже, не май: будь-яка може стати твоєю;
Хтозна, чи з-між багатьох мовила б "ні" хоч одна.
Хай і відмовить якась, але кожній лестять залицяння,
Хоч ошукався – дарма: що та відмова тобі?
Чи ошукався, однак? Таж нове залицяння – солодке:
Більше сусідське добро нам до душі, ніж своє.
Завше-бо й нива чужа урожаєм багатшим рясніє,
Завше й чужа череда вим'я повніше несе.
Спершу служницю пізнай, що при тій, котру звабити хочеш:
Так ти полеглиш собі до господині підхід.
Чи до своїх таємниць підпускає служницю, дізнайся,
Чи в тій прихованій грі з нею вона заодно.
Спробуй, якщо все це так, підкупить, ублагати служницю:
Схилиш її на свій бік – легко досягнеш мети.
Час підбери (на це – й лікар зважає), коли господиня
Без намовляння твого візьме принаду з гачка;
Візьме ж охоче тоді, коли солодко, гоже їй буде...

Переклад А. Содомори

КАТУЛЛ

Головна поетична тема лірики Катутла – кохання. Любовні вірші він почав писати ще підлітком. Окрім кохання мало що привертало його увагу. Інколи автор звертається до друзів, скаржиться, що «гаманець вже затягнуло павутиння» тощо. Але основний пафос його віршів – непереборна сила пристрасті, яка може привести до загибелі.

Жиймо, Лесбіє, жиймо і любімось!
Поговори лихі дідів сердитих
Мідяком найщербатішим цінуймо.
Сонце зайде на ніч і зійде вранці,
А для нас, як померкне світло денне,
Ніч без краю спаде і сон довічний.
Так цілуй же мене сто раз і двісті,
Знову тисячу раз і знову сто раз,
Та й до тисячі знов і знов до сотні.
А як буде у нас багато тисяч,
Помішаємо всі і лік забудем,
Щоб із заздрих ніхто та не позаздрив,
Стільки наших цілунків налічивши.

Владарка каже моя, що моєю б вона залишилась,
Навіть коли б її втіх батько богів зажадав.
Але що кажуть жінки своїм легковірним коханцям,
Тільки б на вітрі писать та на текучій воді.

В серці - кохання й ненависть. Чому? – ти питаєш. – Не знаю.
Та відчуваю в собі біль цей і мучусь, терплю.

Переклад М. Зерова

РИМСЬКА СКУЛЬПТУРА

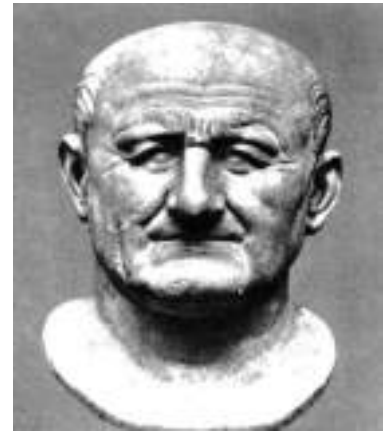

Імператор Август

РИМСЬКИЙ ПОРТРЕТ

Портрет Цицерона

Портрет імператора Веспасіана

Портрет імператора Вітеллія

Т. зв. «Бюст Брута»

Подружній надгробок

ФАЮМСЬКИЙ ПОРТРЕТ

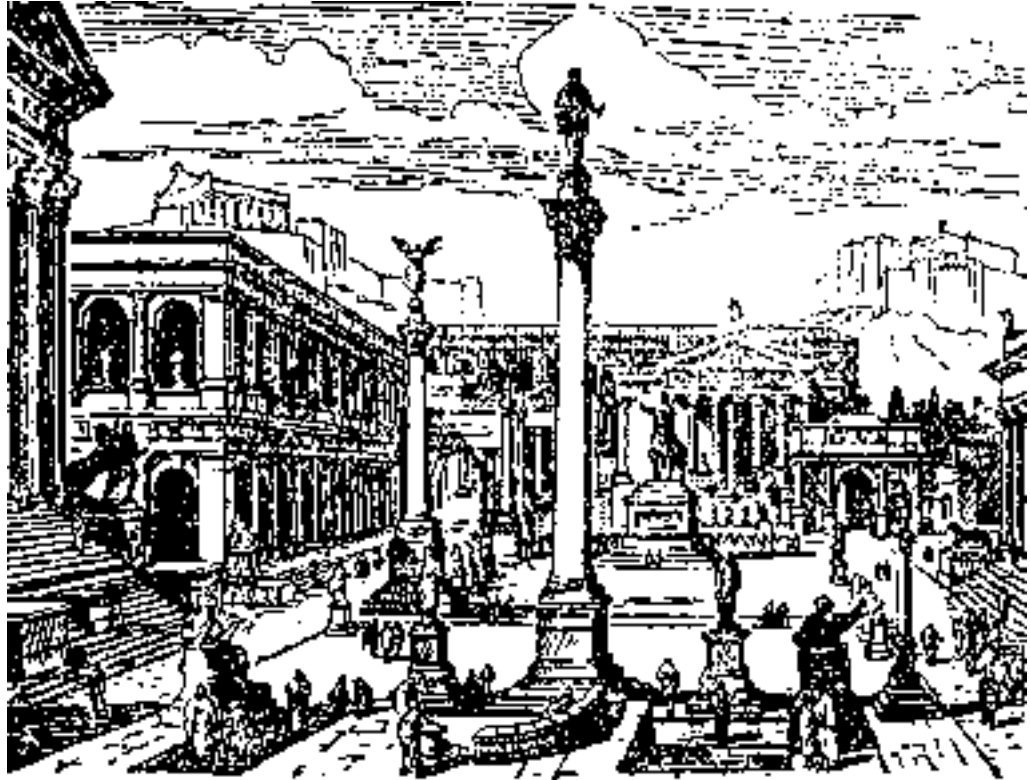

ДАВНЬОРИМСЬКИЙ ЖИВОПИС

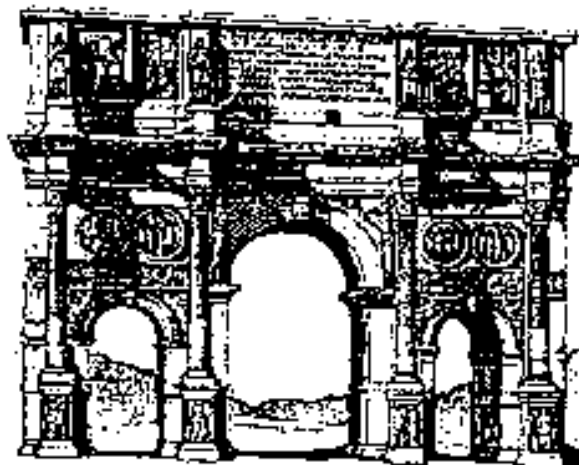
(помпейські фрески)

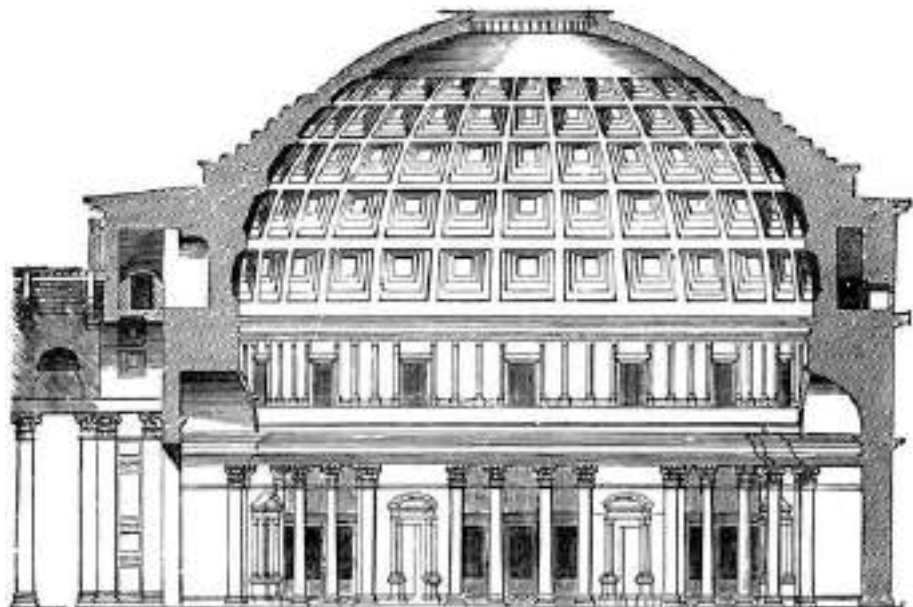
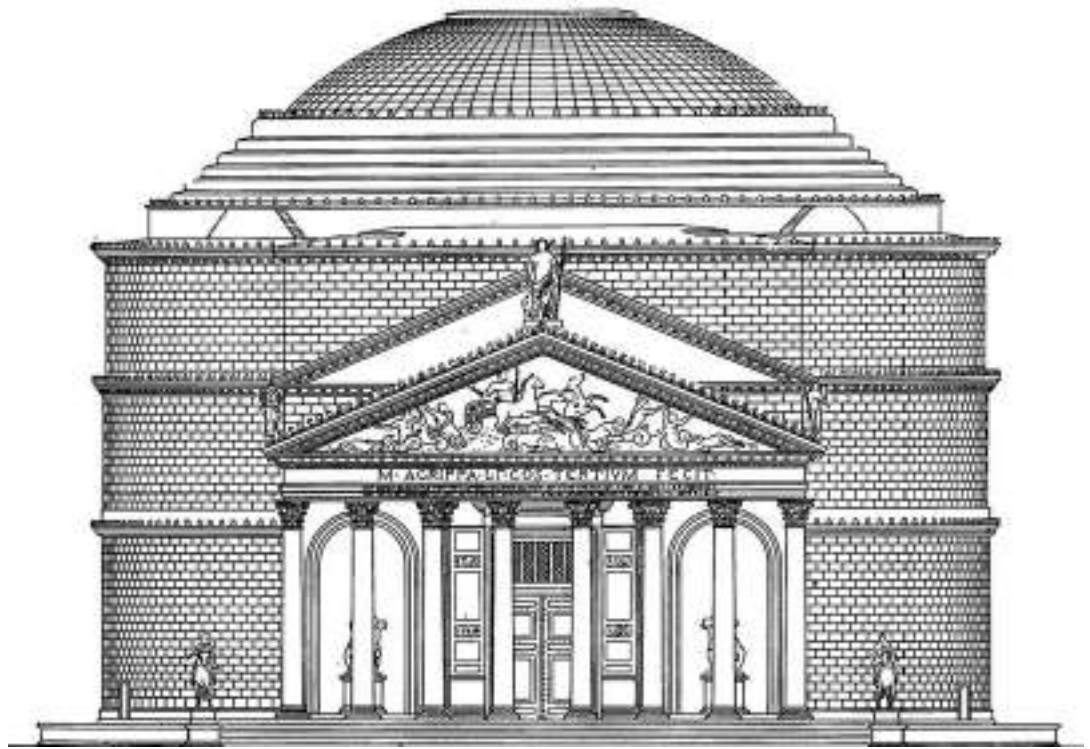
АРХІТЕКТУРА СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН

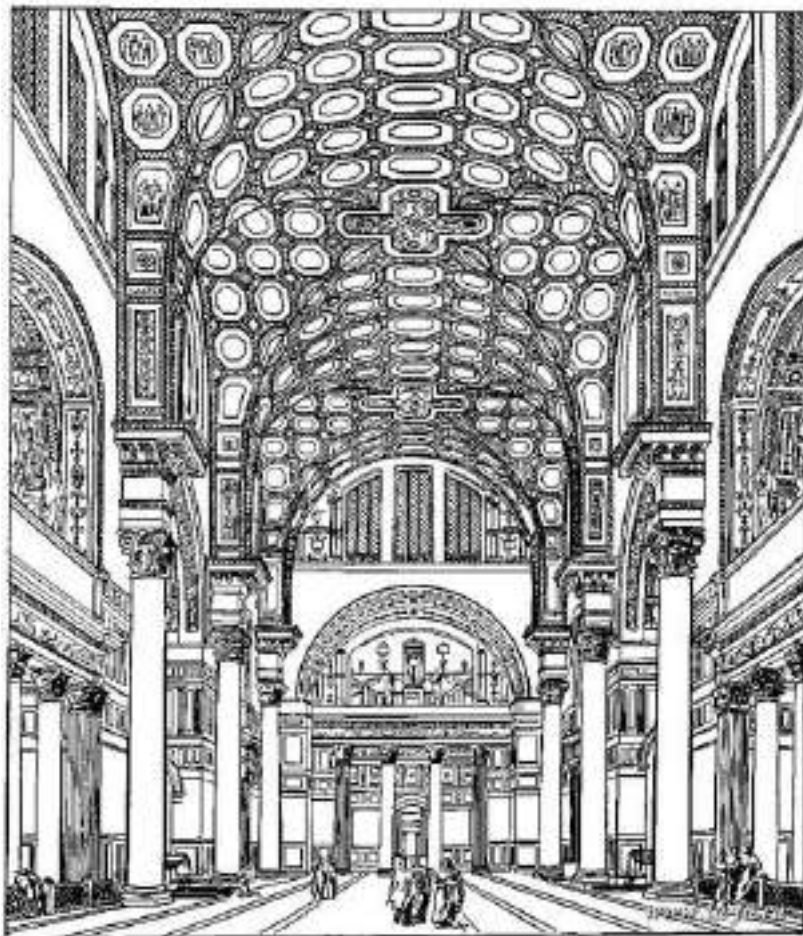
Римський форум

Арка Константина

Пантеон – храм усіх богів

Терми Каракалли

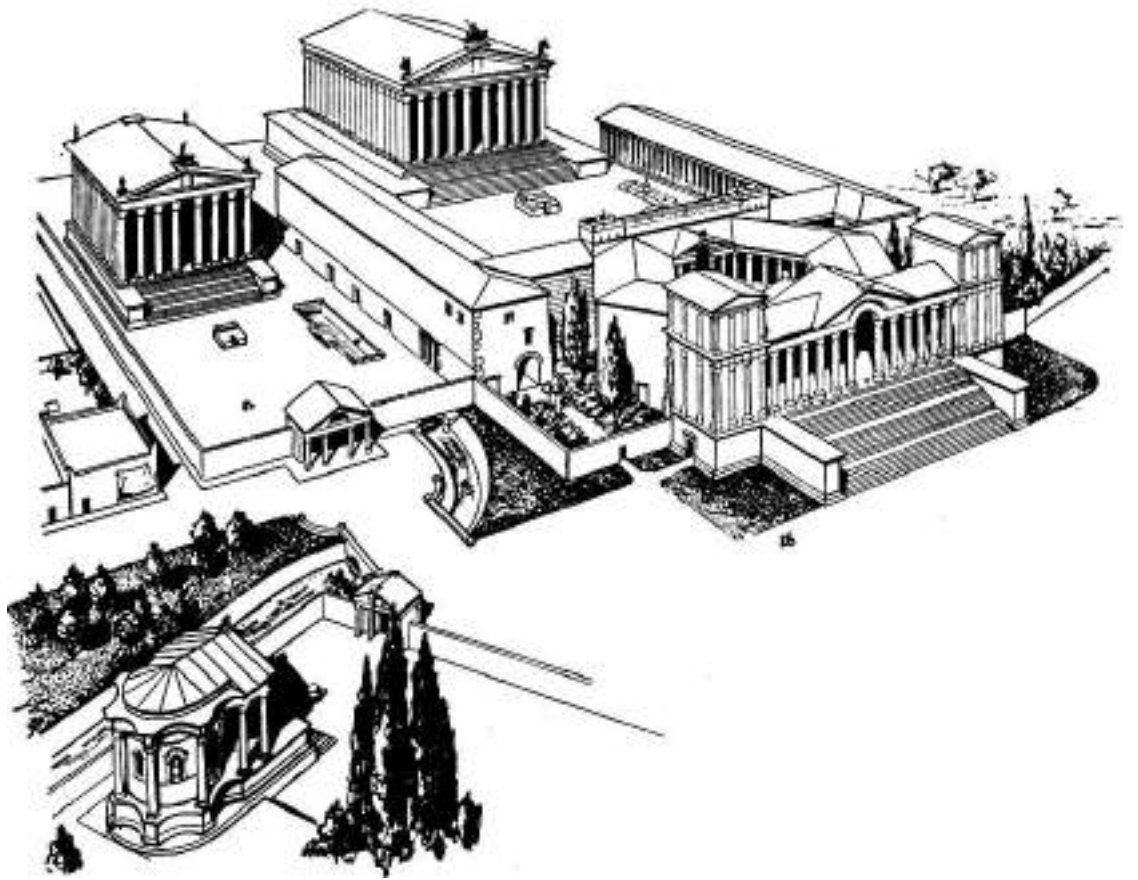
Реконструкція

Можна зустріти думку, що римська історія творилася значною мірою саме в термах – величезних публічних лазнях, облаштованих садами, спортивними майданчиками, бібліотеками та навіть кімнатами для кохання.

Терми Діоклетіана

Реконструкція

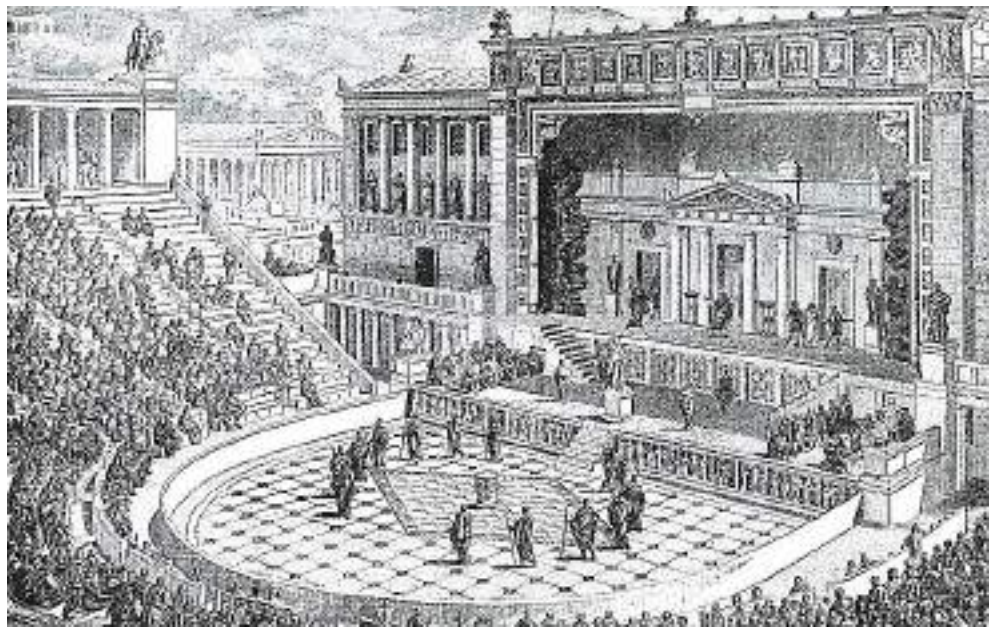
Ансамбль Баальбек

Палац Діоклетіана

ВИДОВИЩА В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

ТЕАТРАЛЬНО-МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Вистава в давньоримському театрі

Статуетка актора

Актор, що обирає маску

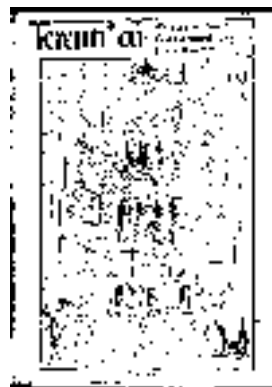

Статуетка актора

Театральні маски

ВИДАТНІ КОМЕДИОГРАФИ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ ПЛАВТ І ТЕРЕНЦІЙ

Видання творів Плавта і Теренція XVIII та XV століть і
рукописна ілюстрація до комедії Теренція

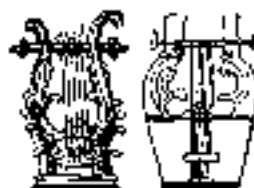
У комедії Плавта «Псевдол» постає карикатурно змальований раб-інтриган і шахрай.

У комедії Теренція «Самоучитель» розгортається інтрига примирення батька з сином, який хоче одружитися з бідачкою. Тут звучить репліка «Homo sum, humani nihil a me alienum puto» («Я є людиною, тому ніщо людське мені не чуже»), яка стала крилатим висловом.

ДАВНЬОРИМСЬКА МУЗИКА

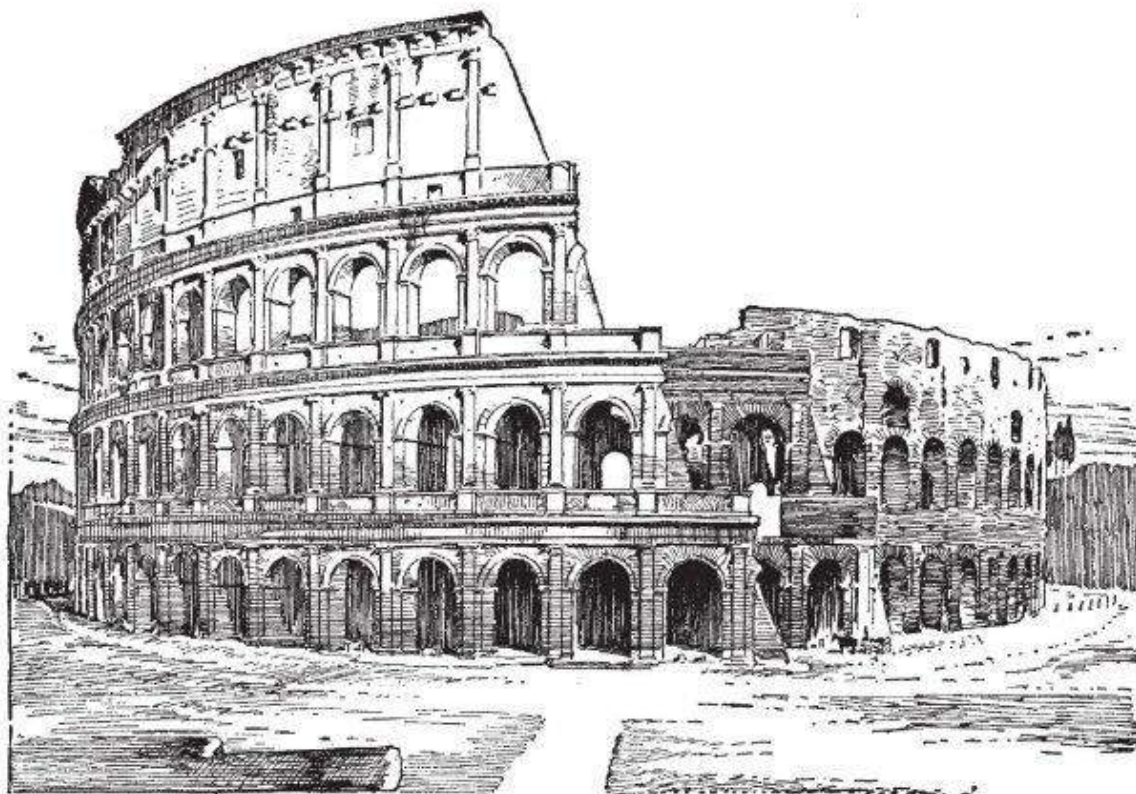

Давньоримські музики

Музичні інструменти римлян

ДАВНЬОРИМСЬКИЙ ЦИРК

Колізей

Римський натовп: в очікуванні «хліба й видовищ»

ГЛАДІАТОРИ

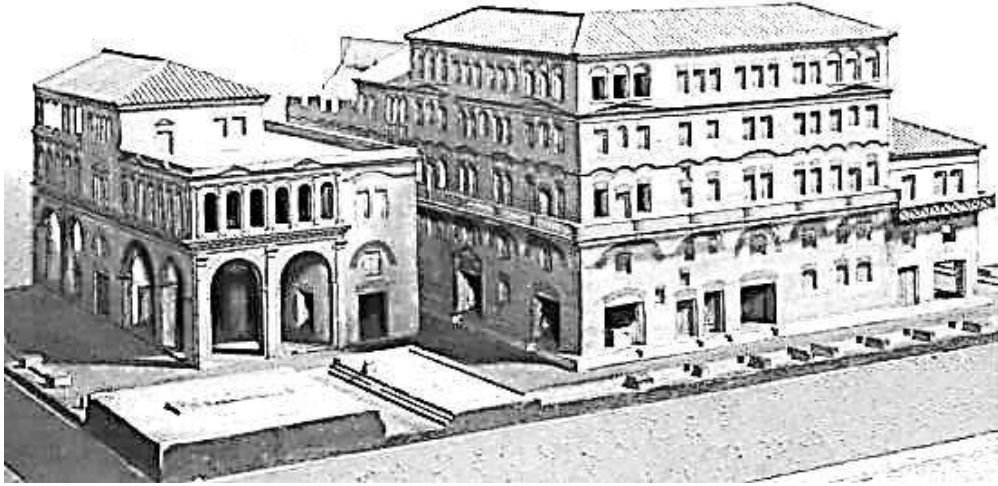

Гладіаторські ігри виникли зі звичаю примушувати полонених битися до смерті на могилах загиблих римлян: це було жертвою на честь героїв. В імператорському Римі криваве видовище стало розвагою; бували випадки, що сенатор у білосніжній тозі кидався на арену аби напиться крові з роз'ятреної вени загиблого бійця.

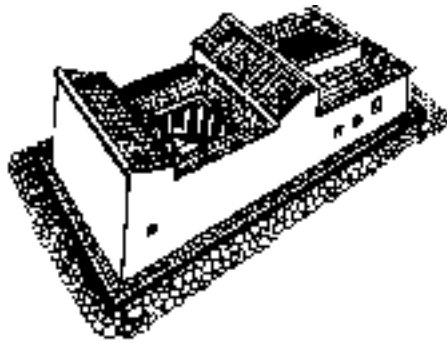
**Тіло загиблого гладіатора
витягають з арени крізь «ворота свободи»**

ПОБУТОВА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Багатоповерхові будинки римських міст
Реконструкція

**Приватний будинок
заможного римлянина**

**Атріум
римського будинку**

«Вілла містерій» поблизу Риму

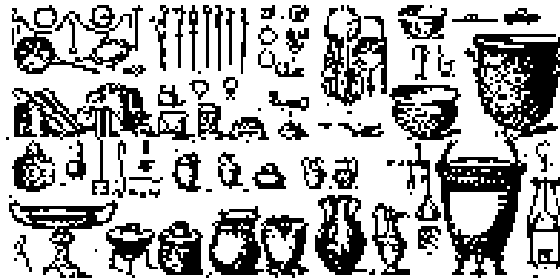
Римська знать

Прості римляни

Римські зачіски

Римський посуд

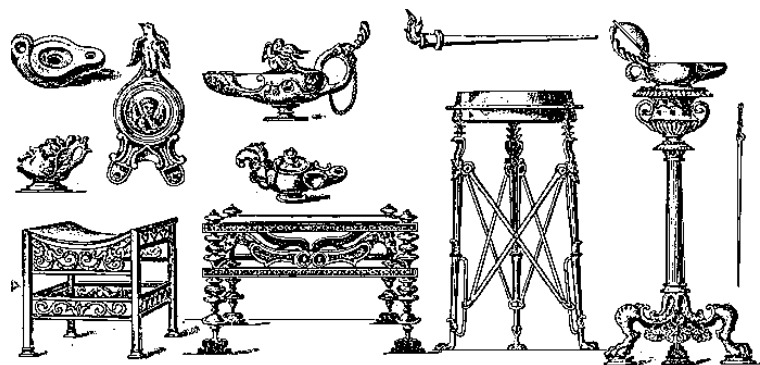
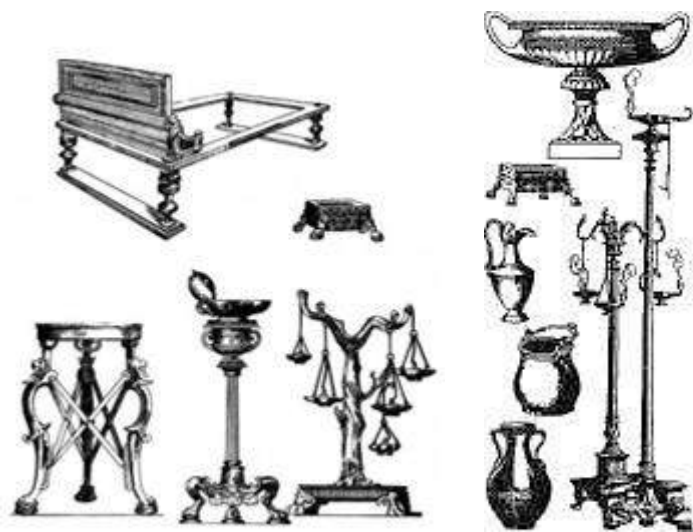
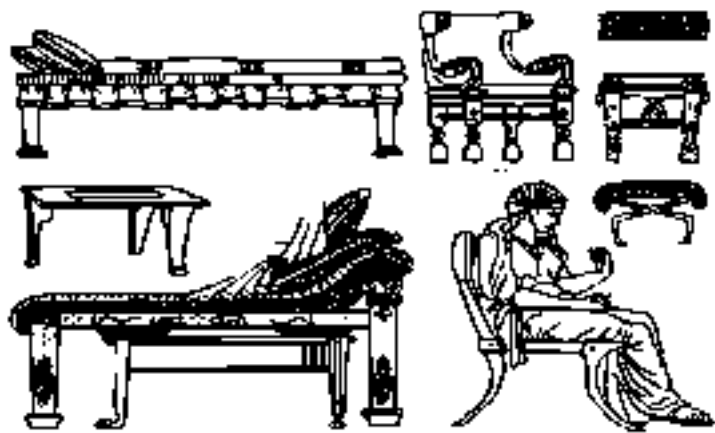
Взуття римлян

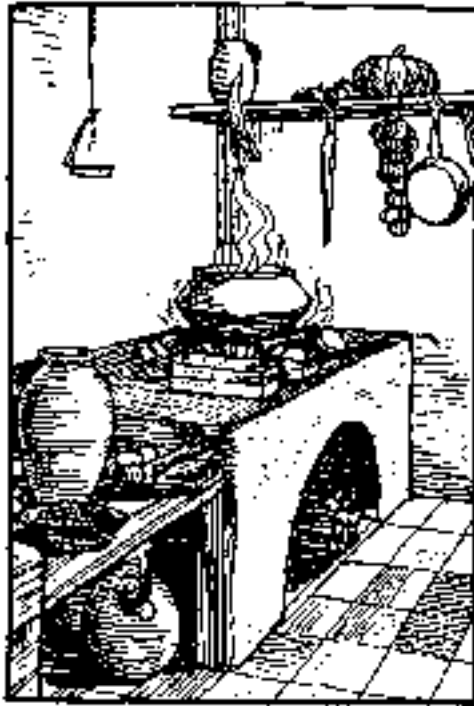
Монети римських імператорів – Тиберія, Августа, Веспасіана

Римська біжутерія

Римські меблі

Римська кухня

Кухар

(зазвичай найманий)

Випічка хліба

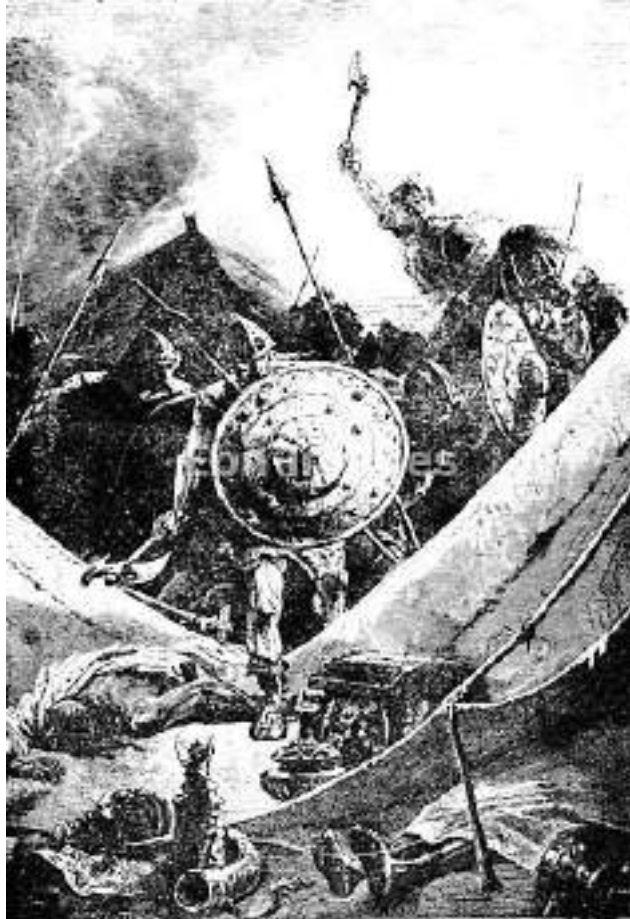

Бенкет римлян-аристократів

Плебейська таверна

ЗАГИБЕЛЬ РИМУ ПІД НАВАЛОЮ ВАРВАРІВ

Римські руїни

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Як співвідносяться давньоримські та давньогрецькі божества? Наведіть приклади суто давньоримських богів. Чому римляни інколи приєднували до свого пантеону богів інших народів?

2. Хто такі понтифіки? Які види жрецьких колегій існували у Римі? Охарактеризуйте культ Вести.

3. Яку роль грала магія у давньоримському житті? Хто такий Гермес Трисмегіст? Коли виникає його культ?

4. Чим прославилися Закони 12 таблиць?

5. Охарактеризуйте структуру римського суспільства. Коли й чому Рим почав перетворюватися на світову імперію?

6. Що Ви знаєте про культ імператора в Римі? Як цей культ утверджувався через мистецтво? Охарактеризуйте найвидатніших давньоримських імператорів та їхній внесок у розвиток культури.

7. Наведіть конкретні аргументи на підтвердження думки, що давньоримська наука мала насамперед прикладний характер.

8. Як співвідносяться етрусська та римська культури? Що спільного та відмінного між архітектурою етрусків та стародавніх греків?

9. У якому міфі фігурувала Капітолійська вовчиця? Емблемою якого міста вона стала?

10. На честь яких подій зводилися тріумфальні арки? Як це пов'язано з утвердженням культу імператора? Назвіть найвідоміші тріумфальні арки.

11. Чим відрізняється тріумфальна колона римського цезаря від аналогічних творів мистецтва Стародавнього Сходу? Які риси грецької художньої традиції тут відчутно? Охарактеризуйте це на прикладі колони Траяна.

12. Що таке римський форум? Яким було його призначення? Що він являв собою в архітектурному відношенні?

13. Які події відбувалися на аренах римських цирків? Споруди подібної форми будуються й зараз; як вони називаються? У якій сфері культури функціонують?

14. Що означає слово «Колізей»? У чому специфіка цієї споруди?

15. Хто зазвичай ставав гладіатором? Яким було місце цієї людини у структурі римського суспільства? За яких умов гладіатор міг бути звільнений?

16. Що таке терми? Яку роль вони відігравали у культурному житті Стародавнього Риму? Які риси архітектури терм успадкував інтер'єр майбутніх християнських соборів? Назвіть найвідоміші римські терми.

17. Охарактеризуйте функцію та архітектурні особливості римського акведуку.

18. Що означає слово «Пантеон»? Що мав символізувати купол над храмом? Яке технічне відкриття дозволило римлянам будувати купол круглої форми?

19. Чим знаменита Вілла містерій? Чому ця споруда відома під такою назвою? Що вона являє собою у художньому значенні?

20. З якого архаїчного звичаю виник римський портрет? Які риси грецького впливу тут відчутні? Що, на Вашу думку, спричинило більшу індивідуалізацію та психологізацію римського портрету порівняно з грецьким?

21. Охарактеризуйте становлення та розвиток давньоримської скульптури. Якими тут були основні сюжети та художні вирішення? Чому давньоримська скульптура часто монументальна?

22. Де створювалися фаюмські портрети? Що тут йде від грецького досвіду, що – від римського портрету, а що – від давньоєгипетської традиції? Чому фаюмський портрет вважається мистецтвознавцями попередником християнської ікони?

23. У чому була специфіка розвитку давньоримського театру у порівнянні з давньогрецьким? Чому римляни віддавали перевагу комедії? Як це було пов'язано зі зміною функцій театру? Для чого в античному театрі застосовували маски?

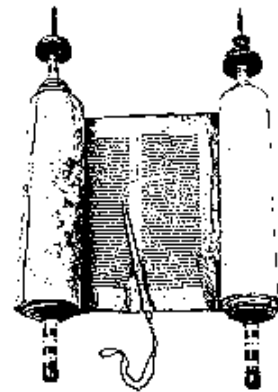
24. Охарактеризуйте найвідоміших римських комедіографів та поетів.

25. Назвіть найвідоміші твори Вергілія, Горація та Овідія.

КУЛЬТУРА

НА СТИКУ СХОДУ Й ЗАХОДУ

**СТАРОДАВНІЙ ІЗРАЇЛЬ
І РАННЄ ХРИСТІЯНСТВО**

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІЗРАЇЛЮ

Територія Ізраїлю священна для євреїв, оскільки тут від початку II тис. до н. е. жили їхні патріархи – Авраам, Ісаак і Яков.

Феномен давньоєврейської історії полягає в тому, що вперше цілий народ відкидає багатобожжя та ідолопоклонство з їх моральною хиткістю й намагається утворити спільноту нового типу, в якій життя щомиті підкорено служінню Богові як Всемогутньому Творцеві усього, що існує. Бог позбавлений «усякої п'їтьми», він люблячий і справедливий, Це вже не бог богів політеїстичних пантеонів, який може, подібно Зевсові, несправедливо гніватися й за примхою чинити правду чи кривду. Закон Бога – правда, любов і

справедливість. Дуже близькі думки висловлювали й найвидатніші мислителі античності; отож тут Схід і Захід йшли назустріч один одному. Та, за уявленнями ізраїльтян, цьому Богові Живому слід поклонятися в єдиному на земній кулі Храмі, який генетично виник з похідного Мойсейового храму-намета (Скинії), і має бути розташований обов'язково в Єрусалимі²⁸.

Земля Авраама – на території сьогodнішньої Палестини (Ханаану). Але майже 400 р. єврейський народ жив у Єгипті, і, повернувшись, застав цю землю заселеною землеробськими народами: хананеями, моавітянами, амореями та ін. Завоювання Ханаану й утворення давньоєврейської держави зайняли майже тисячу років. У 70 р. н. е. Палестина була захоплена Римом і перетворена на римську провінцію.

Основним джерелом інформації про давньоєврейську культуру є Біблія. Вона багата не лише як духовна пам'ятка й цінне історичне джерело, а й з погляду літературної культури. У ній зафіксована багата літургійна поезія, яка, в поєднанні з музикою, танком і хоровим співом, була введена царем Давидом у храмове богослужіння. Світська поезія представлена у Біблії Піснею Пісень царя Соломона. Дидактична проза представлена Книгою Йова, що при всій своїй художності, є ще й філософським твором, що трактує екзистенціальні проблеми людини. Біблія – живе джерело нашої етики й понині, тому що основні положення біблійного погляду на світ успадкувала християнська церква.

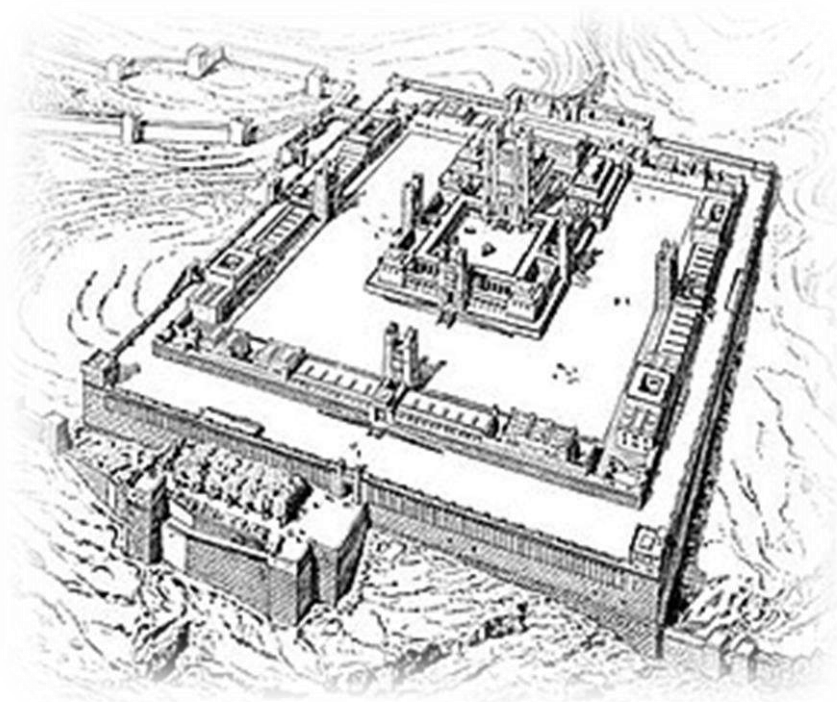
²⁸ Храм руйнувався завойовниками, спершу ассирійцями, а потім римлянами у I ст. н. е. Тепер на його місці височить золотий купол т. зв. Мечеті Омара – ісламської святині.

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІЗРАЇЛЮ

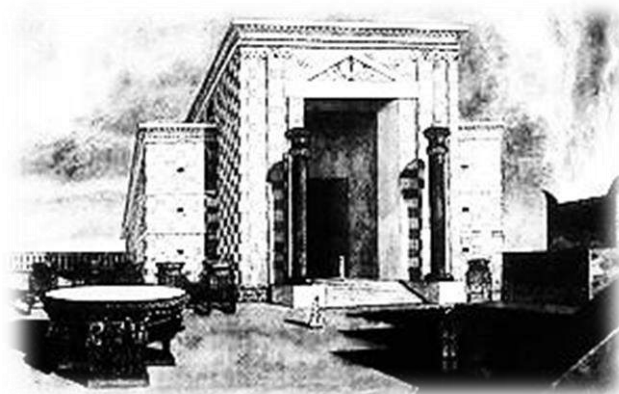
Мойсейова Скинія

Реконструкція

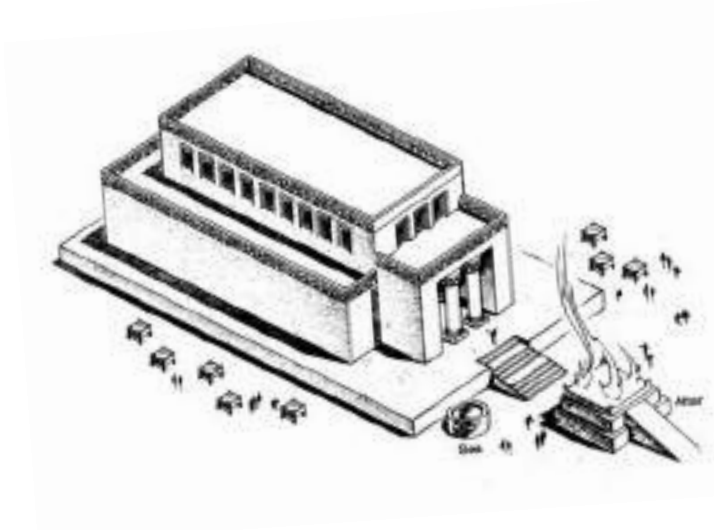

Храм Соломона та комплекс Храмової гори

Реконструкція

Храм Соломона
(1-й Храм)

Храм Зоровавеля
(2-й Храм)

Храм Ирода Великого
(3-й Храм)

Священик (коган) при вівтарі

Первосвященик, коган і левіт

Давньоєврейські священики

Сувій Тори

Менора

**Ма́ген-Дóвид (Щит Давида) –
релігійно-національна емблема Ізраїлю**

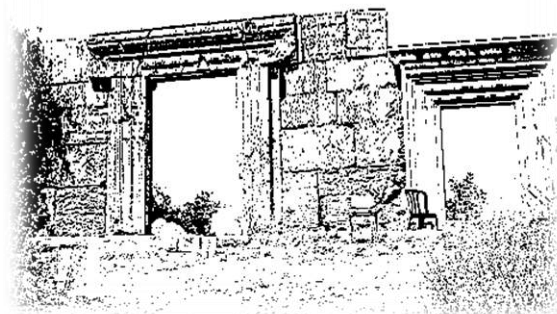
СИНАГОГА

(зібрання)

Після руйнації Єрусалимського Храму духовне життя євреїв світу зосереджується в синагогах – молитовних будинках, де не відбувається храмового ритуалу, зокрема жертвоприношень тварин. Тут здійснюється тільки читання Писання, його тлумачення та молитва. По суті, це не сакральний храм, а просто молитовне зібрання, Дім молитви.

Руїни античної синагоги в Капернаумі

Руїни античної синагоги в Галілеї

МОЛИТОВНИЙ ОДЯГ ЄВРЕЯ

Таліт (талес)

Для молитви євреї-чоловіки одягаються у спеціальне вбрання – *талес*, а руку й чоло обв'язують ремінцями зі шкіряною смістю, в якій міститься шматок пергаменту з біблійною цитатою – *тфілін*.

Тфілін (філактерії)

ФАКТОР ВПЛИВУ ЯЗИЧНИЦЬКИХ КУЛЬТІВ

Священний бик Апіс
(Єгипет)

Голова священного бика
(Крито-Мікенська культура)

ХАНААНСЬКІ БОЖЕСТВА

Ел – бог грози

**Таммуз – бог
смерті та воскресіння
природи**

**Астárта – богиня
плідності**

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІЗРАЇЛЮ

ФОРМУВАННЯ ІЗРАЇЛЬСЬКОГО НАРОДУ

За біблійним переказом, євреї в скрутні для рідного регіону часи поселилися на території Єгипту завдяки великодушності нащадка Авраама, Йосифа. Останнього колись продали в рабство до Єгипту рідні брати, де він, утім, піднісся до висот влади, пробачив братам кривду і дозволив їхньому роду поселитися в Єгипті.

Існує вірогідна версія, що славнозвісний давньо-египетський мудрець Імхотеп був тим само біблійним Йосифом.

На фото:
Голова Імхотепа

*Давньоєгипетська
скульптура*

Давньоєгипетське зображення євреїв
(*габіру* – тих, що прийшли з-за Річки)

Але через 400 років новий фараон вирішив знищити цих «зайд».
Після тяжких випробувань євреї залишили єгипетську землю.

ВИХІД З ЄГИПТУ

Поневіряння ізраїльтян в пустелі

Очолив Вихід пророк і законодавець Мойсей,
який остаточно запровадив культ Єдиного Бога

Мікельанджело Буонаротті

Статуя Мойсея

Г. Доре

Битва ізраїльтян за Ханаан

Ізраїльтянам прийшлося відновлювати свою присутність на землі Авраама шляхом довгих і кривавих війн з місцевим населенням, яке виникло тут за століття, побоювалося пришельців і не бажало з ними миру.

М. Караваджо

Давид з головою Голяфа

Майбутній цар Ізраїлю ще юним хлопцем, придворним співаком, брав участь у поході проти філістимлян (хетів) і подолав їхнього богатиря Голяфа, закутого в залізні лати, за допомогою простої пастушої праці

ЮРИДИЧНА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІЗРАЇЛЮ

Декалог

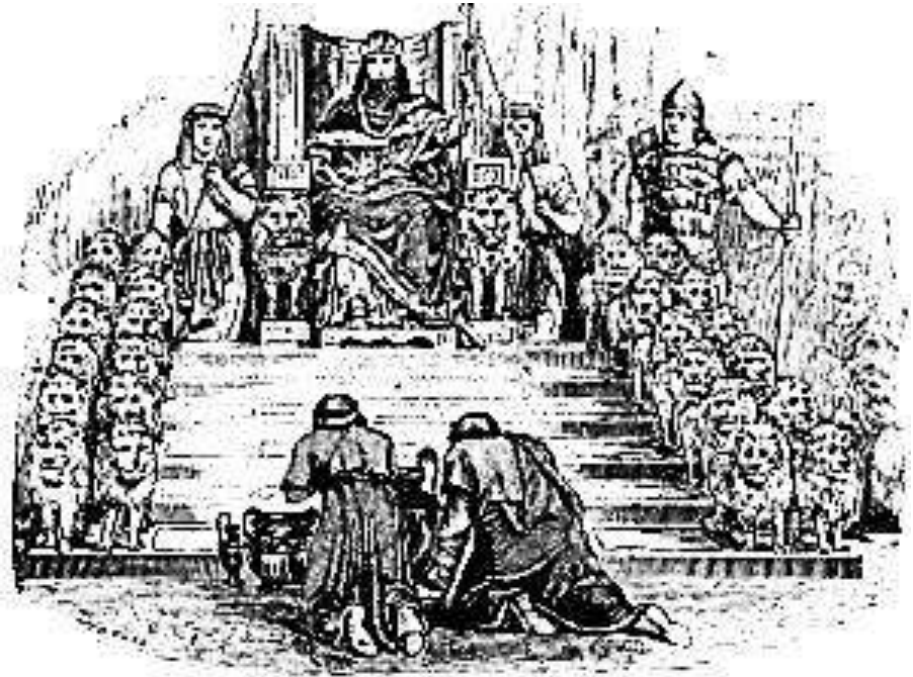
**Ярмо,
символ добровільної покори
613-ти Приписам**

У 10-ти Заповідях панує дух свобідного вибору, зате в 613-ти Приписах зберігається вавилонський принцип «око за око, зуб за зуб»; тут жорстко регламентується, що можна їсти, а чого не можна, як вдягатися тощо. Після епохи Суддів (переважно воєнно-племінних вождів) настала епоха царів, суд яких бував і справедливим, і «неправедним», вередливим і жорстоким.

Суддя Самуїл ставить на царство Саула

ЕПОХА ЦАРІВ

Цар Соломон на троні

Царі в Біблії діляться на праведних і нечестивих, тобто тих, хто слідував Закону Мойсея і тих, хто ним нехтував.

Цар та первосвященик

Ірод Великий

Помазання на царство

Знаменитий суд Соломона

**Страта пророка Ісаї
за наказом неправедного царя Манасії**

НАУКОВО-ОСВІТНЯ КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО ІЗРАЇЛЮ

**Усі свої знання про природу та людину
стародавні євреї виклали в Біблії**

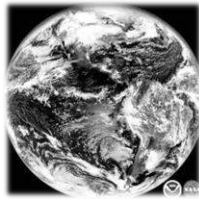
«...численні місця біблійної розповіді разуче відповідають новітнім відкриттям в таких галузях науки як космологія, астрономія, геологія, палеонтологія, антропологія та археологія <...> як добре відомо, у всіх цих науках за останнім часом спостерігався значний, часом драматичний, прогрес. Однак мало хто усвідомлює, наскільки ці заново відкриті знання можуть справити глибокий вплив на наше розуміння першого розділу Книги Буття».

Авиэзер Н. В Начале. Сотворение мира и наука / Натан Авиэзер. Электронный ресурс. – Режим доступа: www.hatikva-ua.com/j/judaizm/Izbrannie%20statji/1/02.doc.

ДЕЯКІ НАУКОВІ ВІДКРИТТЯ НА СТОРІНКАХ БІБЛІЇ

Виникнення світу почалося з відділення світла від пітьми: Буття, 1:3 (відкрито у XX ст. – теорія Big Bang)

Земля кругла: Ісая. 40:22 (відкрито у XV ст.).

Діагностика прокази: Левит. 13 (відкрито у XVII ст.).

Карантин як засіб оберегтися від інфекції:
Левит. 13:1-46 (відкрито у XVII ст.).

Кров тварин може зашкодити: Левит. 17:13-14
(відкрито у XVII ст.).

Океани містять прісну воду:
Йов. 38:16 (відкрито у XX ст.).

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО ІЗРАЇЛЯ ТА ЮДЕЇ

Біблійна заборона зображувати живі істоти справила сильний вплив на мистецтво Ізраїлю та Юдеї. Тут запанували орнамент і декоративно-прикладні жанри.

Урім і туммім

Ефод (нагрудник) первосвященика з 12 дорогоцінними каменями, які символізували 12 колін Ізраїлевих

Реконструкція

Кам'яна печатка
«Самсон і лев»

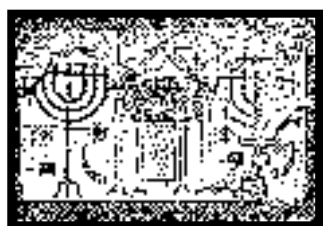
Жертвоприношення Авраама

*Мозаїчна підлога в синагозі
Бет-Альфа*

Тріумф Мардохея

*Фресковий розпис синагоги
у Дур-Європос (Сирія); бл. 250 р.*

Мозаїка з юдейською символікою

Різьблене каміння

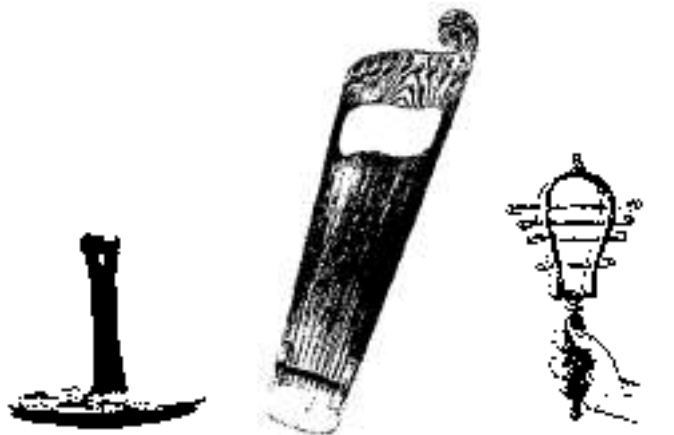

Гроші Юдеї

МУЗИКА В ЖИТТІ СТАРОДАВНЬОГО ІЗРАЇЛЮ

Флейти, труба, ріг, орган, волинка

Кімвал

Псалтир

Систр

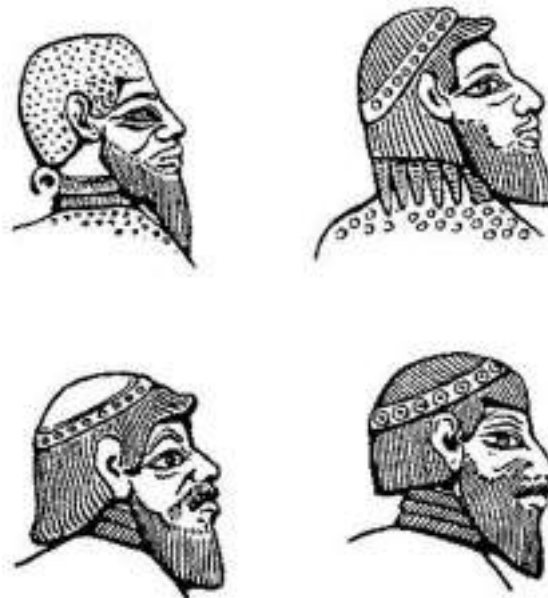

Сурми

ПОБУТОВА КУЛЬТУРА У СТАРОДАВНЬОМУ ІЗРАЇЛІ

Традиційне господарство стародавніх євреїв в історичні часи було переважно землеробським (злакові рослини, виноградарство, оливки тощо). Розвинене було й скотарство (коні, корови, віслюки, вівці, домашня птиця).

Ассирійське зображення ізраїльтян

ОДЯГ СТАРОДАВНІХ ІЗРАЇЛЬТЯН

Одяг соціальної верхівки

Вбрання звичайних ізраїльтян

Світильник

У будівлях стародавніх євреїв було темно: товсті стіни та маленькі віконця рятували від шаленої спеки, але забирали світло

Хліб, вино й оливкова олія

(повсякденна їжа стародавнього єврея)

ДУХОВНА СМУТА В ЮДЕЇ ЧАСІВ ХРИСТА

ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНІ ГРУПИ

«Розпад усталеної аксіології традиційного юдаїзму в I ст. н. е. виявився у системній кризі традиційних цінностей і норми. Римська влада взяла курс на повне знищення претензій протекторату на будь-яку незалежність й прагнула усіляко принизити статус юдейської столиці. Криваве царювання маріонетки Риму, Ірода Великого, ідуменянина за походженням, попри всю увагу властителя до юдейських традицій, зокрема перебудову Храму, не гармонізувало духовного життя народу. Про це свідчить формування взаємовиключних програм фарисеїв, садукеев, есеїв тощо, соціально-духовний рух зелотів, що були незадоволені колабораціонізмом центральної влади; нарешті, саме тоді проповідували водночас півтора десятка осіб, які претендували на роль Месії. Усе це супроводжувалося хитанням духовного статусу Єрусалиму й Сінедріону в самому юдейському суспільстві – так, есеї навіть відмовилися молилися, як було заведено, в бік столиці, де, на їхню думку, взяли гору «тлумачі слизького» (фарисеї).

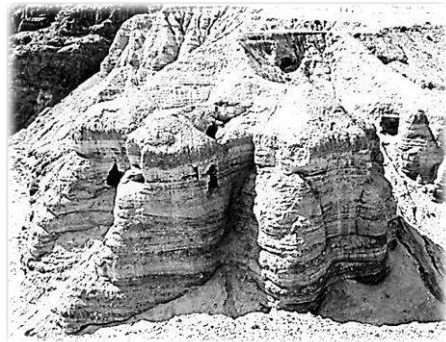
С. Абрамович. Аксіологія Біблії. К.: ВД Дмитра Бураго, 2018. с. 76–77

Суперечки фарисеїв і садукеев

Проповідь Івана Хрестителя в пустелі
(Художник О. Іванов)

**Печерна обитель єсеїв
біля Мертвого моря**

Уривок єсейського сувою

Зелоти

Зелоти («ревні») – релігійно-політична течія в Юдеї 1 ст. до н. е. – 1 ст. н. е., фактично – відгалуження фарисеїв. Вони були непримиренними ворогами Риму та вимагали збройної боротьби проти нього.

Уламок римської стели в Юдеї часів П'ялата Понтійського

Сикарїї

Рух сикарїїв (від *сіку* – короткий меч) ставив за мету фізичне знищення тієї частини юдейської еліти, яка обстоювала мир з Римом.

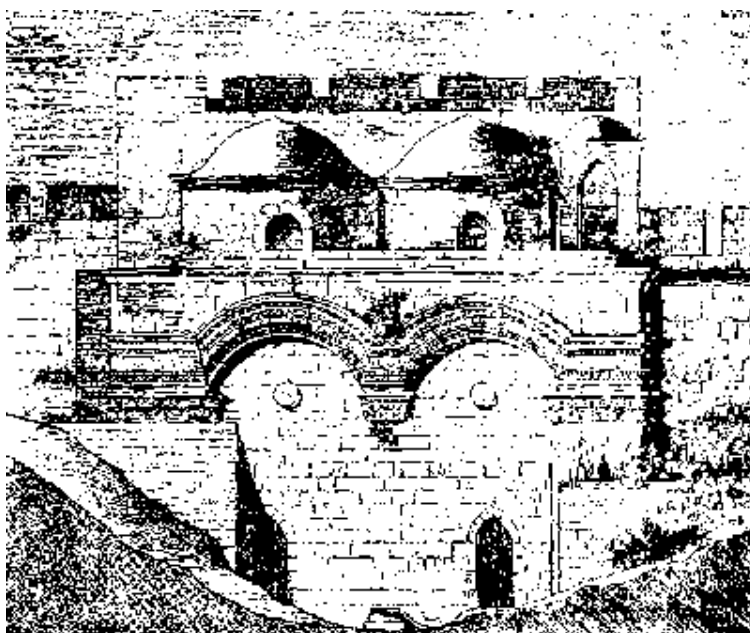
КУЛЬТУРА РАННЬОГО ХРИСТІЯНСТВА

Християнство – космополітична культура, підготовлена ерою еллінізму, але вона органічно виросла з юдейського ґрунту, утримавши фундамент юдаїстської релігійної традиції («Старозавітної Церкви»). Засновник нової релігії Ісус з Назарету був тут осмислений як Спаситель-Месія, що на нього очікував весь світ (грецьк. «Христос»). Одне з найбільших див історії – це перемога жменьки учнів Ісуса Христа над потужною Римською імперією, причому християни користувалися виключно зброєю слова, проповіддю. Оскільки «секта християн» на перше місце ставила особисте сумління, а не традицію чи «наказ зверху», та відмовлялася від старих язичницьких цінностей і звичаїв, зокрема не погоджувалася публічно вшановувати статуї імператора як божества, то вона стала розглядатися як нелегальне зібрання. Триста років християн нищили та принижували. Але християнське вчення швидко ширилося територією Римської імперії й врешті-решт було визнане імператором Константином.

Перші християни

ФОРМУВАННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

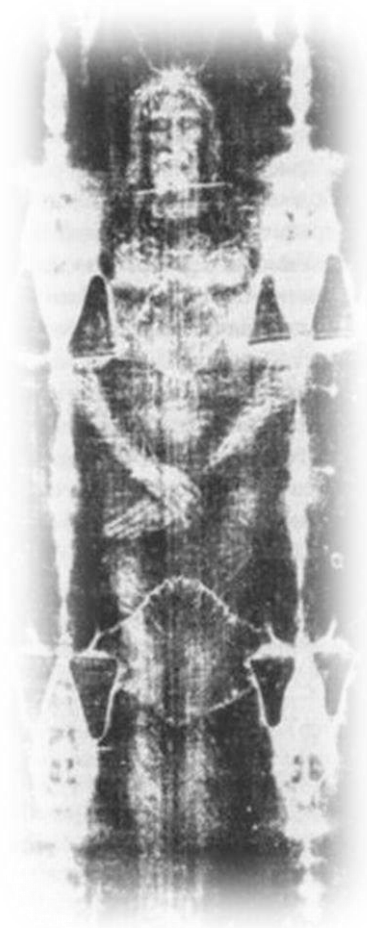
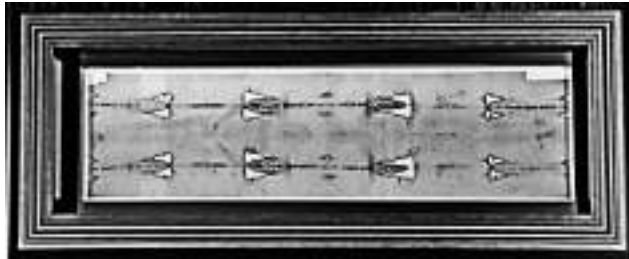
Єрусалим часів Христа

Внутрішній вигляд синагоги часів Христа

ТУРИНСЬКА ПЛАЩАНИЦЯ

У соборі м. Турин (Італія) зберігається одна з найбільших святинь християн – Туринська плащаниця

Феномен Туринської плащаниці поки що не може бути пояснений наукою. Вкрай натуральний відбиток на великій вереті тіла тяжко катованого й померлого на хресті чоловіка ототожнюють з Ісусом Христом, а саме полотно – з тим саваном, який знайшли у пустому гробі жінки-мироносиці, що прийшли завершити обряд умащення трупа, вимушено перерваний напередодні суботи.

ПРОПОВІДУВАННЯ ХРИСТІЯНСТВА В СВІТІ

Проповідь апостола Павла у синагозі м. Фессалоніки

Гравюра Г. Доре

Мучеництво перших християн

Невідомий художник XIX ст.

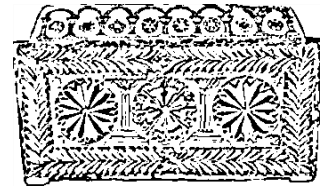
СКЛАДАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

РАННІЙ ПЕРІОД

Катакомби св. Калікста в Римі

Спочатку гнані християни збиралися на спільну молитву в глухих місцях, наприклад, на цвинтарях. У Римі цвинтар був підземний (катакомби), й тут започаткувалася справжня потаємна культура типу «андеграунд».

Погребальний саркофаг часів Христа

Агапе – ранньохристиянська трапеза любові

Індивідуальна молитва

Богослужіння в Катакомбах св. Калікта
Гравюра XIX ст.

РАННЬОХРИСТІЯНСЬКІ ЕМБЛЕМИ

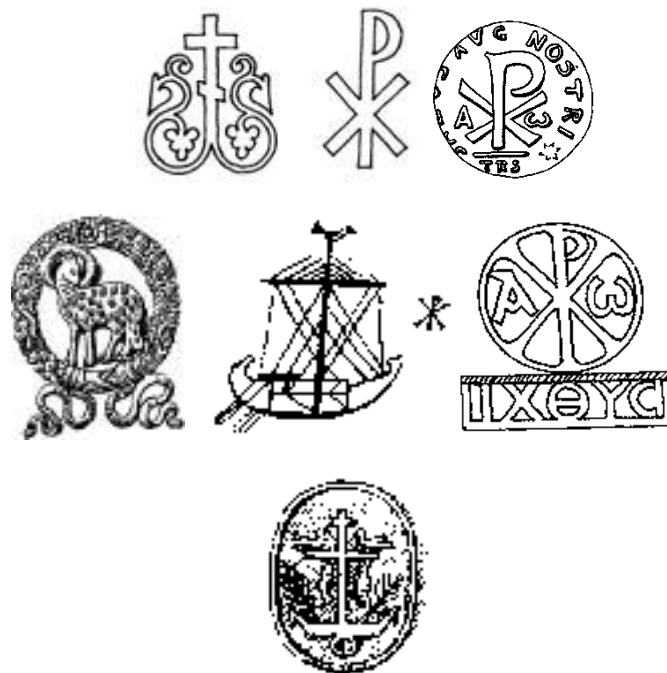

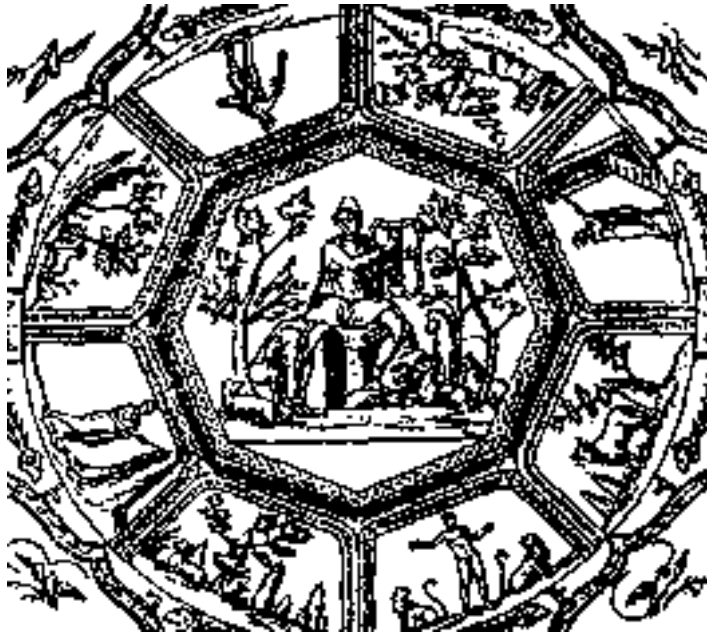
ΙΧΤΙΣ – риба (грецьк.)

Таємна монограма Ісуса Христа, складена з початкових букв слів Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Ἰυῖος Σωτὴρ (Ісус Христос Божий Син Спаситель).

ІНШІ ЕМБЛЕМИ ХРИСТА

Алегоричне зображення Христа у вигляді Орфея
(римські катакомби)

Алегоричне зображення Христа у вигляді Доброго Пастиря
(римські катакомби)

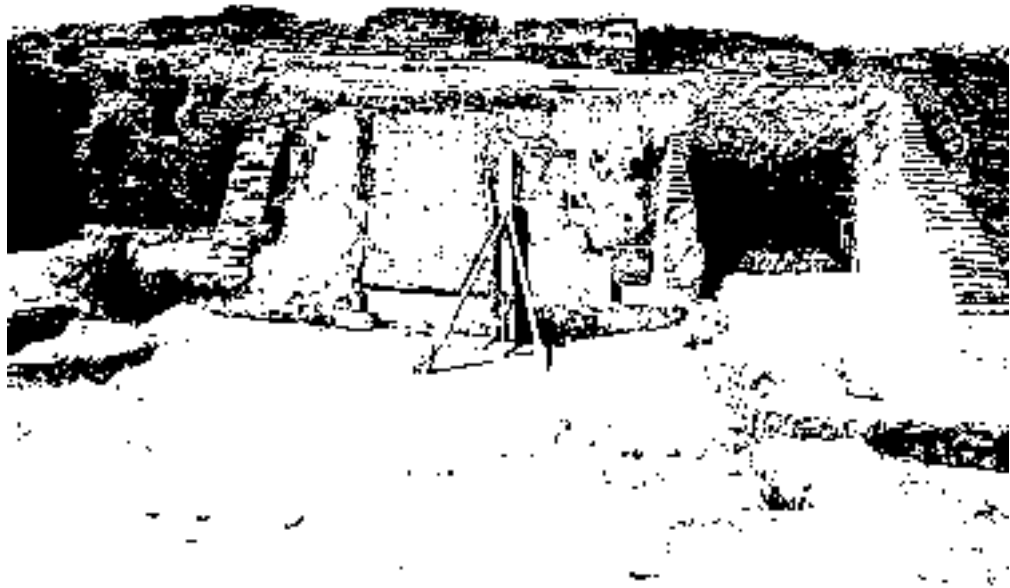

Статуя та барельєф Доброго Пастиря

Раннє зображення апостолів Петра та Павла

ЦЕРКВА ВИХОДИТЬ З ПІДПІЛЛЯ

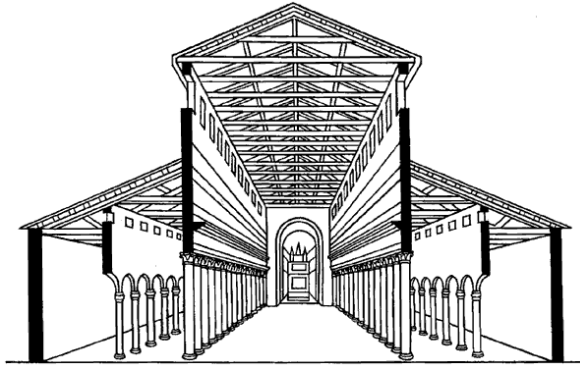

**Найдавніша церковна будівля
в Дура Еуропес
(Сирія, III ст.)**

Першою державою в світі, що офіційно прийняла християнство як державну релігію, була Вірменія (III ст.), де в м. Ечміадздіні було побудовано величний собор, який пізніше стане орієнтиром для візантійської церковної архітектури

Ечміадзінський храм

**Римська тринавна базиліка – будівля для публічних заходів і церемоній,
прообраз християнського собору**

**Базиліка св. Аполінарія в Равенні
(V–VI ст.)**

**Одне з найдавніших зображень Богоматері
(III ст.)**

**Одне з найдавніших зображень Розп'яття
(IV ст.)**

**Найдавніші натільні хрестики
(Раннє Середньовіччя)**

**МІЛАНСЬКИЙ ЕДИКТ
ІМПЕРАТОРА КОНСТАНТИНА
ПРО ВІЛЬНЕ СПОВІДУВАННЯ ХРИСТІЯНСТВА
(313 р.)**

Імператор Константин

Міланський едикт

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке *скинія*? Що зберігалося у Мойсейовій скинії?
2. Що Вам відомо про юдейські храми? Скільки їх було? Якою була їхня доля? Чи збереглися вони донині?
3. Що таке *синагога*? У чому її відмінність від *храму*?
4. Хто такі *первосвященники*, *когани*, *левіти*? Якими були їхні функції?
5. Що таке *Тора* та *менора*? Якою є їхня роль у культовій практиці юдаїзму?
6. Що таке *Декалог*? Де він вміщений? Моральним підґрунтям яких релігій він є? У чому його відмінність від *прписів*?
7. Що Вам відомо про принципи збереження тексту у юдейських книжників?
8. Які наукові відкриття зафіксовані в Біблії?
9. Охарактеризуйте структуру Біблії та поясніть особливості її сприйняття в юдаїзмі та християнстві.
10. Що Вам відомо про взаємодію стародавніх юдеїв із язичниками?
11. Охарактеризуйте особливості політико-юридичної культури Ізраїлю.
12. Чому в образотворчому мистецтві Юдеї панує орнамент, а не зображення людей?
13. Хто такі *есеї* і *зелоти*? Охарактеризуйте їхню роль в юдеохристиянській культурі.
14. Чому ранній період християнства називають *катакомбним*? Назвіть найвідоміші катакомби давньоримського періоду.
15. Що Вам відомо про символізм ранньохристиянського мистецтва? Чим була обумовлена його поява? Чи зберігається він у сучасному християнському мистецтві? Розшифруйте символіку зображення Христа у вигляді риби або Орфея.
16. Що таке *базиліка*? Якими є її архітектурні складові? Як змінюється призначення цієї споруди у ранньохристиянську епоху? Яких нових рис набуває антична архітектурна традиція в інтерпретації ранніх християнських зодчих?
17. У чому полягали роль та значення Міланського едикту для християнської культури?

С. Абрамович, С. Баженова, М. Чікарькова

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ в ілюстраціях

Навчальний посібник

Мова українська

**Формат 60x84/8. Наклад 100 прим.
Ум.-друк. Арк. 19,9
Друк цифровий. Папір офсетний.
Підписано до друку 09.06.2020 р.
Замовлення № 17571**

**Надруковано з макету замовника
Друкарня ФОП Гуляєва В.М.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6205
Київська обл., м. Обухів, вул. Малишка, 5
044 495 0279, 050 496 0279
drukaryk.com**